

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ»

«Προς μία κοινωνιακή διατύπωση της ψυχικής δυσφορίας με βάση το θεωρητικό πλαίσιο Εξουσία-Απειλή-Νόημα: μελέτη αποτίμησης & πρόταση εφαρμογής στο φορέα απεξάρτησης 18ΑΝΩ»

«Approaching psychological distress societally within the Power-Threat-Meaning Framework: a participatory evaluation research & implications for practice working with the 18ANO initiative»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Βικτώρια Κατσιαμάκη

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αναστασία Ζήση

Συνεπιβλέποντες καθηγητές: Βασίλης Μπούζας
Σωτήρης Χτούρης

Αθήνα, 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	6
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
Ορολογία & ενεργητικές εννοιολογικές επιλογές	16

Α΄ ΜΕΡΟΣ [ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	17
1.1 Σύγχρονες προσεγγίσεις για την κατανόηση & αντιμετώπιση των (επώδυνων) ψυχικών εμπειριών ή (ψυχ)ιατροκοποιώντας την ψυχική δυσφορία.....	18
1.1.1 Θετικισμός και ψυχοπαθολογία των ψυχικών διαταραχών: Κριτική, αποδόμηση και αντί-μνήμη	18
1.1.2 Η εξάρτηση ως κοινωνικό φαινόμενο και ως νοσολογία.....	23
1.2 Η ανάγκη για αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος στο σύμπλεγμα Ψ.	28
1.2.1 Για τις αιτιακές αιτίες των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων: Πολιτική της ψυχικής υγείας, δομικές ανισότητες & δυσμενείς εμπειρίες κατά την παιδική ηλικία	29
1.2.2 Εκκολαπτόμενοι κριτικοί αντί-λόγοι	35
Α. Η έννοια του κεφαλαίου και η κοινοτική συνοχή για την ψυχική υγεία	37
Β. Κοινωνικός εαυτός και ο λόγος των καταπιεσμένων	41
Γ. Πορείες νοσηματοδότησης & αφηγηματικές προσεγγίσεις	45
1.3 Κριτικές προσεγγίσεις & κριτικά ερωτήματα γύρω από το πεδίο των εξαρτήσεων	49
1.3.1 Η εξάρτηση ως βιωμένη εμπειρία: ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις για την ανάκαμψη	49
1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο Εξουσία Απειλή Νόημα [PTMF]	54
1.4.1 Εννοιολογικοί πυλώνες: Φιλοσοφία & Παραδοχές	55
1.4.2 Εμπειρική υποστήριξη: Η μετάβαση από τη θεωρία στην εφαρμοσμένη πράξη	60
1.5 Ψυχοθεραπεία & Τέχνη στην απεξάρτηση: το παράδειγμα του 18ΑΝΩ	64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1	Μεθοδολογία της ερευνητικής προσέγγισης	67
2.1.1	Ερευνητικά ερωτήματα, σκοπός & στόχοι	67
2.1.2	Ο διαλεκτικός χορός των θεωρητικών παραδειγμάτων: Οντολογικές, επιστημολογικές και αξιολογικές προκείμενες	68
2.2	Ερευνητικό σχέδιο: Η παρούσα έρευνα	72
2.2.1	Συλλογιστική και προσέγγιση του ερευνητικού πεδίου	74
2.2.2	Οι συμμετέχοντες/ουσες στην ερευνητική διαδικασία	76
2.2.3	Ηθική & Δεοντολογία	77
2.3	Ερευνητικές μέθοδοι	78
2.3.1	Μέθοδοι & τεχνικές παραγωγής εμπειρικών δεδομένων	78
2.3.2	Κύκλος ψυχοεκπαιδευτικών συναντήσεων	80
2.4	Στρατηγικές ανάλυσης και ερμηνείας του εμπειρικού υλικού	81
2.5	Κριτικός αναστοχασμός & αναστοχαστικότητα	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3. ΕΥΡΗΜΑΤΑ

3.1	Η συνέργεια πολλαπλών μορφών εξουσίας: Αντιξοότητες, τραύμα και κοινωνικό καθεστώς	87
3.1.1	Η αμφιθυμία της πρώτης παιδικής ηλικίας: Ανασφαλείς πρώιμοι δεσμοί και καταπιεστικές (κοινωνικές) πρακτικές	87
3.1.2	Υλική δυσμέμεια, κοινωνικές συγκρίσεις & παιδική εργασία για την απεμπόληση ενός πρώτου κοινωνικού αποκλεισμού	92
3.1.3	Ο μόνιμα εκτεθειμένος σε έναν αστερισμό εξαναγκαστικής εξουσίας και βίας εαυτός.	95
3.2	Ψυχοσυναισθηματικές απειλές και πορείες ετεροπροσδιορισμού	99
3.2.1	Ενδοβολή της καταπίεσης και διαστρεβλωμένη εικόνα του εαυτού: κοινωνική ταυτότητα και νόημα	99
3.2.2	Συναισθηματικές απειλές: κατακλυσμιαία συναισθήματα και απώλεια ελέγχου	103
3.3	Αναζητώντας ασφάλεια σε ανασφαλή πλαίσια: Στρατηγικές επιβίωσης και (δυσ)λειτουργικές αντιδράσεις στις απειλές	105
3.3.1	Συναισθηματική ανασφάλεια, φόβος απόρριψης και η αναπαραγωγή διαταραγμένων προσκολλήσεων	105
3.3.2	Η διάχυτη αίσθηση παγίδευσης: Στρατηγικές απόδρασης και φυγής	109
3.3.3	Κοινωνική απομόνωση και παραίτηση	109
3.3.4	Χρήση ουσιών για τη διαχείριση κατακλυσμιαίων συναισθημάτων και υπαρξιακών κενών	112

3.4 Θεραπευτικές διαδρομές, νόημα και η ανοικοδόμηση ενός θετικού κοινωνικού εαυτού.....	115

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.ΚΛΙΝΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

4.1 Συζήτηση & αναλυτική αφαίρεση	119
4.2 Περιορισμοί	126
4.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα & εφαρμογές	128

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΤΑΣΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΜΕΣΩ ΤΕΧΝΗΣ	133

Δ' ΜΕΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	136

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α. Σύμβολα μεταγραφής	172
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β. Έντυπα ενήμερης συγκατάθεσης.....	173
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ. Σχεδιάγραμμα συναντήσεων	181
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ. Εμπειρικό υλικό	
ο 1η & 2η συνάντηση: Ημερολόγιο Πεδίου [Πρακτική Άσκηση]	181
ο 3η & 4η συνάντηση: Απομαγνητοφωνημένο Υλικό	189

Έργο εξωφύλλου: Automatic Drawing [1924]. André Masson (French, 1896–1987)
Ink on paper, 9 1/4 x 8 1/8" (23.5 x 20.6 cm)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αφορμώντας από τη βάση του κριτικού ερευνητικού παραδείγματος και των κριτικών προσεγγίσεων της ψυχολογίας, της κλινικής κοινωνιολογίας και του πεδίου των εξαρτήσεων, το παρόν πόνημα προσδοκά να αμφισβητήσει τεκμηριωμένα το κυρίαρχο θετικιστικό ερμηνευτικό μοντέλο κατανόησης της ψυχικής δυσφορίας, επιχειρηματολογώντας υπέρ της μετάβασης από τη μονοδιάστατη ψυχο-παθολογική, σε μία περισσότερο «ολιστική», ανθρωπιστική προσέγγιση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Ειδικότερα, επιχειρώντας να μεταφέρει στο εφαρμοσμένο πεδίο της πράξης τις θεωρητικές ιδέες του πρόσφατα εκδοθέντος θεωρητικού πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα, η παρούσα ποιοτική κοινωνική μελέτη αποτελεί προϊόν διενέργειας ενός κύκλου πέντε ψυχοεκπαιδευτικών συναντήσεων με άτομα που κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας βρίσκονταν στη φάση της Κοινωνικής Επανένταξης του προγράμματος ανεξάρτησης 18ΑΝΩ. Διαρρηγνύοντας την εμφάνεια της επιφανειακής, αποσπασματικής προσέγγισης του ψυχικού πόνου, στόχος αποτέλεσε η καλλιέργεια μίας λογικής της εμβάθυνσης και η διερεύνηση των τρόπων που οι έννοιες της εξουσίας, της απειλής, και των αντιδράσεων στην απειλή, αναγνωρίζονται από τους ίδιους/ες σε βιογραφικές πορείες και πιθανούς βιογραφικούς εκτροχιασμούς. Τελικά, διερευνώντας τη δυνατότητα μεταφοράς των κεντρικών ιδεών του PTMF στην πράξη, και απαντώντας στο γιατί η εξάρτηση δεν αποτελεί «χρόνια υποτροπιάζουσα νόσος του εγκεφάλου», σκοπός της μελέτης αποτέλεσε η κριτική συνειδητοποίηση και εξοικείωση των συμμετεχόντων/ουσών με έναν εναλλακτικό, μη 'παθολογικοποιητικό' τρόπο σκέψης για τη νοηματοδότηση και γεφύρωση της προσωπικής ιστορίας με τις ευρύτερες μακρο-δομές και την ενδυνάμωση του ατομικού και συλλογικού υποκειμένου.

Λέξεις-κλειδιά: κριτική ψυχολογία, κλινική κοινωνιολογία, ψυχοκοινωνική δυσφορία, εξουσία, καταπίεση, νόημα, PTMF

ABSTRACT

On the grounds of the critical research paradigm and critical approaches of psychology, clinical sociology and the field of addictions, the current thesis attempts to debate on the dominant positivist interpretive model, regarding the approach of mental distress, arguing in favor of the transition from a dominant, one-dimensional psycho-pathological approach towards a more 'holistic' and humanitarian one for getting to understand psychosocial problems. More particularly, while attempting to apply the theoretical ideas of the recently issued 'Power-Threat-Meaning' theoretical framework (PTMF) into the field of practice, this very qualitative social study is the outcome of a series of five psycho-educational meetings with people in the process of social rehabilitation, all members of the '18ANO' detoxification unit. While breaking with the superficial and fragmented approach of mental pain, our aim was to develop a deepening rationale and to explore the ways in which the concepts of power, threat, and responses to threat are recognized by the subjects within their life paths, together with their probable life derailments. Finally, by exploring the possibility of transferring the central ideas of the PTMF into practice, answering *why* addiction *is not* a 'chronically relapsing brain disease', our aim was to familiarize the participants/subjects with an alternative way of thinking, in order to give meaning and bridge their personal life-stories with the power that broader macro-structures exert, as well as to support their personal and social empowerment and conscientisation.

Keywords: critical psychology, clinical sociology, psychosocial distress, power, oppression, meaning, PTMF

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας αυτή τη διαδρομή σε ένα ακόμα ταξίδι γνώσης, θα ήθελα να εκφράσω ειλικρινείς ευχαριστίες στους ανθρώπους που πλούτισαν την πορεία μου και συνεισέφεραν στην ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος.

Ευχαριστώ θερμά την κυρία Κατερίνα Μάτσα που πρώτη μου άνοιξε το δρόμο συνεργασίας με τον φορέα 18ΑΝΩ και η οποία με τη στάση της αποτελεί φωτεινό παράδειγμα για τον τρόπο ύπαρξης των επαγγελματιών στο πεδίο των εξαρτήσεων. Είμαι ευγνώμων σε όλους τους ανθρώπους του 18ΑΝΩ και ιδιαίτερα στην υπεύθυνη του Συμβουλευτικού Σταθμού, Μαρία Χλωρού, και στην Ειδική Θεραπεύτρια-Κεραμίστρια Τζουμελέα Βάσω, που αφιέρωσαν πολύτιμο χρόνο, αγκάλιασαν τις ιδέες μου και με συνόδευσαν στην ερευνητική διαδικασία παρέχοντας μου γνήσια υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια των συναντήσεων.

Παράλληλα, θα ήθελα να απευθύνω θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια Αναστασία Ζήση για τη συμβολή της στη διάνοιξη των αναλυτικών μου οριζόντων σε όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, καθώς και για την ανατροφοδότηση και την υποστήριξη που μου παρείχε στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Φίλοι, φίλες, συμφοιτητές, συμφοιτήτριες και αγαπημένη μου οικογένεια, σας ευχαριστώ από καρδιάς για τις καλές συμβουλές, την αμέριστη υπομονή και τη συμπαράσταση σας αυτούς τους ιδιότυπους καιρούς που ζούμε. Αγαπημένε μου Κωστή, άξιε συνομιλητή, κριτικέ σχολιαστή και ανεκτίμητε συνοδοιπόρε, ήσουν σταθερά εκεί για μένα, και σε ευχαριστώ ιδιαίτερω.

Τέλος, οι αμέριστες ευχαριστίες μου απευθύνονται στους ίδιους τους ανθρώπους που συμμετείχαν στην έρευνα, και οι οποίοι εμπιστεύτηκαν την ερευνητική διαδικασία-και μου εμπιστεύτηκαν τις πιο τραχιές, προσωπικές τους ιστορίες. Ελπίζω αυτό το σύντομο ταξίδι που πραγματοποιήσαμε να συνέβαλε στη σημαντική ρότα που έχουν χαράξει, για την επαναδιαπραγμάτευση σκοτεινών βιογραφικών σημείων και την πορεία προς το φως της προσωπικής και κοινωνικής αλλαγής.

Στους ανθρώπους του 18ΑΝΩ & σε όλους τους άλλους
που έχουν το θάρρος να προσπαθούν

και στις προσπάθειες που τροφοδοτούνται από τις «ουτοπίες»

- σαν μία ευχή και μια παρόθηση για την κατάκτηση της πράξης.

Στην αλήθεια των αποσυνάγωγων αυτού, και κάθε κόσμου..

"As beings programmed for learning and who need tomorrow as fish need water, men and women become robbed beings if they are denied their condition of participants in the production of tomorrow. Every tomorrow, however, that is thought about, and for whose realization there is a struggle, necessarily implies *dreaming and utopia*.

There is no tomorrow without a project, without a dream, without utopia, without hope, without creative work, and work towards the development of possibilities, which can make the concretization of that tomorrow *viable*."

Paulo Freire (1994)

«[Η τρέλα είναι] μια ειδική στρατηγική που εφευρίσκει ένας άνθρωπος για να μπορέσει να επιβιώσει σε μια κατάσταση που δεν είναι βιώσιμη»

Thomas Szasz & Ronald. Laing,
Δύο δοκίμια για τη ψυχιατρική καταπίεση, εκδ. Ελεύθερος τύπος, 1980.

To be truly radical is to make hope possible rather than despair convincing.

Raymond Williams

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Διαβαίνοντας προοδευτικά την τρίτη δεκαετία του 21ου αιώνα, η πορεία της ανθρώπινης ύπαρξης επάνω στην ιστορική χρονογραμμή θα μπορούσε να φέρει την αναπαραστασιακή ισχύ ενός «μπουσουλήματος», μίας φιγούρας που παλεύει να υψώσει ανάστημα κόντρα σε έναν κυκεώνα αλληλοδιαδεχόμενων κρίσεων. Εκκινώντας από μία απόπειρα αναστοχασμού γύρω από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της μετανεωτερικότητας, είναι καταρχάς κρίσιμο να αντιληφθούμε πως, παρά τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, τα επιστημονικά επιτεύγματα, και την κατά κόρον αύξηση του παγκόσμιου πλούτου δια μέσω μίας ανεξέλεγκτης παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών, παράλληλα, σημειώνεται μία έντονη αντίφαση ως προς τη γενικότερη ανθρωπιστική πρόοδο και μία αντιστρόφως ανάλογη αύξηση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων που βιώνει το σύγχρονο υποκείμενο. Σα μία μορφή συνολικής παρατήρησης, υπό το βάρος των πολύπλευρων συνεπειών και της διάχυτης υπαρξιακής αγωνίας που έχει διεγείρει η πανδημική συνθήκη, θα λέγαμε πως, σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η κοινωνία του θεάματος του Debord (2000) διασταυρώνεται και συν-επιτελείται με την κοινωνία της διακινδύνευσης του Beck (1992) και την κοινωνία ελέγχου, όπως εκφράστηκε στη συλλογιστική του Deleuze (1992).

Παρά τη σωρεία συνεπειών που προκάλεσε και συνεχίζει να προκαλεί όμως η πανδημική κρίση (ως η πιο επιτακτικά αναγκαία προς άμεση διευθέτηση), θα πρέπει, όμως, παράλληλα, να λάβει κανείς υπόψη τις υφέρπουσες κρίσεις, και αντίστοιχα, το μελλούμενο, πραγματικό μέγεθος της συνάθροισης των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων τους. Εστιάζοντας την προβληματική μας γύρω από το επίπεδο της κοινωνικής συνοχής και της ψυχοσυναισθηματικής ευμάρειας, καθίσταται σαφές πως βρισκόμαστε σε ένα μεταιχμιακό σημείο διάχυτης δυσφορίας: ο άνθρωπος του σύγχρονου πολιτισμού δυσφορεί καθώς παλεύει να επιβιώσει ή να ανελιχθεί, να ανταποκριθεί σε κοινωνικές επιταγές, να επιλύσει παρελθόντα τραύματα, να βρει νόημα ή και να συνδεθεί διαπροσωπικά, καθώς, παράλληλα, η κοινωνική απομόνωση, η μοναξιά, η εξατομίκευση και το άγχος δημιουργούν αισθήματα θλίψης, απόγνωσης, απομόνωσης και έντασης. Η άρτι αφιχθείσα μελέτη των Surkalim et al., (2022) γύρω από τον επιπολασμό¹ της μοναξιάς είναι εξαιρετικά διαφωτιστική ως προς αυτό, μεταφέροντας δυσοίωνα μηνύματα για τα προβληματικά υψηλά επίπεδα απαντώμενης μοναξιάς, την ίδια ώρα που όλο και περισσότεροι μελετητές κρούουν τον κώδωνα του

¹ Η μελέτη έλαβε δείγμα από 113 χώρες.

κινδύνου σχετικά, υποδεικνύοντας την ανάγκη γενικευμένων παρεμβάσεων σε επίπεδο δημόσιας υγείας (O'Sullivan, Leavey, & Lawlor, 2022).

Άλλωστε, αυτό γίνεται κατανοητό λαμβάνοντας υπόψη ακόμα και τους ψυχοπαθολογικούς δείκτες και τα αυξανόμενα ποσοστά των ανθρώπων που λαμβάνουν κάποια ψυχιατρική διάγνωση ή/και ακολουθούν ψυχοφαρμακευτική αγωγή -μία πραγματικότητα που μεταξύ άλλων, και πέρα από κάθε κριτική που χωρά- αποτελεί οπωσδήποτε ένδειξη μίας διάχυτης αγωνίας που καταλήγει να εκφράζεται με τη μορφή θεραπευτικών αιτημάτων (Castel, Castel, & Lovell, 1982· Davies, 2017· Frances, 2013· Mills, 2014· Moncrieff, 2009· Rose, 2006).

Προκειμένου να προσεγγίσουμε τους μηχανισμούς κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας και τα φαινόμενα της, χρειάζεται, ωστόσο, να ανατρέξουμε στις οντολογικές κι επιστημολογικές παραδοχές των φιλοσοφικών συστημάτων που καθόρισαν διαχρονικά τη συλλογική συνείδηση, διαμορφώνοντας την πολιτιστική ταυτότητα της κοινωνίας ως έχει διαμορφωθεί στο σήμερα. Η αποτίμηση της επίδρασης της ηγεμονικότητας της δυϊστικής, καρτεσιανής σκέψης είναι καθοριστική σε αυτό. Ανάμεσα στα απόλυτα όρια του δυϊσμού, οι έννοιες ξεπροβάλλουν ως σε απόλυτα, διαφοροποιημένα, αλληλοαποκλειόμενα και αντιθετικά άκρα, σαν δύο πόλοι σε επίπεδο ζεύγους· ψυχή-σώμα, άτομο-κοινωνία, φυσιολογικό-παθολογικό, αίτιο-αποτέλεσμα, θεωρία-πράξη, αποτελούν μόνο μερικά ενδεικτικά παραδείγματα των απόλυτων διακρίσεων. Κι εάν παράλληλα η εδραίωση της θετικιστικής σκέψης συνέβαλε στην ανάπτυξη των επιστημών, η απόλυτη πίστη στις αρχές του θετικισμού και η συνεπακόλουθη, άκριτη μεταφορά τους στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών για την ερμηνεία κοινωνικών και ψυχολογικών φαινομένων, οδήγησε, σε μία μορφή καθολικού βιολογικού αναγωγισμού.

Υπό αυτή την οπτική, οι μετατοπίσεις στο επίπεδο προσέγγισης, κατανόησης και ερμηνείας της ανθρώπινης εμπειρίας, συμπεριφοράς και του συναισθήματος επικεντρώθηκαν σε μεγάλο βαθμό σε πειραματικές στρατηγικές, δίνοντας προβάδισμα σε ποσοτικές μεθοδολογίες και στην ανάπτυξη επιστημονικών πεδίων που θα ερμήνευαν απόλυτα τα ανθρώπινα φαινόμενα. Εντούτοις, παρά τις θετικιστικά προσανατολισμένες επιστημονικές φιλοδοξίες των κοινωνικών επιστημών, βρισκόμαστε σε αυτό το σημείο σε θέση -μέσα από τον αναστοχασμό και την αξιολόγηση της πορείας που έχουν διανύσει τα πεδία της Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής (ως τα κατεξοχήν αρμόδια για την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς)-να μπορούμε να ασκήσουμε τεκμηριωμένα δριμεία κριτική, υπογραμμίζοντας αστοχίες ανιχνεύοντας και αντί-προτείνοντας εναλλακτικές στον ορίζοντα.

Ειδικότερα, η μονοδιάστατη προσέγγιση του θετικιστικού μοντέλου και η απλουστευτική αναγωγή της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε επίπεδο ανάλυσης σχέσεων αιτίου-αποτελέσματος, όπως απαντάται στην επίσημη ιατρική, μας φέρνει σήμερα αντιμέτωπους/ες με μία προοδευτική ιατρικοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, γεγονός που αποτυπώνεται εναργώς, μεταξύ άλλων, στην αποίκιση της ζώσας καθημερινότητας από τον (ψυχ)ιατρικό λόγο, αλλά και στο χαρακτήρα του ίδιου του συστήματος Ψυχικής Υγείας και την παθολογικοποίηση όλο και περισσότερων συμπεριφορών και ζητημάτων μέχρι πρότινος μη «ιατρικού ενδιαφέροντος» (Μεγαλοοικονόμου, 2019· Mills, 2014). Η «παθολογικοποίηση» της ανθρώπινης εμπειρίας αλλά και η ψυχολογικοποίηση της καθημερινότητας έχουν εγκατασταθεί με τόση δύναμη στο δυτικό κόσμο (Bracken et al., 2021) που καθίστανται πλέον δυσδιάκριτοι εναλλακτικοί τρόποι σκέψης και κατανόησης, ενόσω αυτά τα μοντέλα πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας υποθάλπονται από την πρωτοκαθεδρία των εγκαθιδρυμένων συστημάτων σκέψης που προωθούν την αποκοινωνικοποίηση του υποκειμένου και την εξατομίκευση των κοινωνικών προβλημάτων (Mentinis, 2013· Φίσερ, 2015). Αυτό μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό ανατρέχοντας σε σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα και συλλογικές εμπειρίες, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους τρόπους που αυτά κατακερματίζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε η δυσφορία που επιφέρουν καταλήγει συχνότερα σε αποσπασματικές εννοιολογήσεις, καθώς ανάγονται σε «προσωπικά ζητήματα» ή/και ζητήματα «ευαλωτότητας», «δυσλειτουργίας» ή «ελλειμματικότητας» του ατόμου. Έτσι, για παράδειγμα, το άγχος της ανεργίας, οι σεξιστικές σχέσεις εξουσίας, η απώλεια νοήματος, η συστολή του εαυτού και η εξάρτηση από ουσίες παρουσιάζονται σαν ιδιαίτερα, ατομικά ζητήματα, για τα οποία την ευθύνη φέρει -κι άρα θα πρέπει να φροντίσει- το ίδιο το άτομο, και όχι σαν μορφές έκφρασης της παθολογίας που τα κοινωνικά προβλήματα (ανα)παράγουν στην υποκείμενη και συλλογική ύπαρξη.

Για την εγκαθίδρυση αυτής της συλλογιστικής και των παρελκόμενων διεργασιών καθοριστική είναι η λειτουργία της ηγεμονίας των ταξινομητικών, διαγνωστικών συστημάτων, καθώς η «ακαμψία» που τα χαρακτηρίζει αδιαφορεί για τους υποκειμενικούς τρόπους πρόσληψης και διαχείρισης της βιωμένης εμπειρίας των ατόμων που δυσφορούν, αφήνοντας, παράλληλα, άθικτο το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο και αποσιωπώντας τη δυναμική επιρροή των μακρο-δομών (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b). Σε αυτό το κυρίαρχο πλαίσιο, η αντ-απάντηση έρχεται από κάποιες κριτικές επιστημονικές φωνές που υψώνονται προτάσσοντας τη διεπιστημονική, ολιστική πλαισίωση των ζητημάτων ψυχοκοινωνικής δυσφορίας και οι οποίες αντλούν την επιχειρηματολογική τους ισχύ από εμπειρικά τεκμηριωμένες μελέτες που υπογραμμίζουν το ρόλο και τη λειτουργία των μακροδομών και

του ιστορικοκοινωνικού προτσές στην εγκαθίδρυση και τις συνέπειες ορισμένων κυρίαρχων πολιτισμικών προτύπων. Τα πρότυπα αυτά, φορτισμένα και χρωματισμένα από ιδεολογικές κατασκευές φέρουν πολύπλοκες υπαρξιακές και κοινωνικές προεκτάσεις. Αυτό μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό αν αναλογιστούμε: Ποιες είναι οι αξίες και τα πρότυπα ζωής που προωθούνται σήμερα; Και, ακόμη, εάν οι ιδεολογίες φιλτράρονται κοινωνικά και το διύλισμα τους είναι η πράξη, τι συνέπειες μπορεί να έχουν οι εκάστοτε ιδεολογικές αναφορές στη διαμόρφωση ορισμένων συμπεριφορικών προτύπων;

Συγκεκριμενοποιώντας την παραπάνω συλλογιστική, είναι γεγονός πως κεντρικό ρόλο στην ατζέντα ενδιαφερόντων των επιστημών της Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής είχε πάντα η συμπεριφορά που προβληματίζει/εται είτε αυτή εντοπίζεται σε ατομικό επίπεδο (κυρίως) ή αφορά σε θεσμούς, ομάδες και συλλογικότητες. Υπό το βάρος ενός προβλήματος είναι άλλωστε που η επιστημονική κοινότητα καλείται να παρέμβει δίνοντας εξειδικευμένες απαντήσεις και ερμηνείες. Ωστόσο, στα πλαίσια των κυρίαρχων συστημάτων σκέψης και ερμηνειών γύρω από τη διαταραγμένη συμπεριφορά είναι, παράλληλα, που δημιουργείται μία γκρίζα ζώνη σύγχυσης. Ποιο είναι το σύμπτωμα και ποια η αιτία εμφάνισης μίας «προβληματικής» κατάστασης; Ο όγκος των κριτικών που ασκούνται στο σύμπλεγμα των Ψ. επιστημών, από τις οποίες αντλεί και τις οποίες επιχειρεί να διαπραγματευτεί η παρούσα μελέτη, αφορά ακριβώς αυτό το σημείο, καθώς διαπιστώνεται πως η κεντρική λογική των παρεμβάσεων είναι συμπτωματική², στοχεύοντας στην ελαχιστοποίηση ή απόσβεση της προβληματικής συμπεριφοράς, ενόσω, κρίσιμη αναγνωρίζεται η ολιστική πλαισίωση του ψυχικού πόνου και η ανάδειξη καινοτόμων προσεγγίσεων στο χώρο της ψυχικής υγείας που δίνουν προβάδισμα στη βιωμένη εμπειρία, κι οι οποίες μπορούν να διανοίξουν την προοπτική της υλοποίησης παρεμβάσεων που ανταποκρίνονται ουσιαστικά στην αντιμετώπιση των εκλυτικών παραγόντων ψυχοκοινωνικής δυσφορίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ενοποιώντας ένα σημαντικό μέρος της κριτικής βιβλιογραφίας, το θεωρητικό μετά-μοντέλο Power Threat Meaning [Εξουσία Απειλή Νόημα] που αξιοποιείται στην παρούσα εργασία, επιχειρεί ακριβώς αυτή την υπέρβαση: τη μετάβαση από τη μονοδιάστατη δυτικοκεντρική οπτική των διαγνωστικών Λόγων σε μία περισσότερο «ολιστική», τη

² Κάτι που αποτυπώνεται ενδεικτικά και στην υφιστάμενη κυριαρχία της φαρμακολογικής θεραπείας που συχνότερα αναδεικνύεται ως «ίαμα» για τη «λύση» του προβλήματος, ήτοι του ψυχικού πόνου (Moncrieff, 2008, 2009).

γεφύρωση της προσωπικής ιστορίας με τις λειτουργίες των μακροκοινωνικών δομών, και, τελικά, την επαναπροσέγγιση του ψυχικού πόνου. Έχοντας αναπτυχθεί ως μια ριζοσπαστική, εναλλακτική στα προτάγματα των εγκαθιδρυμένων ταξινομικών μοντέλων της δυσφορίας προσέγγιση, το πλαίσιο αποτελεί απαύγασμα σημαντικών καινοτόμων επιχειρημάτων και προϋπαρχουσών αναλυτικών στρατηγικών που επισημαίνουν τη διαμορφωτική επένεργεια των ποικίλων μορφών εξουσίας στις διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ζωής (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b). Εκκινώντας από την παραδοχή ότι όλες οι υποκειμενικότητες ως άτομα, αλλά και οι συλλογικότητες ως κοινωνικές ομάδες (θεσμοί, κλπ) έχουν υπάρξει φορείς άσκησης, αλλά και πεδία επιβολής διαφορετικών μορφών εξουσίας (Foucault, 1991), στόχος του πλαισίου αποτελεί η διερεύνηση της αρνητικής λειτουργίας της εξουσίας όσον αφορά τον αντίκτυπο της ως προς την εναπόθεση σωρείας απειλών και τη γέννηση ψυχοσυναισθηματικής και κοινωνικής δυσφορίας.

Σε σύμπλευση με το θεωρητικό μοντέλο η παρούσα ερευνητική προσπάθεια φέρει στον πυρήνα της ως κεντρική υπόθεση ότι οι διάφορες μορφές «ψυχοπαθολογίας» και οι διάφορες μορφές εξάρτησης, αντίστοιχα, δεν προκύπτουν κι ούτε αναπτύσσονται εν κενώ. Αντίθετα, κεντρικό επιχείρημα αποτελεί η θέση ότι η έκθεση των ατόμων σε αντίξοα περιβάλλοντα ελλείπει υποστηρικτικών δικτύων συχνότερα οδηγεί στην υιοθέτηση πολλαπλών -άλλοτε περισσότερο κι άλλοτε λιγότερο προσαρμοστικών- τρόπων απόκρισης στις εντοπιζόμενες απειλές (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b). Τέτοια παραδείγματα συμπεριφορών αφορούν, ενδεικτικά, την υιοθέτηση παραβατικού ρεπερτορίου δράσης, τη συναισθηματική αστάθεια, την αποκοπή από το κοινωνικό περιβάλλον και τη συστολή του κοινωνικού εαυτού, τη βίωση ασυνήθιστων εμπειριών (πχ ακρόαση φωνών, κλπ), ή όπως στην εξεταζόμενη περίπτωση, την εξάρτηση από ουσίες -αποκρίσεις που παραδοσιακά ερμηνεύονται συχνότερα μέσα από τη διαγνωστική λογική και υπό το πρίσμα κάποιας μορφής ψυχοπαθολογίας-.

Στον πυρήνα της ερευνητικής συλλογιστικής η σύλληψη αυτών των αποκρίσεων ως συμπτωμάτων ψυχο-«παθολογίας» και ως ένδειξη «υποβοσκόντων» διαταραχών κρίνεται τουλάχιστον αποσπασματική, καθώς αποπλαισιώνει τα προβλήματα από τις πραγματικές τους ρίζες, συσκοτίζοντας τους παθογενετικούς μηχανισμούς και το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα και από το οποίο καλλιεργούνται, καταλήγοντας, τελικά σε ανεπιτυχείς θεραπευτικές παρεμβάσεις.

Πάνω σε αυτό, το παράδειγμα της εξάρτησης ως εγκαθιδρυμένου, πλέον, «κοινωνικού φαινομένου» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο λόγω της ιστορικότητας και της διαφοροποίησης που παρουσιάζει στο χρόνο (White, 1998), όσο και λόγω του έντονου κοινωνικού στίγματος που έχει συγκεντρωθεί γύρω από τους ανθρώπους που έχουν αναπτύξει

σχέσεις εξάρτησης με τις ουσίες, γεγονός που επισημαίνεται χαρακτηριστικά από τους Corrigan, Watson, & Miller, (2006) οι οποίοι μέσα από τη μακροχρόνια ενασχόληση με την έννοια και τις εκφάνσεις του στίγματος καταλήγουν πως «δεν υπάρχει καμία φυσική ή ψυχιατρική πάθηση που να σχετίζεται περισσότερο με την κοινωνική αποδοκιμασία και τις διακρίσεις από την εξάρτηση από το αλκοόλ ή/και άλλα ναρκωτικά». Ειδικότερα, η επιλογή του παρόντος πονήματος να καταπιαστεί με το πεδίο των εξαρτήσεων αιτιολογείται πολύ παραπάνω, καθώς, αναγνωρίζοντας τα ελλείματα των παραδοσιακών θεραπευτικών προτάσεων στο πεδίο της απεξάρτησης διεθνώς, δεδομένων των χαμηλών αντανακλαστικών απόκρισης σε περίπλοκα θεραπευτικά αιτήματα, της χαμηλής αποτελεσματικότητας των παραδοσιακών παρεμβάσεων αλλά, και εν γένει, της διαιώνισης του «φαινομένου» της εξάρτησης, καθίσταται όλο και περισσότερο αναγκαίος ο αναστοχασμός των μεθόδων αλλά και των εννοιολογικών πλαισίων που επιλέγουμε για να μιλήσουμε για την εξάρτηση και για να υποστηρίξουμε τους πληθυσμούς που δυσφορούν (Ζαφειρίδης, 2009· Ζαφειρίδης & White, 2018).

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη ότι οι άνθρωποι που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξάρτησης συνιστούν μία εκ των πιο περιθωριοποιημένων, κοινωνικά ευάλωτων ομάδων (White, Evans & Lamb, 2009), η παρούσα εργασία επιχειρεί να αξιοποιήσει το παραπάνω θεωρητικό μοντέλο στη συγκεκριμένη «ομάδα-στόχο» με σκοπό να διευκολύνει την ανάδυση του δικού τους λόγου, και της δικής τους διαχρονικά καταπιεσμένης φωνής. Σε συνέχεια της παραπάνω προβληματικής, είναι, άλλωστε, ενδεικτική η πορεία μετουσίωσης και προοδευτικής ιατροκοποίησης της εξάρτησης, με την κοινωνική αποκήρυξη των χρηστών/ριών και τη διαχρονική τοποθέτηση τους σε εναλλασσόμενες αρνητικές θέσεις υποκειμένων και σε κατηγορικές υπαγωγές που διακυμαίνονται από αυτές των ηθικών μiasμάτων, των «τρελών» και, τελικά, των αρρώστων. Ενδεικτικά, αυτό αποτυπώνεται και στο επίσημο διαγνωστικό σύστημα της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας DSM, όπου η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες καταλαμβάνει το δικό της χώρο, ως συγκεκριμένη, αυτόνομη διαταραχή (Substance Use Disorder DSM-5, Hasin et al, 2013). Η υπαγωγή της εξάρτησης σε μία ορισμένη διαταραχή φέρει, ωστόσο, πολλαπλές προεκτάσεις, αφού έτσι νοείται ως αποτέλεσμα κάποιας βιολογικής δυσλειτουργίας και ως μια οργανική «βλάβη» που χρήζει φαρμακευτικής παρέμβασης ώστε να «θεραπευτεί».

Είναι όμως τελικά η εξάρτηση γονιδιακό ζήτημα; ζήτημα ελλειμματικότητας και ατομικής ευαλωτότητας; ζήτημα ηθικής; ή ζήτημα εθιστικότητας των ναρκωτικών ουσιών, όπως διακηρύσσονται οι κυρίαρχες προσεγγίσεις στο πεδίο των εξαρτήσεων; Και τι συνέπειες

έχουν όλες αυτές οι ετερόκλητες παραδοχές ως προς την κατανόηση, κι άρα τη διαχείριση του προβλήματος;

Στη συνέχεια της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης, καταγράφοντας κάποια καίρια σημεία των κριτικών προσεγγίσεων στο πεδίο των εξαρτήσεων και ακολουθώντας τη διεπιστημονική και ιστορικά ενήμερη προοπτική για την προσέγγιση του φαινομένου στην ιστορική του συνέχεια, γίνεται κατανοητό πως η πρόσληψη της εξάρτησης ως νοσολογία, ατομική παθολογία, νευροχημική ανισορροπία και ψυχιατρική διάγνωση είναι μάλλον βαθιά συσκοτιστική. Πολύ περισσότερο, η εννοιολόγηση και αντιμετώπιση των ατόμων που διατηρούν σχέσεις εξάρτησης με τις ουσίες μέσα από τα στενά φίλτρα της κεντρικής βιοϊατρικής προσέγγισης και της απόδοσης της ευθύνης στα ίδια τα άτομα δεν αφήνει περιθώρια για τη συνολική πλαισίωση του φαινομένου, κάτι που, στην αντίθετη περίπτωση της ανάδυσης της υποκειμενικής, δυσφορικής εμπειρίας θα μπορούσε να συνεισφέρει σε μία βαθιά κατανόηση του ζητήματος και στο σχεδιασμό στοχευμένων παρεμβάσεων. Η στροφή των κοινωνικών επιστημών τις τελευταίες δεκαετίες σε περισσότερο εμπειρικά τεκμηριωμένες και διεπιστημονικές στρατηγικές έρευνας γύρω από τους τρόπους που οι ίδιοι οι άνθρωποι, ως ενεργοί δράστες και ως «ειδικοί» της ζωής τους φέρουν λόγο για τα βιώματά τους, προσφέρει, όπως θα δούμε, τις στέρεες βάσεις για την αναγνώριση των πολύπλοκων παραγόντων που επενεργούν στην [ανα]παραγωγή της ψυχικής δυσφορίας.

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω προβληματικές και αντλώντας από το κριτικό ερευνητικό παράδειγμα και την κριτική βιβλιογραφία, η στόχευση της παρούσας μελέτης αφορά σε μία απόπειρα εφαρμογής και μεταφοράς των ιδεών του PTMF στην πράξη, για την παρότρυνση ανθρώπων που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης να αναστοχαστούν γύρω από καθοριστικά γεγονότα και παρελθοντικές ή τρέχουσες αντιξοότητες. Ειδικότερα, στη βάση των κριτικών προσεγγίσεων της ψυχολογίας και του πεδίου των εξαρτήσεων, της κλινικής κοινωνιολογίας και των παραδοχών του PTMF, το παρόν πόνημα επιχειρεί να απορρίψει τις κυρίαρχες απόψεις που λογίζουν την εξάρτηση από ουσίες ως «σύμπτωμα» κάποιας «ανίατης εγκεφαλικής νόσου» εξετάζοντας την μέσα από το εννοιολογικό τρίπτυχο του θεωρητικού πλαισίου και τις έννοιες της εξουσίας, της απειλής, των αντιδράσεων στην απειλή και το νόημα. Διαρρηγνύοντας την εμφάνεια της επιφανειακής, αποσπασματικής προσέγγισης του ψυχικού πόνου, θα επιχειρηθεί η καλλιέργεια μίας λογικής της εμβάθυνσης και η ανάδειξη των συνδέσεων μεταξύ της αρνητικής λειτουργίας της εξουσίας -όπως αποτυπώνεται κοινωνικά, μέσα από φαινόμενα κοινωνικών διακρίσεων και ανισοτήτων- με προσωπικά τραύματα και επώδυνες εμπειρίες, όπως η κακοποίηση και η βία, και η οποία εμβάθυνση πιθανόν θα ρίξει φως σε πορείες «βιογραφικού εκτροχιασμού» προς την ψυχική

δυσφορία (Georgaca & Zissi, 2017) και την εκδήλωση «προβληματικών» συμπεριφορών» όπως η εξάρτηση από ουσίες.

Ειδικότερα, η παρούσα μελέτη αποτελεί προϊόν διενέργειας ενός κύκλου πέντε (5) συναντήσεων ψυχοεκπαιδευτικού χαρακτήρα με πέντε άτομα που κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας παρακολουθούσαν ως θεραπευόμενοι τη φάση της Κοινωνικής Επανεξάνταξης του προγράμματος ανεξάρτησης 18ΑΝΩ. Αντλώντας θεωρητικά από το κριτικό παράδειγμα και τη φιλοσοφία της έρευνας δράσης κατά τη διάρκεια των συναντήσεων επιχειρήθηκε η διερεύνηση των μορφών αλλά και των τρόπων βίωσης των διαφορετικών επιβολών εξουσίας, των απειλών που αυτές έχουν διαχρονικά εναποθέσει στα άτομα, αλλά και των τρόπων απόκρισης τους απέναντι σε αυτές τις απειλές. Θέτοντας ως τελικό ερευνητικό σκοπό την ανα-νοηματοδότηση της προσωπικής ιστορίας των συμμετεχόντων/ουσών, στόχος αποτέλεσε η ανάδειξη των δυναμικών, ποικίλων τρόπων που η εξουσία, ως επιβολή δύναμης, έχει ασκήσει στη βιογραφία τους, συμβάλλοντας ίσως σε πορείες βιογραφικών και ψυχοσυναισθηματικών εκτροχιασμών. Τελικά, διερευνώντας τη δυνατότητα μεταφοράς των κεντρικών ιδεών του θεωρητικού μοντέλου στην πράξη, μέσα από μία σπονδυλωτή διαδικασία εκπαίδευσης και εξοικείωσης των συμμετεχόντων/ουσών με έναν εναλλακτικό τρόπο σκέψης, επιχειρείται η αποτίμηση της αξιοποίησης του PTMF ως διευκολυντικού μέσου που γίνεται προοδευτικά κτήμα των ανθρώπων για τη νοηματοδότηση της προσωπικής ιστορίας, και ως εργαλείου για την προσωπική και κοινωνική ενδυνάμωση.

- Ορολογία & ενεργητικές εννοιολογικές επιλογές

Αντλώντας από τις αξιολογικές προκείμενες του κριτικού παραδείγματος, και σε σύμπλευση με το θεωρητικό πλαίσιο Εξουσία-Απειλή-Νόημα, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συνδράμει στις διεργασίες αξιοποίησης περισσότερο διευρυμένων, μη στιγματιστικών Λόγων για την προσέγγιση της ψυχικής οδύνης, καθώς κρίνεται πως τα ιατροκεντρικά, διαγνωστικά σύνολα εκφοράς ενισχύουν και διαιωνίζουν το κυρίαρχο ψυχολογικοποιητικό και παθολογικοποιητικό καθεστώς (De Vos, 2014). Υπό αυτή την προοπτική, και παρότι αποφεύγεται η υιοθέτηση της διαγνωστικής ορολογίας, όταν αναπόφευκτα σημειώνεται η χρήση της, οι όροι περικλείονται από εισαγωγικά σύμβολα, ενώ, συχνότερα, οι έννοιες που αξιοποιούνται ενεργά έχουν περιγραφικό χαρακτήρα (ψυχικός πόνος, ψυχική δυσφορία, ψυχική οδύνη, βιογραφικός εκτροχιασμός, επώδυνες ψυχικές εμπειρίες, συμπεριφορά που προβληματίζει, κλπ.). Παράλληλα, με στόχο τη δόμηση ενός κειμένου ενήμερου από τις αρχές τις συμπεριληπτικότητας καταβλήθηκε προσπάθεια για μία προσεκτική χρήση του

κοινωνικού φύλου, ενώ, επισημαίνεται ότι οι γενικές αναφορές στο κοινωνικό ον νοούνται ως συμπεριλαμβανόμενων όλων των ταυτοτήτων φύλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Το κεφάλαιο της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης που ακολουθεί έχει στόχο να εισάγει τον/την αναγνώστη/αναγνώστρια στα κεντρικότερα σημεία προβληματικής που (ανα)τροφοδότησαν το σκεπτικό της παρούσας μελέτης. Εκκινώντας από μία προσπάθεια συνολικής πλαισίωσης και βολιδοσκόπησης της ερευνητικής πρότασης μέσα από υπάρχοντα συστήματα σκέψης, αρχικά, επιχειρείται μία σύντομη καταγραφή των κυριότερων σημείων των εγκατεστημένων προσεγγίσεων γύρω από την κατανόηση και αντιμετώπιση του ψυχικού πόνου. Προβαίνοντας σε μία αδρομερή καταγραφή του θετικιστικού, βιοϊατρικού μοντέλου και της ψυχοπαθολογικής οπτικής [όπως αποτυπώνεται και στο πεδίο των εξαρτήσεων], η επιλογή της ταυτόχρονης, αλληλοδιαπλοκής των κεντρικών σημείων κριτικής γύρω από αυτό εξυπηρετεί την υιοθέτηση μίας προκαταρκτικής, ερευνητικής λογικής αποδόμησης.

Στη συνέχεια, έχοντας καταδείξει την αναγκαιότητα για αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος στο σύμπλεγμα Ψ, η συζήτηση εμβαθύνει γύρω από τις αιτιακές αιτίες των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και την καταγραφή ορισμένων μόνο αναδυόμενων κριτικών λόγων στους οποίους έχει βρει ενδεικτικά αναφορά το παρόν πόνημα και οι οποίοι κρίνεται πως δύνανται να παράσχουν μία ελπιδοφόρα οπτική για τον προοδευτικό μετασχηματισμό του χώρου της Ψυχικής Υγείας. Προχωρώντας, η ανάλυση του θεωρητικού πλαισίου PTM -που αποτελεί τη μεθοδολογική και αναλυτική κορωνίδα του ερευνητικού σκεπτικού- καταλαμβάνει τη δική της υποενότητα, σε μία προσπάθεια καταγραφής των κυριότερων φιλοσοφικών παραδοχών που το διέπουν αλλά και μίας σειράς εφαρμοσμένων παραδειγμάτων που έχουν εμπνευστεί από αυτές. Τέλος, ακολουθεί μία σύντομη παρουσίαση του φορέα Ι8ΑΝΩ που αποτέλεσε το πλαίσιο που φιλοξένησε και τροφοδότησε την παρούσα ερευνητική διαδικασία.

1. Σύγχρονες προσεγγίσεις για την κατανόηση & αντιμετώπιση των (επώδυνων) ψυχικών εμπειριών ή (ψυχ)ιατρικοποιώντας την ψυχική δυσφορία.

«Όταν το παλιό πεθαίνει και το καινούργιο δε μπορεί να γεννηθεί, είναι η εποχή των τεράτων»

Αντόνιο Γκράμσι (1891-1937)

Το διαχρονικά απαντώμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη, ερμηνεία και αποκωδικοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των φαινομένων της έχει μεταφραστεί σήμερα στη συγκρότηση πολλαπλών επιστημονικών πεδίων που θέτουν στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων τους τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας. Έχοντας δαμάσει τα φυσικά φαινόμενα μέσα από την κατάκτηση των επιστημονικών μεθόδων, δια της υπαγωγής τους σε ένα πλέγμα φυσικών νόμων ερμηνευμένων στη βάση προβλέψεων και σχέσεων αιτίου-αιτιατού, ο άνθρωπος, ως άλλος εξερευνητής, έστρεψε το ενδιαφέρον του στην κατάκτηση της ίδιας του της οντολογικής «αλήθειας». Με τον ίδιο τρόπο που η κατανόηση των φυσικών φαινομένων επέτρεψε την άσκηση επιρροής και τελικά την καθυπόταξη των στοιχείων της φύσης, οι μελετητές της ανθρώπινης συμπεριφοράς εστίασαν την προβληματική τους στη διερεύνηση των μηχανισμών που θα αποκάλυπταν την παθολογία της, ως παρέκκλιση από τη «φυσιολογία» των συνήθων συμπεριφορικών προτύπων. Έχοντας εκκολαφθεί στα πρότυπα της Ιατρικής και της λογικής διάγνωσης των σωματικών προβλημάτων, η Ψυχιατρική επιστήμη είναι αυτή, που με στόχο την κατανόηση, πρόβλεψη, αλλά και διόρθωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, προχώρησε στη συγκρότηση των κυρίαρχων συστημάτων Λόγου για την κατηγοριοποίηση της παρέκκλισης μέσα από την κωδικοποίηση που προσφέρει μία συστάδα διαγνωστικής ορολογίας και η οποία θεμελιώνει το κυρίαρχο ερμηνευτικό παράδειγμα στην ψυχική υγεία.

1.1 Θετικισμός και ψυχοπαθολογία των ψυχικών διαταραχών: κριτική, αποδόμηση και αντι-μνήμη

Είναι χαρακτηριστικό πως οι σύγχρονες Δυτικές αναπαραστάσεις γύρω από ζητήματα ψυχικής δυσφορίας βασίζονται κατά κόρον στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας και στη χρήση κλινικών κατηγοριών που ορίζουν μία σειρά ψυχικών διαταραχών (Cohen, 2016· Parker et al., 2007). Η βιοκεντρική θεώρηση και απόδοση της ψυχικής δυσφορίας σε γονιδιακούς παράγοντες και βιοχημικές ανισορροπίες στα πρότυπα της ιατρικής του 19ου αιώνα

(Μεγαλοοικονόμου, 2019) αποτελεί διεθνώς την κεντρική γραμμή των επιστημών που καταπιάνονται με ζητήματα ψυχικής υγείας, μία γραμμή που έχει θεσμοθετηθεί πάνω στις παραδοχές των επίσημων διαγνωστικών εγχειριδίων της ψυχιατρικής, του Διαγνωστικού και Στατιστικού Εγχειριδίου των Ψυχικών Διαταραχών (DSM), εκδοθέντος από την Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρεία, και του σχετικού κεφαλαίου Ψυχιατρικής του συστήματος Διεθνούς Ταξινόμησης των Ασθενειών (ICD) που τελεί υπό την επίβλεψη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Surís, Holliday & North, 2016)³.

Ειδικότερα, η εγκαθίδρυση της παραδοχής ότι η “ψυχική ασθένεια οφείλεται σε οργανική, εγκεφαλική δυσλειτουργία” εντοπίζεται στη δεκαετία του 1960, ως απόρροια της έκρηξης των νευροεπιστημών και την ανακάλυψη των ψυχοφαρμάκων. Περιγράφοντας την «τρέλα» (Foucault, 2004) ως συνέπεια εγκεφαλικής ανωμαλίας, ο Kraepelin, (1883) “πατέρας” της ταξινομητικής ψυχιατρικής εισήγαγε μία σειρά νοσολογικών οντοτήτων με σκοπό την περιγραφική σύνδεση των συμπεριφορικών και ψυχοσυναισθηματικών συμπτωμάτων με υποβόσκουσες εγκεφαλικές βλάβες (Μεγαλοοικονόμου, 2019:77). Έχοντας εξελιχθεί προς αυτή την κατεύθυνση, οι διατάξεις των ταξινομητικών συστημάτων προβλέπουν ότι τα άτομα που παρουσιάζουν δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά αποτελούν φορείς μίας υποκείμενης ασθενούς οντότητας η οποία εκδηλώνεται μέσα από μία σειρά συμπτωμάτων, κατά την κλινική εκτίμηση των οποίων και με γνώμονα σταθμισμένα διαγνωστικά κριτήρια οι ειδικοί μπορούν να προβούν σε κατάλληλες διαγνώσεις.

Η ομαδοποίηση των συμπτωμάτων αποτελεί τη βάση για τη συγκρότηση των διαγνωστικών κατηγοριών οι οποίες γίνονται κατανοητές ως διακριτές, αυθύπαρκτες οντότητες ψυχικών διαταραχών (πχ. καταθλιπτική διαταραχή, σχιζοφρένεια, διαταραχή της προσωπικότητας, κ.α). Σε αυτό το πλαίσιο, και στην περίπτωση ενός ατόμου που προσέρχεται σε κάποιον/α ειδικό ψυχικής υγείας προκειμένου να βρει απαντήσεις για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, είναι πιθανό αρχικά, να πραγματοποιηθεί μία κλινική συνέντευξη με στόχο τη λήψη ιστορικού. Στα πλαίσια της συνέντευξης ο/η ειδικός θα χρειαστεί να εφαρμόσει τις αρχές της κλινικής του εκπαίδευσης, κι άρα, να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός/η παρατηρώντας και καταγράφοντας όλα εκείνα τα σημεία που πιθανά να αποτελούν τις συμπτωματολογικές ενδείξεις που θα οδηγήσουν στην εκάστοτε διάγνωση· σκέψεις, συναισθήματα και συμπεριφορές που παραπέμπουν σε κάποια παθολογία ή δυσλειτουργία του ομιλούντος προσώπου. Αναγνωρίζοντας και απευθύνοντας τη νοσολογική κατηγορία στο άτομο, ο

³ Η πρώτη έκδοση του DSM δημοσιεύτηκε το 1952, ενώ, σήμερα βρισκόμαστε στην 5^η αναθεωρημένη έκδοση (2013) (Johnstone & Boyle, 2018).

ειδικός, σε ρόλο θεράποντα, αποτιμά πως έχει λύσει τουλάχιστον το ήμισυ του προβλήματος, αφού έχει «αποκαλύψει» τη διαταραγμένη αλήθεια του πρώτου -«τι πάει στραβά» στο κεφάλι του. Εάν, λοιπόν, για τη δυσφορία που βιώνει ο ασθενής ή για τις ιδιότυπες συμπεριφορικές αποκρίσεις του ευθύνεται αποκλειστικά κάποιος διαταραγμένος βιολογικός μηχανισμός, αναπόφευκτα, η επόμενη προκείμενη αφορά την «επιδιόρθωση» με αντισταθμιστικά φαρμακολογικά μέσα που θα επαναφέρουν τρόπο τίνα την οργανική του «φυσιολογικότητα». Για παράδειγμα, παίρνοντας την περίπτωση ενός ανθρώπου που διατρέχεται από έντονη, παρατεταμένη θλίψη, και ο οποίος πληρώνοντας κάποια επιπρόσθετα κριτήρια λάβει πιθανά τη διάγνωση της «μείζονας καταθλιπτικής διαταραχής», είναι πιθανό να του επισημανθεί συμπληρωματικά πως ο παράγοντας ψυχολογικής αποδιοργάνωσης -κι άρα το αίτιο της δυσφορίας του- είναι τα χαμηλά επίπεδα σεροτονίνης, κι επομένως, να του χορηγηθεί μία φαρμακευτική αγωγή αντικαταθλιπτικών με σκοπό την «ισορρόπηση» των νευροδιαβιβαστών του⁴.

Ωστόσο, παρά τις φιλόδοξες προσπάθειες της ψυχιατρικής για την αποκωδικοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς διαμέσου της εννοιολογικής επινόησης σειράς ψυχικών διαταραχών και των παρεμβάσεων ψυχονευροανοσολογίας (για τη χημική επαναφορά και την ίαση της δεινοπαθούσας βιολογικής οντότητας), τα ταξινομικά συστήματα έχουν υπάρξει πεδίο συστηματικής άσκησης σημαινόντων κριτικών. Οι επανειλημμένες κριτικές απέναντι στην ταξινομική διαγνωστική λογική αφορούν την έλλειψη εμπειρικής εγκυρότητας των διαγνωστικών κατηγοριών (Bentall, 2004· Boyle, 1990), τον κατασκευασμένο (McNamee & Gergen, 1992) δυτικοκεντρικό (Gaines, 1992) και ατομικιστικό χαρακτήρα τους, καθώς επίσης και την οικοδόμηση τους στη βάση εξυπηρέτησης πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων της φαρμακοβιομηχανίας (Moncrieff, 2009). Επισημαίνοντας τη σαθρή κι ανεπαρκή επιστημονική βάση των διαγνωστικών κατηγοριών (Kutchins & Kirk, 1997) η θεμελίωση τους πάνω σε διαδικασίες αυθαίρετων αναγωγικών αιτιάσεων (Rose, 2006) αποτυπώνεται εναργώς από τον Μεγαλοοικονόμου (2019:104) παραθέτοντας τον Λούρια: «από την “πραγμοποίηση” στην αυθαίρετη “ποσοτικοποίηση” μίας “ιδιότητας” και από τη “βιολογικοποίηση” μιας στατιστικής “κανονικότητας” σε μίαν αιτιώδη εξήγηση μιας “ανώμαλης” συμπεριφοράς, είναι πάντα η περιγραφή ενός υψηλού επιπέδου που μειώνεται και φτωχαίνει».

⁴ *Selective serotonin reuptake inhibitors (SSRIs)*. <https://www.nhs.uk/mental-health/talking-therapies-medicine-treatments/medicines-and-psychiatry/ssri-antidepressants/overview/>

Τις ανησυχίες τους όμως απέναντι στην εγκυρότητα αλλά και τη χρησιμότητα του βιοϊατρικού μοντέλου έχουν εκφράσει και τα μέλη του Συμβουλίου Ανθρώπινων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, που, επισημαίνοντας μεταξύ άλλων στην ετήσια έκθεση τους για το 2017 την ελλιπή επιστημονική τεκμηρίωση των διαγνωστικών συστημάτων παραδέχονται ότι *«μας πουλήθηκε ένας μύθος ότι οι καλύτερες λύσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της ψυχικής υγείας είναι τα φάρμακα και άλλες βιοϊατρικές παρεμβάσεις»* (οπ. αναφ. στο Johnstone & Boyle, 2018:13).

Πάνω σε αυτό, πολλές είναι οι επιστημονικές φωνές που τεκμηριώνουν την αναποτελεσματικότητα της φαρμακευτικής αγωγής για τη θεραπεία των ψυχικών διαταραχών (Bentall, 2009· Kirsch, 2009· Moncrieff, 2009) επισημαίνοντας ιδιαίτερα τους κινδύνους όσον αφορά τις μακροπρόθεσμα επιβαρυντικές συνέπειες της (Whitaker, 2010). Μεταξύ αυτών, η μακροχρόνια λήψη ψυχοφαρμάκων καταδεικνύεται υπεύθυνη για την επιεδοποίηση του συναισθήματος (Moncrieff, 2008) το «μπλοκάρισμα» των συστημάτων ανταμοιβής, και επομένως την έλλειψη κινήτρων και την αδυναμία άντλησης ευχαρίστησης (Van der Kolk, 2014, p.225–227, οπ. αναφ. στο Johnstone & Boyle, 2018:305), ενώ, σύμφωνα με τη σημαντική παρατήρηση του MIND, τα ψυχιατρικά φάρμακα καθίστανται υπαίτια για περίπου 1 θάνατο την εβδομάδα (Mihill, 1994b, οπ. αναφ. από Parker et al., 2007). Επαναφέροντας το παραπάνω παράδειγμα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε λοιπόν, ότι η χρήση κάποιας φαρμακευτικής αγωγής θα είχε πιθανά κάποια βραχυχρόνια ευεργετική λειτουργία ως προς τον έλεγχο των κατακλυσμαίων συναισθημάτων (πχ. λόγω της ξαφνικής, επώδυνης απώλειας ενός πολύ αγαπημένου προσώπου) και τη στοιχειώδη λειτουργικότητα του ατόμου, ωστόσο, το φαρμακευτικό σκεύασμα δε θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να αναχθεί σε «θεραπεία»⁵ της πρωτογενούς αιτίας της παρατεταμένης θλίψης του· του πένθους.⁶

Παράλληλα, ένα άλλο σημείο κριτικής αφορά τον μεθοδολογικό ατομισμό της τοποθέτησης της δυσφορίας στα όρια της εγκεφαλικής δυσλειτουργίας και την αποπροσανατολιστική λειτουργία αυτής της πρακτικής ως προς την άρση κάθε ευθύνης των μακροκοινωνικών συστημάτων και την τοποθέτηση του ατομικού πάνω κι έξω από το κοινωνικό (Parker et al., 2007). Η αναζήτηση προσωπικών ελλειμμάτων καταλήγει σε προσωποκεντρικές, εξατομικευμένες παρεμβάσεις που εξοβελίζουν κάθε υπόνοια

⁵ Η χρήση του συγκεκριμένου παραδείγματος βασίζεται στη συλλογιστική των Johnstone & Boyle (2018:306)

⁶ Για μία κριτική της ιατρικοποίησης του πένθους βλ. Wada K. (2022) Medicalization of grief: Its developments and paradoxes. In J.N. Lester & M. O'Reilly (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Critical Perspectives on Mental Health*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12852-4_36-1(Link)

προβληματισμού γύρω από το ρόλο και τις συνέπειες των δομών εξουσίας. Αυτές οι στρατηγικές πολύ περισσότερο οδηγούν από τη δική τους πλευρά σε διαδικασίες απόδοσης της ευθύνης στο άτομο (victim-blaming) (Ryan, 1976), μια διαδικασία που αποτελεί μέρος της ευρύτερης «κουλτούρας της ενοχής» που κάνει τις καταπιεστικές συνθήκες να μοιάζουν μέρος της «κανονικότητας» μίας καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.

Η αναγωγή των διαγνωστικών προτύπων σε αυθύπαρκτες οντότητες που αντανακλούν αντικειμενικές, εσωτερικές πραγματικότητες εγείρει όμως προβληματισμούς και όσον αφορά την πρόσδοση μίας «υλικής» διάστασης στον ψυχικό πόνο, καθώς οι άνθρωποι τοποθετούνται σε συγκεκριμένες «θέσεις υποκειμένων» (Parker et al., 2007:79). Η εξίσωση της ψυχιατρικής οπτικής με τη γενική ιατρική αλλά και η διήθηση των ψυχιατρικών Λόγων στην καθημερινή ρητορική έχουν οδηγήσει στην (ψυ)ιατρικοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, της σκέψης και του συναισθήματος, παραπέμποντας τελικά στη θεώρηση του Δυτικού πολιτισμού ως μίας «ψυχιατρικής κοινωνίας» (Castel, Castel, & Lovell, 1982) όπου το σύνολο της προσωπικής και κοινωνικής ζωής συλλαμβάνεται και διατυπώνεται με τη συνδρομή της ιατρικής και ψυχολογικής ορολογίας (Handy, 1987:165, οπ. αναφ. από Parker et., al, 2007).

Τα παραπάνω σημεία κριτικής αποτελούν μονάχα ενδεικτικά των πολλαπλών αντίλογων που επιχειρούν να αναδείξουν τεκμηριωμένα την προβληματική φύση των διαγνωστικών συστημάτων και του κυρίαρχου βιοϊατρικού μοντέλου. Διευρύνοντας την ανάλυση του Harper (1996) γύρω από τη διαγνωστική κατηγορία της “παράνοιας” στη συνολική φιλοσοφία των διαγνωστικών λόγων, οι κυρίαρχες αντιφατικές παραδοχές που αναγνωρίζονται αφορούν τα δίπολα μεταξύ ατομικού και κοινωνικού, λογικής και παραλογισμού, «παθολογίας» και «φυσιολογικότητας», μορφής και περιεχομένου, καθαρής παθολογίας και πολυπλοκότητας ανθρώπινων δυσκολιών, και επαγγελματικής και βιωμένης εμπειρίας (Parker et al., 2007:97-103).

Η ιστορική πλαισίωση αλλά και η αναγνώριση της αντιφατικότητας των κυρίαρχων λόγων αποτελεί προϋπόθεση για την κριτική συνειδητοποίηση και την ενεργοποίηση πρακτικών αποδόμησης (Deridda, 1973) που θα επιτρέψουν την ανάδυση νέων Λόγων και Πρακτικών. Δεδομένου μάλιστα ότι στα δίπολα των εννοιολογικών αντιθέσεων οι κυρίαρχες ιδέες εξαρτώνται άμεσα από τις υποδεέστερες τους *-χάρη στην καθυπόταξη των οποίων κατάφεραν άλλωστε να αναδειχθούν-* έχει ιδιαίτερη σημασία η ανάδειξη των μηχανισμών και των θεσμών που δρουν διαμεσολαβητικά για την παραγωγή και εγκαθίδρυση των ορισμένων, ηγεμονικών τύπων γνώσης (Parker et al., 2018). Υιοθετώντας επομένως την πρακτική αποδόμηση, η ερμηνεία των εννοιολογικών αντιθέσεων στα περίξ της ψυχοπαθολογίας μπορεί

να ιδωθεί μέσα από τις διαταραγμένες δομές που έχουν αποκτήσει διαχρονικά «μία συσσωρευμένη, διάχυτη και ύπουλη εξουσία» στη Δυτική κοινωνία (Parker et al., 2018:18). Τελικά, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα της αποδομητικής πρακτικής υιοθετούμε την αξίωση του Foucault, πως, αυτό που έχει οπωσδήποτε αξία να διαφυλαχθεί είναι η μνήμη, ως μία αντιμνήμη που ενθυμάται και αντιστέκεται (Foucault, 1977, οπ. αναφ. στο Parker et al., 2007) και η οποία ως τέτοια δύναται να αποτελέσει το γόνιμο υπέδαφος για την καλλιέργεια περισσότερο ολιστικών, συμπεριληπτικών και προσανατολισμένων προς την κοινωνική δικαιοσύνη προσεγγίσεων στην ψυχική υγεία.

1.2 Η εξάρτηση ως κοινωνικό φαινόμενο και ως νοσολογία.

Προκειμένου να γίνει περισσότερο κατανοητή η αναλυτική έννοια της εξάρτησης που ενδιαφέρει άμεσα την παρούσα έρευνα και την ερευνητική ομάδα-στόχο, κρίνεται σκόπιμο να παρουσιάσουμε ξεχωριστά στην ενότητα αυτή μερικά από τα κεντρικότερα σημεία που συνοψίζουν την πορεία διάρθρωσης και μετουσίωσης του φαινομένου στον ιστορικό χρόνο.

Αρχικά, η συζήτηση μας επιλέγεται να ξεκινήσει από την προκαταρκτική παραδοχή στην οποία προβαίνουν οι περισσότεροι κριτικοί μελετητές της εξάρτησης, ότι δηλαδή η χρήση ουσιών έχει συνοδεύσει διαπολιτισμικά την ανθρώπινη ύπαρξη από πανάρχαιων χρόνων (Ζαφειρίδης, 2009· Μάτσα, 2001). Πολύ περισσότερο, η αξιοποίηση ουσιών με ψυχοδραστικό χαρακτήρα, όπως το αλκοόλ, ο καπνός και τα ναρκωτικά, συνιστούσε μία εδραιωμένη στην πολιτισμική συνείδηση των αρχαίων κοινοτήτων κανονικότητα και αναπόσπαστο κομμάτι οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνικής ζωής (Escobedo, 1998). Αποτελώντας απαραίτητα συστατικά στοιχεία για την τέλεση θρησκευτικών τελετών και κοινοτικών τελετουργιών, οι ουσίες ενείχαν ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτιστικό νόημα καθώς, επίσης, η λειτουργία τους όσον αφορά τη μεταβολή ή διεύρυνση της συνειδησιακής, συναισθηματικής και συμπεριφορικής κατάστασης εξυπηρετούσε την εκάστοτε «ιερή», «μυθική» ή «θεραπευτική» διάσταση στους συμβολικούς κόσμους της κοινότητας (Μάτσα, 2001, 47-52). Η συλλογική διάσταση της χρήσης ουσιών στις αρχαίες κοινωνίες αναδύεται τόσο από το γεγονός ότι εξυπηρετούσε, στον πυρήνα της, την ενίσχυση των διεργασιών της κοινοτικής συνοχής, αλλά και από το γεγονός ότι το κοινωνικό σώμα ήταν αυτό που καθόριζε το ποιος και σε ποια στιγμή είχε δικαίωμα χρήσης (Μάτσα, 2001:47), ήταν δηλαδή κοινωνικά ελεγχόμενη (Ζαφειρίδης, 1987).

Μεταβαίνοντας στη σύγχρονη όψη της έννοιας της εξάρτησης από ουσίες, για την κατανόηση του κοινωνικού φαινομένου της «τοξικομανίας» ή «τοξικοεξάρτησης» είναι

κρίσιμο, σύμφωνα με τον Derrida (οπ. αναφ. στο Μάτσα, 2001:53) να αντιληφθούμε τη συνάφεια της με την ιστορική μετάβαση στη εποχή της νεωτερικότητας, και τη σύνδεση της με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Ειδικότερα στα πλαίσια συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι καταρχάς καταφανές πως η χρήση ουσιών μεταλλάσσεται σε μία ατομική υπόθεση, σε ένα εξατομικευμένο μέσο για την αναζήτηση προσωπικής ανακούφισης. Πληθώρα ερευνητικών εργασιών πάνω στην ιστορική μελέτη διαφορετικών κοινωνιών συναινούν ακριβώς σε αυτό, στο γεγονός δηλαδή πως η εκβιομηχάνιση επέφερε κομβικές ανακατατάξεις σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής και οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα αφενός την προσωπική εξάντληση και αφετέρου τη ρήξη με το κοινωνικό σώμα (Μάτσα, 2001:53). Υπό αυτές τις συνθήκες, γίνεται λοιπόν κατανοητό πως οι ουσίες μετατρέπονται σε ένα μέσο αυτό-ίαςσης και σε μία ιδιωτική υπόθεση με μαζικό χαρακτήρα (Μάτσα, 2001:50). Αυτό, καθίσταται ακόμα πιο σαφές αν αναλογιστούμε πως ήταν η εφεύρεση της σύριγγας από τον Pravaz το 1850 και ο τεράστιος αριθμός τραυματιών που δημιούργησε ο πόλεμος του 1870 που κατέστησε δημοφιλή τη χρήση υποδόριας, ενέσιμης μορφίνης πρώτα-πρώτα για την ανακούφιση από τον σωματικό και, τελικά, από τον ψυχικό πόνο (Μάτσα, 2001:54).

Όπως είθισται να συμβαίνει σε αναδυόμενα ζητήματα κοινωνικού και ανθρωπιστικού ενδιαφέροντος, έτσι και στην περίπτωση των εξαρτήσεων συγκεντρώθηκε μία συστάδα ερμηνειών γύρω από τους αιτιογενετικούς παράγοντες που οδήγησαν στη συγκρότηση του φαινομένου των εξαρτημένων. Τα πολλαπλά μοντέλα κατανόησης που έχουν αναδυθεί στην πορεία των χρόνων (Lettieri, Sayers, & Pearson, 1980· West, 2001) αποτελούν ενδεικτικά σημεία των επιστημονικών οπτικών που έχουν εδραιωθεί στη βάση πολυπρισματικών επιστημολογικών παραδοχών αλλά και αξιακών προσανατολισμών υποδεικνύοντας πως η εξάρτηση αποτελεί ένα πολυδαίδαλο φαινόμενο κι ένα πεδίο συχνά συγκρουσιακών οπτικών. Πολύ περισσότερο η σημασία των εναλλακτικών πλαισίων ερμηνείας αναδεικνύεται από το γεγονός ότι αποτελούν θεωρητικοί πρόδρομοι και αναλυτικά υποστυλώματα για την έμπνευση και αντίστοιχα το σχεδιασμό θεραπευτικών αποκρίσεων, αλλά και από το ρόλο που διαδραματίζουν για τη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων⁷ που πλαισιώνουν την εξάρτηση.

⁷ Παράλληλα, η ένταση με την οποία το φαινόμενο εγκαθιδρύθηκε στην κοινωνική πραγματικότητα αποτυπώνεται ακόμα και στα ρητορικά αποθέματα που αξιοποιούνται για να το περιγράψουν. Ενδεικτικά, ο λατινογενούς προέλευσης όρος «εξάρτηση» μετεξελίχθηκε τόσο, στην πορεία των χρόνων, που παρά την αρχική του σημασία, ως περιγραφική έννοια για την παράδοση κάποιου σε κάποιον άλλον υπό το καθεστώς σκλαβιάς, ή γενικότερα την ολοκληρωτική αφοσίωση σε κάτι, κατέληξε να αξιοποιείται περιγραφικά κατά κόρον στις περιπτώσεις εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες και αλκοόλ (Alexander, 2004).

Την περίοδο αυτή, της συνειδητοποίησης των διαστάσεων και των τοξικών συνεπειών της εξάρτησης (Zinberg, 1984) και μπροστά στον κίνδυνο εγκαθίδρυσης κι εξάπλωσης της εξάρτησης από μία ουσία, τα αντανακλαστικά και ο παράδοξος τρόπος απόκρισης της επιστήμης αφορά σε μία λογική υποκατάστασης των ψυχοτρόπων ουσιών με εξίσου ψυχοτρόπες, θεωρητικά «ασφαλέστερες» φαρμακευτικές ουσίες, κι έτσι καταγράφεται μία σειρά αλληλοδιαδοχής και μυθοποίησης ουσιών (μορφίνη, κοκαΐνη, ηρωίνη, μεθαδόνη, ναλοξόνη, ναλτρεξόνη κ.α) που μεταθέτοντας την πολεμική από τη μία ουσία στην άλλη αναπόφευκτα προκάλεσαν πολλαπλά, διαιωσιζόμενα πεδία κρίσεων εξάρτησης (Ζαφειρίδης, 1987· Μάτσα, 2001: 55). Αυτό δε θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση, καθώς και σε αυτή την περίπτωση, με την προοδευτική εκβιομηχάνιση της κοινωνίας και την εξέλιξη των θετικών επιστημών τον 18^ο και 19^ο αιώνα, η μηχανιστική αντίληψη διαπερνάει το φάσμα της κοινωνικής σκέψης, εγκαθιδρύοντας την αντίληψη ότι η ανατομία της ανθρώπινης συμπεριφοράς μπορεί σαφώς να αναλυθεί με βάση τα απλοϊκά μηχανιστικά πρότυπα αλλά και τους κανόνες της σωματικής ιατρικής (Αποστόλου και Δημητριάδου, 2012:12).

Πάνω σε αυτό, με την εξάπλωση των εξαρτήσεων στην Αμερική -και όχι μόνο- να λαμβάνει τον 20ο αιώνα διαστάσεις εξαιρετικά μεταδοτικής «επιδημίας» και λόγω της συστηματική άσκησης πιέσεων από το Κίνημα της Εγκράτειας (1826) (Αποστόλου και Δημητριάδου, 2012) το 1914 θεσμοθετήθηκε η ψήφιση της πράξης Harrison υπέρ της απαγόρευσης της ελεύθερης διακίνησης των ναρκωτικών. Η κίνηση αυτή θα πρέπει, σύμφωνα με τον Ζαφειρίδη (2018:62) να ιδωθεί και ως η πρώτη, αν και έμμεση, ανάθεση του ζητήματος στην ιατρική επιστημονική κοινότητα και ως κόμβος για την εγκόλπωση στην κοινωνική λογική της αναγωγής της εξάρτησης σε νόσο, ως αποτέλεσμα γενετικής και οργανικής δυσλειτουργίας (Ποταμιάνος, 1991). Ταυτόχρονα, με αυτό τον τρόπο το μέχρι πρότινος αναγνωρισμένο ως ηθικό, πνευματικό, κοινωνικό, ακόμα και πολιτικό πρόβλημα της εξάρτησης (Ζαφειρίδης, 2018) σταδιακά ανανοηματοδοτείται, καθώς αποδίδεται εκ νέου σε ένα ιατρικό σχήμα, που, όμως, διατηρώντας κάποιες ηθικολογικές προκείμενες καταλήγει στην κοινωνική συνείδηση ως ένα ιδιότυπο ερμηνευτικό κράμα. Σε κάθε περίπτωση, και παρά τις προσπάθειες για μία ιατρική διαχείριση και «θεραπεία» των εξαρτήσεων, είναι χαρακτηριστικό πως η «εκδήλωση» του φαινομένου όχι μόνο δεν καταστέλλεται την περίοδο αυτή, αλλά, αντίθετα, εξαίρεται και μετασηματίζεται, καθώς οι περίοδοι κοινωνικής κρίσης που ακολουθούν συνοδεύονται και από στρατιές εξαρτημένων (Delrieu, 1988 :38-39 όπως αναφ. στο Μάτσα:2001:55)

Προχωρώντας στον 20^ο αιώνα η εδραίωση της εξάρτησης ως μίας «χρόνιας υποτροπιάζουσας νόσου του εγκεφάλου» μπορεί να ερμηνευθεί στα πλαίσια της περαιτέρω

εγκαθίδρυσης του θετικιστικού επιστημονικού παραδείγματος (Leshner 2003· Volkow, Koob & McLellan 2016, οπ. αναφ. στο Λαϊνάς, 2020). Τα κεντρικά επιχειρήματα που συνθέτουν τη βάση αυτής της βιοϊατρικής προσέγγισης αρθρώνονται πάνω στην παραδοχή ότι ο εθισμός στο αλκοόλ ή στις ουσίες αποτελεί μία χρόνια εκφυλιστική, μη αναστρέψιμη ασθένεια (White, 2001), ενώ, η εκδήλωση της ασθένειας αυτής προκύπτει από κληρονομικούς, γονιδιακούς παράγοντες (White, 2000). Εφόσον, λοιπόν, η βιολογική ευαλωτότητα τίθεται ως η κατεξοχήν κρίσιμη παράμετρος για το εάν ένα άτομο θα εξαρτηθεί ή όχι από τις ουσίες, η ίδια αναγνωρίζεται ως μία εκ γενετής, ριζική ειδοποιός διαφορά εν είδει προδιάθεσης μεταξύ των ανθρώπων που κάνουν χρήση. Αντίστοιχα, υπό αυτό το πνεύμα, η εξάρτηση ερμηνεύεται από κάποιους υποστηρικτές της βιοϊατρικής προσέγγισης ως ένα σύμπτωμα δυσλειτουργίας στο σύστημα ανταμοιβής της ντοπαμίνης και επομένως, η χρήση ουσιών ανάγεται σε ένα εξωτερικό μέσο πραγμάτωσης της νευροβιολογικής ανταμοιβής (Shaffer et al., 2004)

Παράλληλα, ιδιαίτερα επιδραστική για την επικράτηση του βιοϊατρικού μοντέλου υπήρξε και η έρευνα των Dole και Nyswander (1965), σύμφωνα με τα πορίσματα της οποίας η εξάρτηση από ηρωίνη κατέστη μία μεταβολική νόσος, όμοια με τον διαβήτη. Υποστηρίζοντας ότι ένα ενδογενώς εγκεφαλικό μεταβολικό έλλειμμα αποτελεί την αιτία της εξάρτησης από οπιούχα ναρκωτικά, οι ίδιοι εισήγαγαν τη θεραπεία της υποκατάστασης σε μία προσπάθεια εξισορρόπησης και αντικατάστασης της επιβλαβούς, τοξικής ουσίας με μία λιγότερο επιβλαβή· τη μεθαδόνη. Η επιδραστικότητα της συγκεκριμένης έρευνας σκιαγραφείται αν αναλογιστούμε πως η ατζέντα κοινωνικής πολιτικής των κρατών και ο χαρακτήρας των επίσημων θεραπευτικών συστημάτων συγκροτήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στο σήμερα ως συνέπειες αυτών των αξιώσεων. Αυτό που έχει όμως ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως, παρά το ότι οι ίδιοι οι ερευνητές δήλωσαν τη θεωρητική μεταστροφή τους ασκώντας κριτική στα ίδια τους τα ευρήματα (σε μία επίδειξη επιστημονικού ήθους) (Dole, 1989, Dole & Nyswander, 1975, οπ. αναφ. στο Ζαφειρίδης, 2018:96), κι ενώ έχουν συγκεντρωθεί πολλαπλά σημεία κριτικής γύρω από τη νομιμοποίηση της περιθωριοποίησης του/της χρήστη/χρήστριας και τη συντήρηση και αναπαραγωγή της εξάρτησης (Μάτσα, 2001:327) που αυτές προωθούν, οι πολιτικές υποκατάστασης συνεχίζουν να διατηρούν κεντρική θέση στα θεραπευτικά συστήματα παγκοσμίως.

Επιστρέφοντας στην ψυχολογική οπτική και αντλώντας, ειδικότερα, από την ψυχαναλυτική προσέγγιση ο Khantzian (1980) υποστηρίζει ότι η εξάρτηση θα πρέπει να ιδωθεί ως ένδειξη σοβαρής ψυχοπαθολογίας. Σύμφωνα με τα αναλυτικά σχήματα της ψυχαναλυτικής οπτικής η ουσιοεξάρτηση ενός ανθρώπου μπορεί να ερμηνευθεί ως

αποτέλεσμα ενός διαταραγμένου τρόπου οργάνωσης του «Εγώ» και κατ' επέκταση οφείλεται στη διαταραγμένη αίσθηση ενός εαυτού που αδυνατεί να ελέγξει τις παρορμήσεις του, επιδιώκει την άμεση ευχαρίστηση, δυσκολεύεται να αμυνθεί, αλλά και να αυτό-φροντιστεί (Khantzian, 1980). Δεδομένης της σημασίας που αποδίδει η ψυχαναλυτική θεώρηση στην ανάπτυξη στενών, υγιών σχέσεων με την μητέρα κατά τη βρεφική ηλικία, ο βαθμός σύνδεσης και συναισθηματικής επένδυσης είναι αυτός, που ενδεχομένως σε συνδυασμό με άλλους αποσταθεροποιητικούς παράγοντες του στενού περιβάλλοντος δύναται να παρεμποδίσουν την οικοδόμηση μίας σταθερής ενδοψυχικής δομής αφήνοντας τον εαυτό εκτεθειμένο και ευάλωτο (Μάτσα, 2001). Αντίστοιχα, έχοντας εκκολαφθεί από τα σπάργανα της ψυχοδυναμικής μήτρας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η θεωρία των Αντικειμενότροπων Σχέσεων κατανοεί κι ερμηνεύει την ουσιο-εξάρτηση ως μια διεργασία υποκατάστασης, κατά την οποία η ουσία προτίμησης εξυπηρετεί μία λογική αντικατάστασης, λειτουργώντας ως ένα άλλο αντικείμενο προσκόλλησης στη θέση της δυσλειτουργικής σύνδεσης με το πρωτογενές αντικείμενο αγάπης.

Πολύ περισσότερο, η εδραίωση της εξάρτησης ως κοινωνικού φαινομένου, αλλά και η ιστορική εξέλιξη και οι διαχρονικές μεταβολές που έχουν σημειωθεί στο εσωτερικό του, έχουν καταστήσει σαφές πως, με μία σύγχρονη ματιά, πολύ πέρα από την εξάρτηση που αφορά σε ουσίες (20ος αι), η έννοια εγκολπώνει και έχει αναφορά σε μορφές συμπεριφορικής εξάρτησης όπως οι εξαρτητικές σχέσεις, το σεξ, το φαγητό, ο τζόγος, κλπ. (Alexander, 2004). Ζήτημα αποτελεί επομένως, εάν και αυτές οι μορφές εξάρτησης αποτελούν αντίστοιχα, την κλινική εικόνα κάποιας υποβόσκουσας νευροβιοχημικής παθολογίας.

Προχωρώντας τώρα στην αναζήτηση των λόγων που, παρά τις πολλαπλές επισημάνσεις γύρω από τη σαθρότητα των επιστημολογικών του πυλώνων, έχει επικρατήσει το νοσολογικό ερμηνευτικό μοντέλο, σίγουρα ένα ισχυρό επιχείρημα αφορά τη λειτουργία που εξυπηρετεί ως ένα «οργανωτικό κατασκεύασμα» που παρέχει ένα «πειστικό» πλαίσιο εξήγησης (τόσο για το ίδιο το άτομο όσο και για το κοινωνικό του περιβάλλον), καθώς στηρίζει την επιχειρηματολογία του στις έννοιες της νόσου, των συμπτωμάτων, της αιτιολογίας, της πορείας έκβασης των επιλογών θεραπείας και της πρόγνωσης -ένα σύμπλεγμα δηλαδή καλά εγκαθιδρυμένων ιδεών που αίρει, ταυτόχρονα, οποιαδήποτε ευθύνη από το άτομο, τον περίγυρο του αλλά και τη δυσλειτουργική κοινωνία συνολικά (White, 2001).

Ωστόσο, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, σχολιάζοντας τις κριτικές προσεγγίσεις στο πεδίο των εξαρτήσεων, ο μεθοδολογικός ατομικισμός του νοσολογικού μοντέλου (Granfield, 2004, οπ. αναφ. στο Πετρίδου, Πρεμίδης και Φίγγου, 2017) η ερμηνεία των

διάφορων μορφών εξάρτησης στη βάση των «ανίατων ασθενειών», και η παραγνώριση του καθοριστικού ρόλου του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου στην εξέλιξη του φαινομένου στο ιστορικό συνεχές είναι ιδιαίτερα συσκοτιστικές ως προς την ανάδειξη της ουσιαστικά κοινωνικής φύσης του προβλήματος της εξάρτησης (Ζαφειρίδης, 2009, 2017· Μάτσα, 2001, 2002, 2017).

1.2 Η ανάγκη για αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος στο σύμπλεγμα Ψ.

Έχοντας σκιαγραφήσει την κυρίαρχη βιοϊατρική προσέγγιση γύρω από την κατανόηση και αντιμετώπιση της ψυχικής δυσφορίας κι έχοντας καταγράψει τα σημαντικότερα σημεία κριτικής γύρω από το θετικιστικό ερμηνευτικό μοντέλο, η ενότητα που ακολουθεί επιχειρεί να εισάγει τον/την αναγνώστη/ρια σε μία τεκμηριωμένη συζήτηση για την ανάγκη αλλαγής επιστημονικού παραδείγματος στο σύμπλεγμα Ψ.

Αρχικά, θα πρέπει να σημειωθεί πως αξιοποιώντας τον όρο σύμπλεγμα-Ψ (psy-complex, Rose, 1985) παραπέμπουμε άμεσα στη φουκωϊκή σύλληψη του *dispositif* (Deleuze, 1992) ως μίας διάταξης ενός δικτύου μηχανισμών, μίας εγκαθιδρυμένης λογικής και μίας σχέσης γνώσης και εξουσίας που καθιστά καταρχήν εφικτή την τοποθέτηση και λειτουργία της επιστήμης της ψυχολογίας στις σύγχρονες κοινωνίες (Pulido-Martinez, 2014· Σιαμανδούρας, 2011). Όπως έχει σχολιαστεί ήδη, η κρίση αυτού του ηγεμονικού Ψ-σμπλέγματος φέρει στην επιφάνεια ακόμα πιο επιτακτικά την ανάγκη για 1) μία εκ νέου σύλληψη των θεωρητικών πλαισίων προσέγγισης και κατ' επέκταση 2) τον επανασχεδιασμό των μεθόδων παρέμβασης σε ζητήματα ψυχικής υγείας και δυσφορίας. Η κρίσιμη αυτή μετατόπιση μπορεί -και χρειάζεται να αναδυθεί- στα πλαίσια προσδιορισμού της ανάγκης για αλλαγή του ηγεμονικού ψυχολογικού επιστημονικού παραδείγματος, που σύμφωνα με την επιδραστική μελέτη του Kuhn (1997) χρειάζεται να ακολουθήσει τη λογική των επιστημονικών επαναστάσεων, προβλέποντας, δηλαδή, έναν συλλήβδην επαναπροσδιορισμό των επιστημολογικών παραδοχών, θεωρητικών συλλήψεων, αξιακών αρχών και μεθοδολογικών πρακτικών των Ψ-επιστημών.

Σε αυτή την προσπάθεια, θα ξεκινήσουμε αντιπαραθέτοντας μία σειρά ευρημάτων που υποστηρίζουν μία άλλη, διεγυρμένη και ουσιαστικά ψυχοκοινωνική οπτική ανάγνωσης των ψυχοσυναισθηματικών προβλημάτων, καθώς θα διαπραγματευτούμε γύρω από τις αιτιακές αιτίες του ψυχικού πόνου, αλλά και τις παραλείψεις των κυρίαρχων συστημάτων σκέψης όσον αφορά το ρόλο των μακρο-δομών στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας.

Στη συνέχεια, θα προχωρήσουμε στην υποστήριξη της πρότασης μας παρουσιάζοντας κάποιες σημαντικές, αναλυτικές κατηγορίες οι οποίες έχουν αναφορά στην ερευνητική συλλογιστική και οποίες αποτελώντας αντικείμενα ευρύτερων διεπιστημονικών συζητήσεων των κοινωνικών επιστημόνων αξιοποιούνται ως μέρη ενός ετερόκλητου συστήματος κριτικών αντί-λογων που συσχετίζονται στον πυρήνα των διεκδικήσεων για την αναγνώριση της επιδραστικότητας των κοινωνιακών λειτουργιών.

1.2.1 Για τις αιτιακές αιτίες των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων

- Πολιτική της ψυχικής υγείας & Δομικές ανισότητες

Εάν θέλουμε να κατακτήσουμε την «αλήθεια» του ψυχικού πόνου και της κοινωνικής δυσπροσαρμογής θα πρέπει να μεταβούμε από τη συμπτωματική εστίαση στο περιεχόμενο, στην προσεκτική μελέτη της μορφής που λαμβάνουν, εξετάζοντας τα δυσφορούντα υποκείμενα στα ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια που είναι τοποθετημένα. Αντίστοιχα, ο πολλαπλασιασμός των ανθρώπων που διαγιγνώσκονται με κάποια ψυχική διαταραχή, αλλά και ο ίδιος ο αριθμός των διαγνωστικών κατηγοριών, θα πρέπει, σύμφωνα με τον Μεγαλοοικονόμου (2019:143) να ιδωθεί στη ρίζα του σύγχρονου ιστορικοκοινωνικού συγκείμενου αλλά και *«στα ποικίλα συμφέροντα που συναρθρώνονται γύρω από την εξέχουσα επιρροή του βιοφαρμακοβιομηχανικού συμπλέγματος και επωφελούνται από την ταξινόμηση των ποικίλων ψυχολογικών καταστάσεων ως νοσηρών καταστάσεων/νόσων»*.

Όπως συμπεραίνει ο Ζαφειρίδης (2009) μέσα από την πολυετή του εμπειρία στο πεδίο των εξαρτήσεων, η προοδευτική διόγκωση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων όπως οι εξαρτήσεις παντός τύπου, η αυτοκτονικότητα, η πολυφαρμακία, η βία κλπ. αποτελούν *«απόρροια του σύγχρονου μοντέλου ανάπτυξης και κατ' επέκταση στάσεων, προτύπων και τρόπων ζωής που το συγκεκριμένο μοντέλο υπαγορεύει στους ανθρώπους»* κι επομένως, συνδέονται πυρηνικά *«με τα δομικά χαρακτηριστικά του πολιτικοοικονομικού συστήματος, τις εσωτερικές του αντιφάσεις, τις ιδεολογικές του κατευθύνσεις και τις συνεπακόλουθες πολιτικές επιλογές του»* (Δικαίου και άλλοι, 1999· Wilkinson, 1996, ο.π:203).

Υπό αυτό το πνεύμα, διερευνώντας τους λόγους που η χορήγηση των ψυχοφαρμάκων λαμβάνει σήμερα διαστάσεις διαχείρισης μίας «επιδημίας» ψυχικών διαταραχών ο Davies (2017) παραθέτοντας μία σειρά επιστημονικών διαπιστευτηρίων γύρω από τη σύνδεση της κοινωνικής μειονεξίας και της εμπειρίας της ψυχικής οδύνης (Lawrence et al. 2000· Murali & Oyebode 2004· Prince et al. 2007· Saxena et al. 2007· Weich & Lewis 1998) προχωράει περαιτέρω, υπογραμμίζοντας τους σιωπηρούς ισχυρισμούς των σχετικών

επιδημιολογικών ερευνών γύρω από τις συνέπειες του νεοφιλελευθερισμού στη συγκρότηση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας (Anderson, 2015· James, 2008· Sennett, 2007· Verhaeghe, 2012). Πάνω σε αυτό, η σχέση μεταξύ των κοινωνικοπολιτικών δομών και της [ανα]παραγωγής ψυχοσυναισθηματικών και συμπεριφορικών προβλημάτων έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πρωτίστως των πεδίων της ψυχιατρικής επιδημιολογίας (Dohrenwend et al., 1992· Goldberger et al., 1920, οπ. αναφ. στο Muntaner, Eaton & Diala, 2000) και της κοινωνιολογίας (Davis, 1938· Cockerham, 1996· Lennon, 1995) προσφέροντας καίρια επιστημονικά ευρήματα και υπογραμμίζοντας την καθοριστικά υψηλή μεταξύ τους συσχέτιση. Ιδιαίτερα διαφωτιστική πάνω σε αυτό είναι η αναλυτική επισκόπηση στην οποία προβαίνει η Ζήση (2012, 2013α, 2013β) καταγράφοντας μία σειρά κλασικών μελετών που υπογραμμίζουν τη σύνδεση των κοινωνικών δομικών παραγόντων και των χρόνιων αντιξοοτήτων με την ψυχική καταπόνηση.

Σύμφωνα με τους Ζήση, Σταλίδη & Πουλημά (2015) και Ζήση (2013α) υπάρχουν δύο κομβικά, ανταγωνιστικά μεταξύ τους θεωρητικά υποδείγματα που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τον αντίκτυπο των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων ως προς την ψυχοσυναισθηματική υγεία: η νέο-υλιστική και η ψυχοκοινωνική προσέγγιση. Ειδικότερα, όσον αφορά τη νέο-υλιστική προσέγγιση, έμφαση δίνεται στις άμεσες συνέπειες της υλικής δυσμένειας και τις καθαυτές επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης (φτώχεια, κακή στέγαση, κλπ) (Lynch et al., 2000, ο.π., Smith, Bartley & Blane, 1990) ενώ, η ψυχοκοινωνική προσέγγιση εστιάζει στις διεργασίες υποκειμενικής πρόσληψης της αδικίας, που όμως σε κάθε περίπτωση αποτελεί τη μήτρα γέννησης κοινωνικής ανασφάλειας που ωθεί τα άτομα σε κοινωνική απομόνωση και σε διάρρηξη των δεσμών τους με την κοινότητα (Wilkinson, 2005, ο.π).

Από την άλλη, οι νέο-μαρξιστικές προσεγγίσεις (Πουλημάς, 2016) προτείνουν ότι η κοινωνική ανάλυση για την κατανόηση των τρόπων που οι ανισότητες επενεργούν ως προς τη γέννηση και αναπαραγωγή του ψυχικού πόνου θα πρέπει να εδραιωθεί πάνω στην έννοια της κοινωνικής τάξης -ως δομικού παράγοντα και ως βασικού αναλυτικού εργαλείου- καθώς και στην εμπειριστατωμένη μελέτη του ευρύτερου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος (milieu) (Αλεξίου, 2013· Ζήση, 2013α· Muntaner et al., 2000). Αυτό μας παραπέμπει στην παρατήρηση των Parker & Spears (1995, οπ. αναφ. στο Parker et al., 2007) σε σχέση με την «παράλειψη» της ψυχολογικής βιβλιογραφίας γύρω από τις έννοιες της αλλοτρίωσης, της εργασιακής εκμετάλλευσης, της καταπίεσης και της ταξικής διαφοροποίησης, αλλά και την βαθμιαία εξαφάνιση της αναλυτικής έννοιας της «τάξης»

και την αντικατάσταση της σε ερευνητικά πονήματα από την εξατομικευμένη μεταβλητή της «κοινωνικοοικονομικής θέσης» (Parker et al., 2007:77)

Σε κάθε περίπτωση, ένας όγκος επιστημονικών ερευνών προσφέρει μία στέρεη, εμπειρικά τεκμηριωμένη βάση για την υψηλή συσχέτιση της χαμηλής τάξης/ κοινωνικοοικονομικής θέσης ενός ατόμου ή μίας ομάδας με τα απομειωμένα επίπεδα της ψυχικής τους υγείας, (Eaton & Muntaner, 1999· Johnstone & Boyle, 2018:138, Muntaner et al., 2000· Regier et al., 1993), τις αυξημένες πιθανότητες για διάγνωση κατάθλιψης (Lorant et al., 2003· Price et al., 2002) καθώς και άλλων ψυχικών διαταραχών (Eaton et al., 1994). Αντίστοιχα, για τον Marmot (2004) και άλλους ερευνητές, η έννοια του «κοινωνικού στάτους» αποτελεί καθοριστικός προσδιοριστικός παράγοντας όσον αφορά τα επίπεδα ψυχικής και σωματικής υγείας (Martikainen, Stansfeld, Hemingway & Marmot, 1999· Allen, Balfour, Bell, & Marmot, 2014). Εξετάζοντας τη συνολική ευμάρεια 23 ανεπτυγμένων χωρών μέσα από ένα συνονθύλευμα οικονομικών δεικτών και σε συνδυασμό με τα επίπεδα ανισοκατανομής του εισοδήματος σε καθεμία από αυτές, στην κλασική, πλέον μελέτη τους οι Wilkinson & Pickett (2006) διαπιστώνουν την ισχυρή, αντίστροφη συσχέτιση ανάμεσα στην ανισοκατανομή του πλούτου και την επιδείνωση των κοινωνικών δεικτών, στο μέγεθος δηλαδή της κοινωνικής ψαλίδας, η οποία και αποτυπώνεται σε πολλαπλάσιες διαγνώσεις ψυχικών ασθενειών και σε φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας όπως η βία, η χρήση ουσιών και άλλα.

Επιχειρώντας να αποδομήσουν τη διαγνωστική ορολογία μέσα από την ανάδειξη της ταξικά διαμεσολαβημένης και διαφοροποιημένης ψυχικής δυσφορίας, οι Parker et al., (2007) επισημαίνουν την υλική υπόσταση του ψυχικού πόνου, αλλά και το ρόλο που οι διαστάσεις του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής τάξης και άλλων «μη πλεονεκτικών» θέσεων υποκειμένου διαδραματίζουν ως προς τις αυξημένες πιθανότητες μετάφρασης της δυσφορίας σε διαγνώσεις ψυχικών διαταραχών από το επίσημο σύστημα Ψυχικής Υγείας. Στην ισχυρή, αντίστροφη συσχέτιση μεταξύ «κοινωνικής τάξης» και ψυχικής υγείας συναινούν και οι έρευνες των Dohrenwend et al., 1992· Dohrenwend, 1998· Kessler et al., 1995· Regier et al., 1993., οπ. αναφ. στο Muntaner et al., 2000), ενώ, μία αναλυτική καταγραφή της σύνδεσης ανάμεσα στην κοινωνική τάξη, τις ανισότητες και την ψυχική υγεία παρέχουν μεταξύ άλλων οι Pilgrim & Rogers (2004). Παραθέτοντας εμπειρικά ευρήματα γύρω από την υψηλή συσχέτιση μεταξύ διαγνώσεων όπως η σχιζοφρένεια, ο αλκοολισμός και η ψύχωση σε ανθρώπους προερχόμενους από φτωχές γειτονιές (Faris & Dunham, 1965) και υπογραμμίζοντας την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ ανεργίας και ψυχικής δυσφορίας (Fryer, 1995), οι ίδιοι, προχωρούν περαιτέρω, επισημαίνοντας τις

διαφοροποιημένες αυξημένες πιθανότητες των χαμηλών στρωμάτων για εμφάνιση ψυχωτικών συμπτωμάτων και των μεσαίων τάξεων για εμφάνιση νευρωτικών συμπτωμάτων (Pilgrim & Rogers, 2004).

Παράλληλα με το χαμηλό οικονομικό κεφάλαιο και τις επισφαλείς συνθήκες διαβίωσης, η δυσχερής θέση ενός ατόμου ή μίας ομάδας αποτυπώνεται, όμως, και ως προς τα χαμηλά επίπεδα διαθέσιμου κοινωνικού κεφαλαίου, αποδεικνύοντας και σε αυτή την περίπτωση ότι οι πόροι της κοινωνικής υποστήριξης είναι εξίσου-κοινωνικά κατανεμημένοι (Turner & Marino, 1994). Λαμβάνοντας, λοιπόν υπόψη την αναγνωρισμένη ως υψηλή, θετική συσχέτιση του υψηλού κοινωνικού κεφαλαίου με την ενδυνάμωση και τη διατήρηση μίας καλής συναισθηματικής και ψυχικής υγείας (Ross & Mirowsky, 1989· Turner & Marino, 1994, οπ.αναφ. στο Ζήση, 2013β· Wilkinson, 1996) η κοινωνική υποστήριξη θα πρέπει, σύμφωνα με τους Wilkinson & Marmot (2003) να ιδωθεί ως ένας εξίσου σημαντικός ή και καθοριστικός παράγοντας για τη διασφάλιση μίας καλής υγείας, αντίστοιχα με την εξασφάλιση στέγης, τροφής, εισοδήματος κλπ.

- **Αρνητικά γεγονότα ζωής & Δυσμενείς εμπειρίες κατά την παιδική ηλικία**

Ένα άλλο σημείο γύρω από τις αιτιακές αιτίες των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων αφορά τη συστηματική βίωση αρνητικών γεγονότων ζωής και στρεσογόνων παραγόντων (Cohen, Murphy & Prather, 2019· Tennant, 2002). Σύμφωνα με τον ορισμό του Carlson (2014) ως στρεσογόνα γεγονότα ζωής ορίζονται ανεπιθύμητα, απρογραμμάτιστα και μη ελεγχόμενα γεγονότα που φέρουν κομβικές μετατοπίσεις στην εξέλιξη της πορείας ενός ατόμου και τα οποία εναποθέτουν σημαντικότερες συνέπειες όσον αφορά τη σωματική και ψυχολογική του ευεξία.

Αξιοποιώντας την κοινωνιολογική προσέγγιση του στρες (Pearlin, 1989), η αναλυτική αξία των αρνητικών γεγονότων ζωής καθίσταται πρόδηλη για τη Ζήση (2013β) καθώς η ταξική κατανομή (McLeod & Kessler, 1990· Turner, Wheaton & Lloyd, 1995, ο.π:52) και συσσώρευση του κοινωνικού στρες σχετίζεται άμεσα με κρίσιμα γεγονότα τα οποία οδηγούν σε βιογραφικούς εκτροχιασμούς μέσα από «*ισχυρές συναισθηματικές τραυματικές εμπειρίες, βιογραφικές ρήξεις, φθορά και απώλεια ταυτότητας, αναδόμηση ρόλου και εσωτερικές αντιφάσεις, χρόνιες αντιξοότητες, κοινωνική στέρηση και επισφάλεια του Εαυτού*». Στα πλαίσια αυτής της προβληματικής, και προβαίνοντας σε μία συστηματική επισκόπηση των συνδέσεων μεταξύ γεγονότων ζωής, χρόνιων αντιξοοτήτων και ψυχικής υγείας, η Ζήση (2016) αναγνωρίζει την τυπολογική διάκριση μεταξύ α) μείζονων γεγονότων ζωής και β) χρόνιων αντιξοοτήτων και δυσχερειών της καθημερινότητας (Avison & Turner,

1988, Eckenrode, 1984, Pearlin, 1999, Pearlin & Schooler, 1978. Wheaton, 1983, οπ. αναφ. στο Ζήση, 2013β). Ειδικότερα ως προς τη μελέτη των χρόνιων αντιξοοτήτων θα πρέπει σύμφωνα με την ίδια να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι εξής παράγοντες: α) η διαχρονική υλική αποστέρηση και η αδυναμία πρόσβασης σε πόρους, β) η χρόνια συναισθηματική αποστέρηση, τα αισθήματα απόρριψης και η αίσθηση αποξένωσης, γ) η εργασιακή καταπίεση, η αλλοτρίωση και η χρόνια ψυχική εξάντληση, δ) η παγίδευση σε έναν συγκεκριμένο ρόλο με ορισμένες αρμοδιότητες και καταναγκαστικό χαρακτήρα, ε) η βίωση στιγματισμού και κοινωνικού αποκλεισμού και στ) οι τραυματικές εμπειρίες ζωής.

Από την άλλη, λαμβάνοντας υπόψη την αναγνωρισμένη αξία της ομαλής ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών για τη μετέπειτα εξέλιξη της βιογραφικής τους πορείας (Bethell et al., 2019) προκύπτει εύλογα ότι η συσσώρευση δυσκολιών κατά την ευαίσθητη παιδική ηλικία μπορεί να διαμορφώσει ένα υπόστρωμα ευαλωτότητας ως προς την έκθεση σε στρεσογόνους παράγοντες κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής. Ενδεικτικά, πάνω σε αυτό, καταγράφεται ένας σημαντικός όγκος επιστημονικής τεκμηρίωσης που σημειώνει πως τα άτομα που απευθύνονται και χρησιμοποιούν υπηρεσίες ψυχικής υγείας έχουν βιώσει υψηλά ποσοστά τραύματος⁸ στην παιδική ηλικία ή/και στην ενήλικη ζωή (βλ. ενδεικτικά Kessler et al., 2010).

Σύμφωνα με τη Μάτσα (2007) η έννοια του τραύματος μπορεί να νοηθεί ως το αποτέλεσμα της επέλασης ενός ρήγματος στη ζωή ενός ατόμου, που υπερβαίνει τους διαθέσιμους ψυχοκοινωνικούς πόρους του ώστε να το αντιμετωπίσει, και που προοδευτικά μπορεί να εκμηδενίσει ψυχικά την υποκειμενική του αίσθηση. Οι πιο «διαδεδομένες», αναγνωρίσιμες μορφές τραύματος περιλαμβάνουν τη σωματική και σεξουαλική βία, την παιδική κακοποίηση και παραμέληση, τις φυσικές καταστροφές και τη βία στην κοινότητα, ενώ, οι περισσότεροι «αφανείς», υπόρρητες μορφές αφορούν κοινωνικά φαινόμενα όπως οι κοινωνικές ανισότητες, ο ρατσισμός, η φτώχεια, το διαγενεακό τραύμα και άλλα (SAMHSA, 2014, οπ. αναφ. στο Sweeney et al., 2018).

Περνώντας στις πρόσφατες θεωρητικές εξελίξεις, η διαμόρφωση “ενήμερων από το τραύμα προσεγγίσεων” (trauma informed approaches⁹) αποτελούν ένα πεδίο σκέψης που επιχειρεί να ξεπεράσει τους απόλυτους δυϊσμούς ανάμεσα στην βιολογία, τη βιωμένη

⁸ Σύμφωνα με τον ορισμό του SAMHSA (Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2014:7) οπ. αναφ. στο Sweeney et al., (2018) «*Το ατομικό τραύμα προκύπτει από ένα γεγονός, μια σειρά γεγονότων ή ένα σύνολο συνθηκών που βιώνεται από το άτομο ως σωματικά ή συναισθηματικά επιβλαβές ή απειλητικό για τη ζωή του, και που έχει μόνιμες δυσμενείς επιπτώσεις στη λειτουργία του ατόμου και στην ψυχική, σωματική, κοινωνική, συναισθηματική ή/και πνευματική ευημερία του*»

⁹ Για μία ανασκόπηση εγχειρημάτων που ενημερώνονται από προσεγγίσεις γύρω από το τραύμα βλ. Sweeney et al. (2018:324-325)

εμπειρία και το κοινωνικό πλαίσιο, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της βιολογίας ως διαμεσολαβητικού φίλτρου που επηρεάζει, αλλά και επηρεάζεται από τα έντονα δυσφορικά βιώματα και τις τραυματικές εμπειρίες. Σε αυτό συναινεί και ο ψυχίατρος Van der Kolk (2014), καθώς επανατοποθετώντας την ψυχική δυσφορία στο συνεχές της ανθρώπινης εμπειρίες υπογραμμίζει πως *«το τραύμα είναι κάτι πολύ πιο σημαντικό από μία ιστορία που συνέβη πριν από πολλά χρόνια. Τα συναισθήματα και οι φυσιολογικές αντιδράσεις που αποτυπώθηκαν κατά τη βίωση του τραύματος βιώνονται όχι απλά ως αναμνήσεις, αλλά ως έντονες διασπαστικές σωματικές αντιδράσεις στο παρόν»*.

Παράλληλα, το αναλυτικό υπόδειγμα των Δυσμενών Εμπειριών κατά την παιδική ηλικία (Adverse Childhood Experiences, ACE) παρέχει πλούσιο εμπειρικό υλικό γύρω από τις μακροχρόνιες συνέπειες της βίωσης κακοποιητικών και άλλων τραυματικών εμπειριών πριν από τα 18 έτη, ειδικότερα ως προς την συγκρότηση του ψυχοσυναισθηματικού κόσμου και των κοινωνικών συνδέσεων των ατόμων (Felitti et al., 1998). Υποδεικνύοντας την προοδευτικά ανερχόμενη τάση του συγκεκριμένου συστήματος σκέψης, η πρόσφατη βιβλιογραφική ανασκόπηση των Struck et al., (2021) καταγράφει συνολικά 789 άρθρα μεταξύ 1998 και 2018 που φέρουν ως κεντρικό άξονα τις ACE. Επώδυνες εμπειρίες όπως η βίωση συστηματικής κακοποίησης (σωματικής, συναισθηματικής, σεξουαλικής, λεκτικής), η παραμέληση, η γονική απώλεια, η γονική ψυχοπαθολογία ή/ και η χρήση ουσιών και η ενδοοικογενειακή βία παίζουν σύμφωνα με τους μελετητές των ACE καθοριστικό ρόλο ως προς την εκδήλωση προβλημάτων ψυχικής και σωματικής υγείας, ενώ, η έκθεση σε πολλαπλές απειλητικές καταστάσεις φαίνεται να έχει αθροιστικές και συνεργατικές επιπτώσεις (Johnstone & Boyle, 2018). Τα πρόσφατα επιστημονικά ευρήματα¹⁰ είναι καθοριστικά ως προς αυτό, καθώς παρατηρείται ότι τα άτομα που σημειώνουν υψηλές βαθμολογίες στην κλίμακα των ACE φέρουν υψηλή συσχέτιση με διαγνώσεις όπως κατάθλιψη (Dorvil et al., 2021· Kim et al., 2022· Parks et al., 2022), αυτοκτονικότητα (Cluver et al., 2015· Sachs-Ericsson, et al., 2016), άγχος (Davies, Read & Shevlin, 2021), κατάχρηση ουσιών (Dube et al., 2003· Dube et al., 2006· Guarino et al., 2021· Smith et al., 2021), διαταραχές διάθεσης, ψυχώσεις, διαταραχές μετατραυματικού

¹⁰ Παραθέτοντας ενδεικτικά τη σύνοψη στην οποία προβαίνουν οι Bethell et al., (2019) οι αρνητικές ή δυσμενείς εμπειρίες στην παιδική ηλικία έχουν βρεθεί ότι σχετίζονται με επιζήμια αποτελέσματα για την υγεία (Almuneef et al., 2016· Anda et al., 2007· Cunningham et al., 2014· Dong, Giles et al., 2004· Dube et al., 2009, 2001· Sachs-Ericsson, Sheffler, Stanley, Piazza, & Preacher, 2017), με την εκδήλωση επικίνδυνης συμπεριφοράς (Afifi, Cox, Martens, Sareen, & Enns, 2010· Barra, Bessler, Landolt, & Aebi, 2018· Campbell, Walker, & Egede, 2016· Crouch, Radcliff, Strompolis, & Wilson, 2018· Levenson, 2016· Rothman, Bernstein, & Strunin, 2010) και γενικά με αρνητικά αποτελέσματα αργότερα στη ζωή (Anda et al., 2007· Baiden, Stewart, & Fallon, 2017· Bellis et al., 2014· Dietz et al., 1999; Fuller-Thomson, Katz, Phan, Liddycoat, & Brennenstuhl, 2013; Rossegger et al., von., 2009· Cabrera, Galeano, Plaza, & Barrios, 2017).

στρες και άλλες, ενώ, αντίστοιχα η βίωση δυσμενών εμπειριών κατά την παιδική ηλικία φέρεται να σχετίζεται άμεσα και με προβλήματα σωματικής υγείας όπως τα αυτοάνοσα νοσήματα, η πνευμονοπάθεια, η καρδιοπάθεια κ.α¹¹.

Εντοπίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις ρίζες της ψυχικής και σωματικής δυσφορίας στις αντιξοότητες της παιδικής ηλικίας, κι αναγνωρίζοντας, παράλληλα, τη διαγενεακή μεταβίβαση του ψυχικού πόνου (καθώς και το τεράστιο προσωπικό, οικονομικό και κοινωνικό κόστος που αυτή ενέχει) οι Johnstone & Boyle (2018) σημειώνουν πως πρόκειται για την πιο αποτρέψιμη αιτία «σοβαρών ψυχικών ασθενειών» και κατάχρησης ουσιών. Γίνεται λοιπόν κατανοητό πως η ενδεικτική αυτή παρατήρηση αφορά περισσότερο σε μία μετάβαση από την προσωπική ελλειμματικότητα της ατομικής «διαταραχής» στην κοινωνικοπολιτική προέλευση της δυσφορίας και στο σχεδιασμό παρεμβάσεων για την πρόληψη και ενδυνάμωση των ατόμων/ ομάδων σε ευαλωτότητα. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να σημειωθεί η κομβική παρατήρηση κάποιων επιφυλακτικών, κριτικών μελετητών, σύμφωνα με τους οποίους θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη οι ελλοχεύοντες κίνδυνοι της άκριτης αξιοποίησης της έννοιας του τραύματος και των αντιξοοτήτων που θα μπορούσαν πιθανά να συμβάλλουν στη διαιώνιση μίας κατ'ουσίαν ατομοκεντρικής προσέγγισης γύρω από το βίωμα του ψυχικού πόνου και στην απέκδυση του από τις συνέπειες των αιτιογενετικών μηχανισμών των ευρύτερων δομών του κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού συστήματος. (Becker, 2013· Boyle, 2016· Harper et al., 2021· Johnstone & Boyle, 2018)

1.2.2 Εκκολαπτόμενοι κριτικοί αντί-λογοι

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά αναδύονται όλο και πιο έντονα κριτικές προσεγγίσεις που συντείνουν προς τη συγκρότηση και εδραίωση ενός ενιαίου αλλά πολυπρισματικού ρεύματος στο πεδίο της Ψυχικής Υγείας· της Κριτικής Ψυχολογίας (Beshara, 2021· Holzkamp, 1987· Hook, 2004· Fleeer, González Rey & Jones, 2020· Parker, 2015· Teo, 2021· Walkerdine, 2002). Ειδικότερα, κάτω από την ομπρέλα της Κριτικής Ψυχολογίας συγκεντρώνεται ένα ευρύ φάσμα διεθνών¹² προσεγγίσεων (Dafermos et al.,

¹¹ Παραθέτοντας και πάλι ενδεικτικά τους Bethell et al., (2019) μεταξύ των τεκμηριωμένων σωματικών προβλημάτων αναγνωρίζονται προβλήματα υγείας όπως ο καρκίνος (Holman et al., 2016· Jiao-Mei, Wen, & Feng-Lin, 2015), το άσθμα (Bhan, Glymour, Kawachi, & Subramanian, 2014· Exley, Norman, & Hyland, 2015), ο χρόνιος πόνος (Nelson, Cunningham, & Kashikar-Zuck, 2017· Sachs-Ericsson et al., 2017), διάφορων τύπου καρδιοπάθειες (Dong, Giles et al., 2004), κ.α.

¹² Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα καταγράφονται δυο συναφείς απόπειρες ανάδειξης της Κριτικής Ψυχολογικής προσέγγισης, ιστοσελίδες που όμως παραμένουν ανενεργές εδώ και χρόνια. Υλικό

2013) που ασχολούνται με θεωρίες και πρακτικές που αφορούν κοινωνικά φαινόμενα και έννοιες όπως η εξουσία, η αντίσταση αλλά και η αναζήτηση εναλλακτικών μορφών πράξης για τη διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και την ενδυνάμωση των καταπιεζόμενων (Τεο, 2021). Πολύ περισσότερο, στον πυρήνα ενδιαφερόντων των ερευνητών/κλινικών που αυτοπροσδιορίζονται ως κριτικοί Ψ-επαγγελματίες εντοπίζονται πρακτικές αποδόμησης των «ψυχοπαθολογικών» διαγνωστικών κατηγοριών καθώς και προσπάθειες για την ανάδειξη της φωνής του υποκειμένου, μέσα από φίλτρα περισσότερο ολιστικά, που λαμβάνουν υπόψη τους τρόπους που οι μακρο-δομές επενεργούν στο μικρο-επίπεδο της καθημερινής ζωής.

Σε αυτή την προσπάθεια διάρθρωσης ενός κριτικού λόγου στο πεδίο της ψυχικής υγείας αναγνωρίζονται μεταξύ άλλων τουλάχιστον δύο σημαντικές μετατοπίσεις: η μελέτη του λόγου και των λογοπρακτικών της γλώσσας τη δεκαετία του 1990 (γνωστή και ως «στροφή στο λόγο») (discursive turn), (Potter & Wetherell, 1987) και η πιο πρόσφατη, στροφή στο συν-αίσθημα (the affective turn) (Clough, 2007). Ειδικά όσον αφορά τη συμβολή της λογοαναλυτικής στροφής, ο λόγος παύει να θεωρείται ως αναλυτικό απόθεμα ή αποτέλεσμα ψυχικής διεργασίας, καθώς ανάγεται σε κομμάτι ενός συμβολικού συστήματος και μίας μορφής δράσης με επιτελεστική λειτουργία (Harré, 1995, *οπ. αναφ.* στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015:56). Αντίστοιχα, για τους μελετητές του συν-αισθήματος αυτό αναγνωρίζεται ως μία θεμελιώδη παν-ανθρώπινη ιδιότητα και ένα υβριδικό φαινόμενο που ξεπερνά το διπολικό χάσμα μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού, και που, σύμφωνα με τους Deleuze & Guattari (1987) αποτελεί μία συγκροτητική «δύναμη»/«ένταση» που συνδέεται άρρηκτα με τις διαδικασίες του γίνεσθαι.

Επιδιώκοντας τη διερεύνηση και ενιαία συναρμογή των ιστορικοκοινωνικών, διαπολιτισμικών και ιδεολογικοπολιτικών διαστάσεων της ψυχικής δυσφορίας και των μηχανισμών που παράγουν παθογενετικά φαινόμενα, οι κεντρικότερες επιρροές των δύο συμπλεόντων ρευμάτων (Milani & Richardson, 2021· Wetherell, 2013) έρχονται από τη συνομιλία μεταξύ ψυχανάλυσης και κριτικής θεωρίας, τις παραδοχές των μεταδομιστικών και αποδομητικών προσεγγίσεων, τη φεμινιστική και queer θεωρία, καθώς και γενικότερα, θεωρίες που ασχολούνται με τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας (Athanasίου, Hantzaroula & Yannakopoulos, 2009· Ίσαρη & Πουρκός, 2015)

σχετικά μπορεί να αναζητηθεί εδώ: «Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας» <http://criticalpsy-net.blogspot.com/> ,
«Για μία Κριτική και Ριζοσπαστική Ψυχολογία» <https://criticalpsygreece.wordpress.com/> .

Έχει, λοιπόν, ιδιαίτερη αξία να σταθούμε στις εξελίξεις που οι κριτικές τάσεις έχουν επιφέρει στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών εν γένει, προάγοντας τη διεπιστημονικότητα και διαμορφώνοντας νέους συνεκτικούς Λόγους. Ειδικότερα, οι Λόγοι αφορούν οργανωμένα σύνολα δηλώσεων που κατασκευάζουν αντικείμενα και θέσεις υποκειμένων προσδιορίζοντας τύπους, προδιαγραφές, μορφές υποκειμενικότητας αλλά και τρόπους πρόσβασης, γνώσης και αλήθειας (Davies & Harré, 1990, οπ. αναφ. από Parker, et al., 2007). Υπό αυτή την έννοια, ο εμπλουτισμός των υπαρχόντων ή, ακόμα καλύτερα, ο πλήρης μετασχηματισμός και η εγκαινίαση νέων Λόγων αποτιμώνται ως καθοριστικές συμβολές για τον τρόπο προσέγγισης και εννοιολόγησης της υποκειμενικότητας. Εάν, λοιπόν, στόχος της κριτικής ψυχολογίας αποτελεί πράγματι το «να αποφυσικοποιηθεί το ψυχοκοινωνικό, να πολιτικοποιηθεί η παθολογία και να προβλεφθούν νέες μορφές υποκειμενικότητας και οργάνωσης» τότε είναι *sine qua non* πως θα πρέπει να είναι στην ουσία της μία κοινωνική ψυχολογία (Mentinis, 2013). Και λέγοντας μία κοινωνική ψυχολογία, αφενός εκκινούμε από την αξίωση ότι ο άνθρωπος είναι ένα κοινωνικό, πολυδιάστατο ον, αφετέρου όμως, εάν θέλουμε να συλλάβουμε τα σημεία της πραγματικότητας του, χρειάζεται να σπάσουμε τα απόλυτα ακαδημαϊκά όρια και να επεκτείνουμε τις μεθοδολογίες μας υιοθετώντας μορφές γνώσης και λόγων από όλο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών (Kagan & Burton, 2001). Υπό αυτή την έννοια η κριτική ψυχολογία αναδύεται ως μια διεπιστημονική προσπάθεια και ως ένα πεδίο συνάντησης των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών όπου συναρμολογούνται διαλεκτικά κοινωνιολογικοί, γλωσσολογικοί, ανθρωπολογικοί, πολιτικοί, καλλιτεχνικοί, κ.α Λόγοι και παραδοχές που θεμελιώνονται σε κριτικά συστήματα σκέψης και πράξης κοινώς ορισμένων προβληματισμών (Kagan & Burton, 2001· Mentinis, 2013).

A. Η έννοια του κεφαλαίου και η κοινοτική συνοχή για την ψυχική υγεία

Διευρύνοντας τη συζήτηση γύρω από τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας στα όρια του ιστορικοκοινωνικού προτσές προχωράμε στο σημείο αυτό σε μία ευσύνοπτη καταγραφή της κοινωνιολογικής προσέγγισης του Bourdieu και συγκεκριμένα, της έννοιας του κεφαλαίου. Αυτή η κίνηση έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς, ακολουθώντας την προβληματική του Bourdieu και αξιοποιώντας την έννοια του κεφαλαίου -ως επιστημολογικού εργαλείου και ως αναλυτικού αποθέματος- μας επιτρέπεται μία διαλεκτική πορεία ανάμεσα στη βιωμένη εμπειρία του υποκειμένου και του δομημένου κοινωνικού περιβάλλοντος· μεταξύ των προσωπικών πόρων και των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών (Kröll, 2019).

Ειδικότερα, για την κατανόηση της δομής και της λειτουργίας του κοινωνικού κόσμου στη θεωρία του Bourdieu (1986) αναγνωρίζονται ως αναλυτικοί δείκτες τέσσερις μορφές κεφαλαίου: το *οικονομικό* κεφάλαιο, που σχετίζεται με τους οικονομικούς πόρους και τα υλικά αποθέματα (περιουσία, ιδιοκτησία κ.α), το *πολιτισμικό* κεφάλαιο, που συγκεντρώνει το σύνολο των δεξιοτήτων και προσόντων που κατέχει κανείς (γνώσεις, θεσμοποιημένο πολιτισμικό κεφάλαιο: διπλώματα, κλπ), το *συμβολικό* κεφάλαιο, που αφορά το κοινωνικό κύρος, καθώς και το *κοινωνικό* κεφάλαιο, ως το κατεξοχήν αποθεματικό των κοινωνικών σχέσεων και δικτυώσεων. Πολύ περισσότερο, για τον Bourdieu οι διάφορες μορφές κεφαλαίου αποτελούν στην πραγματικότητα υλικούς ή συμβολικούς πόρους που λειτουργούν ως εφόδια για τη διαπραγμάτευση και εδραίωση της αξίας των δρώντων υποκειμένων στον κοινωνικό τους κόσμο (Bourdieu, 1986) καθώς τα άτομα αντλούν οφέλη από τη συσσώρευση κεφαλαίου, ενώ, η ιεραρχικά προσδιορισμένη τοποθέτηση τους στο κοινωνικό πεδίο με βάση το μέγεθος του κεφαλαίου που διαθέτουν συνεπάγεται ότι αντίστοιχα, η πρόσβαση σε πόρους (και κατ' επέκταση η δυνατότητα για συσσώρευση) είναι ταξικά διαφοροποιημένη (Ζήση, 2013).

Ειδικότερα όσον αφορά την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου πρόκειται για *«το σύνολο των πραγματικών ή συμβολικών πόρων οι οποίοι συνδέονται με πολλαπλά δίκτυα, που διατηρούνται στο χρόνο και συσχετίζονται με εν πολλοίς θεσμοθετημένες σχέσεις αμοιβαίας αποδοχής και αναγνώρισης»* (Bourdieu, 1986:248, όπ. αναφέρεται στο Ζήση, 2013:123). Περνώντας από το άτομο στην ομάδα και στην προσέγγιση του Coleman, το κοινωνικό κεφάλαιο ορίζεται ως το στοιχείο της κοινωνικής δομής *«που δημιουργεί κανάλια επικοινωνίας και τις προϋποθέσεις για κοινωνική συνεργασία»*, ενώ, σύμφωνα με τον Putnam σχετίζεται με *«τα δίκτυα, τις νόρμες και τις σχέσεις εμπιστοσύνης οι οποίες διευκολύνουν τη συνεργασία και τη συλλογική δράση των δρώντων υποκειμένων που στοχεύουν στο κοινό όφελος»* (οπ. αναφ. στο Ζήση, 2013). Ιδιαίτερα στην περίπτωση της συλλογικής δράσης και της δόμησης δικτυακών σχέσεων αμοιβαιότητας έχει ιδιαίτερη αξία η διάκριση που κάνουν οι Szreter και Woolcock (2004, όπ. Αναφ. στο Ζήση, 2013:128) στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμών που αφορά συγγενικούς δεσμούς ή δεσμούς που οφείλονται σε ενδο-ομαδική ταυτότητα, στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης που περικλείει δεσμούς μεταξύ ατόμων ή μελών διαφορετικών -αλλά ομόλογων- στην κοινωνική ιεραρχία ομάδων, και στο κοινωνικό κεφάλαιο διασύνδεσης, που περικλείει ευρύτερες συμπράξεις μη ομόλογων στην ιεραρχία ομάδων. Επιπλέον, η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου αναγνωρίζεται ως μία διαμεσολαβούμενη διαδικασία, καθώς όπως σημειώνει ο Χτούρης (2004) σχετίζεται άμεσα με τη συγκρότηση κι επέκταση των κοινωνικών δικτύων που

ορίζονται ως «πολυδιάστατα συστήματα επικοινωνίας και διαμόρφωσης της ανθρώπινης πρακτικής και της κοινωνικής ταυτότητας». Γίνεται, λοιπόν κατανοητό ότι η δυναμική των κοινωνικών δικτύων προσιδιάζει μάλλον με ορατά και αόρατα νήματα που συνέχουν τα κοινωνικά υποκείμενα σε ένα πλέγμα συσχετίσεων και δράσης και τα οποία σχετίζονται άμεσα με τις προοπτικές και τις δυνατότητες συσσώρευσης κοινωνικού αλλά και άλλων μορφών κεφαλαίου.

Επιστρέφοντας στην προηγούμενη συζήτηση (1.2.1), η σύνδεση του θεωρητικού παραδείγματος του κοινωνικού κεφαλαίου με ζητήματα ψυχικής δυσφορίας φαίνεται να έχει προσφέρει ένα σημαντικό ενδιαμέσο αναλυτικό πεδίο μεταξύ μικρο και μακρο-κοινωνικού επιπέδου. Η εμπειρική τεκμηρίωση γύρω από τη συγκεκριμένη προβληματική είναι αρκετά πλούσια, φέροντας ερευνητικά ευρήματα που φωτίζουν τη σχέση του κοινωνικού κεφαλαίου με τα επίπεδα εγκληματικότητας (Halpern, 1999), γενικής υγείας (Rose, 2000· Wilkinson, 1996) σχολικών επιδόσεων (Coleman, 1988) καθώς και άλλων παραμέτρων (οπ. αναφ. στο Ζήση, 2013:130-144).

Παράλληλα, οι ερευνητές των κοινοτήτων υπογραμμίζουν ιδιαίτερα την προστατευτική λειτουργία της κοινωνικής υποστήριξης στη διασφάλιση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της αίσθησης του ανήκειν (Baumeister & Leary, 1995· Berkman et al., 2000, οπ. Αναφ. στο Ζήση: 2013). Η κοινωνική υποστήριξη κρίνεται, έτσι, καθοριστική για την προαγωγή της ψυχοσυναισθηματικής ευμάρειας, και άρα ενέχει θετική, προστατευτική λειτουργία ως προς την εμφάνιση ψυχοσυναισθηματικών ή/και συμπεριφορικών δυσκολιών που μπορεί να λάβουν τη μορφή κάποιας «ψυχικής ασθένειας/διαταραχής» (Aneshensel & Frerichs· 1982, Leavy, 1983· Kessler & McLeod, 1985· Monroe & Steiner, 1986, οπ. αναφ. στο Ζήση, 2013).

Η αποτίμηση της σημασίας που ενέχει η αίσθηση του ανήκειν σε μία κοινότητα¹³ για τη διαφύλαξη κι ενίσχυσή της ψυχικής υγείας (Ζήση, 2013:143) καθιστά την αναλυτική αξία των κοινοτήτων αν μη τι άλλο πρόδηλη για τους κοινωνικούς μελετητές. Εστιάζοντας σε κοινωνικά ευάλωτες και καταπιεσμένες κοινότητες, όπως άτομα που αντιμετωπίζουν ψυχολογικά ζητήματα και ζητήματα εξαρτήσεων, μετανάστες/ριες, άστεγους/ες, μειονοτικές εθνοτικές ομάδες, μέλη της LBTQI κοινότητας και άλλες, κοινωνικά

¹³ Ως κεντρικός πυλώνας θεσμοθέτησης της κοινοτικής ψυχολογίας και ψυχιατρικής η κοινότητα, αν και έννοια αρκετά αμφίσημη και με πολλαπλές σημασιολογικές καταβολές (Redeker, 1975) αποτελεί ένα πεδίο που αντιπροσωπεύει αναπαραστασιακά μία συνεκτική κοινωνική οντότητα που θεμελιώνεται στη βάση της συλλογικής ζωής, προσφέροντας ένα πεδίο για ανθρώπινη διάσταση, συσχέτιση και επεξεργασία του ψυχικού πόνου (πχ. θεραπευτικές κοινότητες στην απεξάρτηση, κοινότητες αυτοβοήθειας κλπ) (Ζήση, 2018).

περιθωριοποιημένες και φορείς κοινωνικού στίγματος ομάδες, τα πεδία της κλινικής κοινωνιολογίας και της κριτικής κοινοτικής ψυχολογίας^{14 15} θέτουν στον πυρήνα των ενδιαφερόντων τους τη μελέτη των αποσταθεροποιητικών παραγόντων που διαταράσσουν την κοινοτική συνοχή, σχεδιάζοντας παρεμβάσεις για την ενδυνάμωση των μελών τους (Fritz, 1989, 2021· Kagan & Burton, 2001, 2011).

Συνοψίζοντας τις κεντρικές αξιώσεις που ενημερώνουν το πεδίο της κοινοτικής ψυχολογίας όπως έχουν διατυπωθεί από τους Nelson και Prilleltensky (2005, 2010) οι Fryer & Fox (2015:146) υπογραμμίζουν τη διαφοροποίηση της από την παραδοσιακή ψυχολογία κυρίως: ως προς την αξιοποίηση οικολογικών επιπέδων ανάλυσης, την επανατοποθέτηση των ψυχοσυναισθηματικών προβλημάτων στο κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο, την εστίαση στις δυνατότητες των ανθρώπων, το σχεδιασμό παρεμβάσεων πρόληψης (Albee, 1982), την έμφαση στην *«αυτοβοήθεια, την κοινοτική ανάπτυξη και την κοινωνική δράση»*, τον επαναπροσδιορισμό του «πελάτη» ως «ενεργού συμμετέχοντα» και του επαγγελματία ως «διευκολυντή» καθώς και την *«έμφαση στην κοινωνική ηθική και τις χειραφετικές αξίες για την κοινωνική αλλαγή»* (Nelson και Prilleltensky, 2005:5). Οι παρεμβάσεις των κοινοτικών ψυχολόγων αφορούν τόσο σε δημόσιες υπηρεσίες (κοινοτικά κέντρα ψυχικής υγείας, σχολεία, κέντρα ημέρας κλπ) όσο και σε εναλλακτικές δομές όπως καταφύγια κακοποιημένων γυναικών, ομάδες αυτοβοήθειας (Madara, 1990) κέντρα προσφύγων κ.α. (Nelson & Prilleltensky, 2010). Αντίστοιχα, η κλινική κοινωνιολογία, μια από τις μορφές κοινωνιολογικής πρακτικής,¹⁶ αποτελεί μια δημιουργική, ανθρωπιστικά προσανατολισμένη και βασισμένη στα δικαιώματα, διεπιστημονική εξειδίκευση που επιδιώκει -μέσα από τη συναρμογή της συστηματικής θεωρητικής ανάλυσης και της υλοποίησης παρεμβάσεων ενδυνάμωσης- τη θετική αλλαγή και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής ατόμων, ομάδων και κοινοτήτων σε ευαλωτότητα ή κρίση (Fritz, 1989, 2008, 2021· Fritz & Rhéaume, 2014· Glassner & Freedman 1979).

14 Μία λίστα φορέων που ασπάζονται τις αρχές της κοινοτικής ψυχολογίας στο Ηνωμένο Βασίλειο καταγράφεται από το Community Psychology Network (οπ. αναφ. στο Parker et al., 2007:205) <http://www.compsy.org.uk/>

15 Βλ. ενδεικτικά SCRA [Society for Community Research and Action] που είναι ο επίσημος οργανισμός της Κοινοτικής Ψυχολογίας στις Ηνωμένες Πολιτείες <http://www.scra27.org/>

¹⁶ Όπως σημειώνει η Fritz (2021) μεταξύ των πιο επιδραστικών επιρροών για τη συγκρότηση του πεδίου της Κλινικής Κοινωνιολογίας αποτελούν οι Auguste Comte (1798–1857), Émile Durkheim (1858–1917), Καρλ Μαρξ (1818–1883) και Marcel Mauss (1872–1950), ενώ, η σύλληψη της φιλοσοφίας της Κλινικής Κοινωνιολογίας εντοπίζεται στον 14^ο αιώνα και στο έργο του Άραβα μελετητή και πολιτικού Abd-al-Rahman ibn Khaldun (1332–1406).

Αναλυτικότερα, όσον αφορά το πεδίο της έρευνας, μεταξύ των πιο επιδραστικών μελετών για την ανάδειξη της άνισης κατανομής πόρων και το σχεδιασμό παρεμβάσεων ενδυνάμωσης διακρίνονται η έρευνα των Jahoda et al. (1933/2002) για την ανεργία στην Αυστρία του 1930, η σύμπραξη της Holland με υποβαθμισμένες κοινότητες για τη μετάβαση από την ψυχοθεραπευτική οπτική στην κοινοτική δράση (1988, 1991, 1992), η δράση του Freire (1970) και άλλες (π.χ. Dalton et al. 2001, 2007· Nelson and Prilleltensky 2010· Rappaport 1977). Τελικά, η κοινοτική ψυχολογία μπορεί να εννοιολογηθεί και ως ψυχολογία της απελευθέρωσης των καταπιεσμένων (Makkawi, 2009, p. 76, οπ. αναφ. στο Loomis, 2014) καθώς δουλεύοντας με τις αρχές της συμμετοχικής έρευνας δράσης επιδιώκεται πρωτίστως η ανάδειξη της φωνής των καταπιεσμένων υποκειμένων (Kagan et al., 2011· Nelson, Prilleltensky & MacGillivray, 2001).

B. Κοινωνικός εαυτός στίγμα και ο λόγος των καταπιεσμένων.

“In the social jungle of human existence, there is no feeling of being alive without a sense of identity”

[Erikson, 1968, p. 130]

Μία αναλυτική έννοια με ιδιαίτερη σημασία για την ολιστική προσέγγιση του υποκειμένου αποτελεί η έννοια του κοινωνικού εαυτού, όπως εκφράστηκε από την πραγματιστική οπτική του Mead, εισηγητή της συμβολικής διαντίδρασης κι ενός από τους πρώτους διανοητές του 20ου αιώνα που υποστήριξαν ότι ο νους και ο εαυτός διαμορφώνονται στα πλαίσια της κοινωνικότητας. Σύμφωνα με τον Mead (1913, 1934) και σε σύμπλευση με τις ιδέες του James¹⁷ (Burkitt, 2008):38) ο εαυτός διακρίνεται από δύο συστατικά στοιχεία: το «εγώ» που αποτελεί το μέσο συνείδησης του εαυτού και το «εμέ», μία διάσταση που συγκροτείται στα πλαίσια εσωτερίκευσης των στάσεων του «γενικευμένου άλλου».

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Χτούρη (2020) η συγκρότηση της υποκειμενικότητας μπορεί να ιδωθεί στα πλαίσια της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ των δέκα πεδίων του εαυτού, δηλαδή του εαυτού 1) ως υποδοχέα κρίσεων σχολίων και διαλόγων, 2) ως μέρος ενός δικτύου διαρκών συγκρίσεων, 3) ως φορέα θεσμικής κοινωνικοποίησης και 4) δικτύων παραγωγής και συσώρευσης αξίας, 5) ως κατόχου κοινωνικού, πολιτισμικού οικονομικού 6) και

¹⁷ Όπως αναφέρεται στο Burkitt (2008) παραθέτοντας τον Hans Joas (1985) οι θέσεις του Mead μπορούν να ιδωθούν ως αποτέλεσμα επιρροής των ιδεών των James και Darwin αλλά και του ενδιαφέροντος που ανέπτυξε στα πλαίσια των σπουδών του στο Leipzig γύρω από το ρεύμα του γερμανικού ιδεαλισμού των Kant και Hegel, της κοινωνικής ψυχολογίας του Wundt και την ερμηνευτική φιλοσοφία του Dilthey.

ανθρώπινου κεφαλαίου -παράγοντες προσδιορισμού του κοινωνικού καθεστώτος του ατόμου- 7) ως μίας δομή που εξελίσσεται στα πλαίσια του φυσικού κεφαλαίου, του τοπίου και του τόπου, των συμβόλων, των οραμάτων και της Εν-εικόνισης 8) ως του ψηφιακού κοινωνικού εαυτού (υπαρκτό πρόσωπο ή avatar), 9) ως οντότητα δικαίου, φορέας πολιτικών, κοινωνικών δικαιωμάτων και ηθικής πρακτικής και 10) ως μέρος δυαδικότητων ή/και φορέα τραυμάτων.

Μέσα από τη θεώρηση αυτών των πεδίων ο εαυτός αναδύεται γενικά ως μία παροδικότητα σε συνεχείς διεργασίες αλλαγής που μέσω της πρακτικής της καθημερινής ζωής (Bourdieu, 2006) συμμετέχει σε μία διαλεκτική διαδικασία συσχέτισης που εγείρει διαφορετικές ποιότητες (Dreier, 2011). Για τον Mead οι άλλοι άνθρωποι δεν είναι απλά παρόντες στο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά είναι στην πραγματικότητα ουσιαστικά παρόντες μέσα στον εαυτό. Η αυτό-συνείδηση του κοινωνικού εαυτού δεν αφορά επομένως μία υποκειμενική εμπειρία αλλά θεμελιώνεται στην αίσθηση που έχουν οι άλλοι για εμάς, στα πλαίσια του ηθικού κοινωνικού ιστού. Πρόκειται για κάτι αντίστοιχο με τη θεώρηση του «αντικειμενοποιητικού» βλέμματος “gaze” της κοινωνίας (Sartre, 1943) ή τις αναλυτικές τοποθετήσεις του Freud γύρω από τις διεργασίες λογοκρισίας μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου (οπ. αναφ. στο Burkitt, 2008:42), μόνο που ο Mead επισημαίνει την κοινωνική προέλευση αλλά και λειτουργία της λογοκρισίας. Επιπλέον, επηρεασμένος από την προοπτική του Marx, ο Mead υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση της υποκειμενικότητας λαμβάνει χώρα μεταξύ κοινωνικών αντικειμένων κι ότι τα αντικείμενα αυτά θα πρέπει να αναγνωριστούν πρωτίστως ως προϊόντα ανθρώπινης εργασίας, αλλά και συμβολικής και γλωσσικής αλληλεπίδρασης (Burkitt, 2008).

Παράλληλα, ιδιαίτερα σημαντική για την εννοιολόγηση του κοινωνικού εαυτού είναι και η συμβολή του Bakhtin (1981) καθώς εφιστά την προσοχή στα ζητήματα εξουσίας και ηθικής που προκύπτουν στον αγώνα για ταυτοτική συγκρότηση και τα οποία το υποκείμενο καλείται να επιλύσει προκειμένου να διαφυλάξει την ακεραιότητα και ενότητα του ανάμεσα στη διαλογική πολλαπλότητα και πολυφωνικότητα των προοπτικών των άλλων υποκειμένων. Στη βάση της παραδοχής ότι η διαμόρφωση του εαυτού πραγματοποιείται καταρχήν μέσα από τη συμμετοχή του ατόμου στη μεταμόρφωση του υλικού, πολιτιστικού και διαπροσωπικού του κόσμου, είναι επακόλουθο ότι οι διεργασίες αυτό-αναστοχασμού χρειάζεται να εμπεριέχουν απαραίτητα τη διϋποκειμενική σύνδεση μέσω της κοινωνικής πρακτικής σε μεταβαλλόμενες πτυχές του κόσμου (Burkitt, 2008).

Δεδομένου ότι η συγκρότηση της υποκειμενικότητας συντελείται στη βάση επιρροών που ασκούνται στα πεδία του κοινωνικού εαυτού (βλ. παραπάνω), η έκφραση

προκαταλήψεων και η ετερο-τοποθέτηση των ατόμων σε δυσμενείς θέσεις από «τον γενικευμένο άλλο» οδηγεί, σύμφωνα με ένα σημαντικό όγκο εμπειρικού υλικού, στον κοινωνικό στιγματισμό (Goffman, 2001) και στη συστολή του κοινωνού εαυτού. Για παράδειγμα, επαναφέροντας την περίπτωση της ψυχιατρικής διάγνωσης, ως αποτέλεσμα μίας εξωτερικά επιβεβλημένης ετικετοποίησης, είναι γεγονός πως αυτή έχει καταδειχθεί ως μία βαθιά στιγματιστική διαδικασία (Link, 1982· Ζήση, 2000, οπ. αναφ. στο Ζήση, 2020 · Angermeyer & Matsching, 2005· Perese, 2007· Pyle & Morrison, 2013· Schulze & Angermeyer, 2003· Wrigh, Jorm & Mackinnin, 2011).

Οι άνθρωποι που έχουν βρεθεί στο περιθώριο ως μη- κανονικοί, (Foucault, 2010) απόβλητοι, παρίες, και ως άλλοι κολασμένοι της γης (Fanon, 1971) βρίσκονται όμως έκθετοι -εκτός από τον κοινωνικό στιγματισμό- στη διαδικασία του αυτό-στιγματισμού, δηλαδή ακριβώς, στην εσωτερίκευση των αρνητικών αναπαραστάσεων και αξιώσεων που το κοινωνικό σύνολο τους έχει απευθύνει (Jodelet, 1991) και που οδηγούν σε μία προοδευτική διαστρέβλωση της αυτό-εικόνας τους (Corrigan & Rao, 2012, οπ. αναφ. στο Ζήση, 2020). Πάνω σε αυτό, προχωρώντας σε μία αναλυτική καταγραφή και αδρή κατηγοριοποίηση μίας σειράς διεθνών μελετών που έχουν καταπιαστεί με τη διερεύνηση της εμπειρίας του αυτοστιγματισμού και τις συνέπειες που επιφέρει, η Ζήση (2020) υποστηρίζει ότι η διεργασία του αυτοστιγματισμού μπορεί να ιδωθεί ως 1) μία εσωτερική, εξελισσόμενη σε διαφορετικά στάδια διαδικασία (Corrigan & Rao, 2012) 2) μία ιδιαίτερα επώδυνη, βιωμένη προσωπική εμπειρία που ωθεί σε πρακτικές απόκρυψης του εαυτού (Dinos και συν, 2004· Gonzalez-Torres και συν, 2007· Schulze & Angermeyer, 2003· Wahl, 1999) και 3) ως παράγοντας επικράτησης ενός πληγωμένου από το κοινωνικό στίγμα εαυτού και συνολικής παραίτησης (Link et al., 1989· Πασματζή, Κουλιεράκης και Γιαγλής, 2016).

Το γεγονός ότι οι παραπάνω εμπειρικές μελέτες ρίχνουν φως σε μία τόσο σημαντική, επώδυνη διεργασία όπως ο αυτοστιγματισμός, αποτελεί σημαίνον δείγμα της αξίας που ενέχει η ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας για την κατανόηση της πληγωμένης υποκειμενικότητας. Η μετατόπιση των τελευταίων δεκαετιών σε μία ρητορική ανάδειξης της βιωμένης εμπειρίας, αποτελεί μία τέτοια προσπάθεια, ενδεικτική της στροφής των κριτικών κοινωνικών επιστημών σε ένα μοντέλο προσανατολισμένο στην ενδυνάμωση¹⁸.

¹⁸ Ένα από τα χαρακτηριστικά πρώτα παραδείγματα που συνέβαλαν σε αυτή τη στροφή αποτελεί το αντι-ψυχιατρικό κίνημα και η κίνηση του Laing να δώσει βήμα λόγου σε ψυχιατρικά έγκλειστα, διαγνωσμένα με σχιζοφρένεια άτομα, για την ανάδειξη της συνολικά επώδυνης βιωμένης εμπειρίας τους, και έτσι, την αμφισβήτηση της εγκυρότητας της ψυχιατρικής διαταραχής και των πρακτικών στάθμισης των επώδυνων ψυχικών εμπειριών σε προπαρασκευασμένες κλίμακες (Laing, 1967, οπ. αναφ. στο Bradley, 2014).

Σύμφωνα με τον Freire (1970) ως μηχανισμός γέννησης και διαιώνισης της καταπίεσης μπορεί να νοηθεί «ό,τι στέκεται εμπόδιο στην πραγματοποίηση της οντολογικής αποστολής του ανθρώπου στον κόσμο» που αποτελεί το να γίνει «πλήρης άνθρωπος». Λαμβάνοντας υπόψη ότι η καταπίεση αποτελεί μία γενική συνθήκη που έχει αναφορά σε όλα τα κοινωνικά υποκείμενα -καθώς καταπιεζόμενοι και καταπιεστές αποτελούν ανεξαιρέτως προϊόντα του σύγχρονου πολιτισμού και της απανθρωποίησης- και ειδικότερα ως προς την προβληματική που αναπτύσσεται γύρω από κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες (χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών, μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, άνθρωποι με ψυχιατρική εμπειρία κ.α, Ζήση, 2020), οι κριτικοί μελετητές επισημαίνουν την ανάγκη για την εισαγωγή χειραφετητικών πρακτικών για την αμφισβήτηση των ριζωμένων και μη αναγνωρισμένων μορφών συμβολικής βίας που υποθάλπουν τους καταπιεστικούς μηχανισμούς.¹⁹

Η καταπίεση έχει ασφαλώς πολιτικές, όπως και ψυχολογικές, ρίζες και συνέπειες (Prilleltensky & Gonick, 1996). Οι μορφές που μπορεί να λάβει ως προς τη διάρρηξη του ψυχοσυναισθηματικού κόσμου περιλαμβάνουν δυσκολίες όπως η παρατεταμένη θλίψη (κατάθλιψη), ο αυτοκτονικός ιδεασμός, η αίσθηση αβοηθησίας κ.α (Prilleltensky, 1999). Η συνάφεια μεταξύ καταπιεστικών κοινωνικών συνθηκών και ψυχικής υγείας αποτελεί, όπως είδαμε, μία πρόσφατη εξέλιξη, που θεμελιώνεται στην ευαισθητοποίηση γύρω από ζητήματα εξουσίας και διανομής πόρων.

Υποδεικνύοντας ότι η οργάνωση της ζωής αποτελεί μία ουσιαστικά συμμετοχική διαδικασία ο Osterkamp (οπ. αναφ. στο Dreier, 2011:24) υπογραμμίζει την ανάγκη για την καλλιέργεια μιας κριτικής κοινωνικής πρακτικής που επικουρούμενη από τα εργαλεία της κριτικής ψυχολογίας θα ενισχύει τις διεργασίες αυτοπροσδιορισμού και απεμπόλησης υφιστάμενων μορφών καταπίεσης και ετερο-τοποθέτησης σε μη επιθυμητές θέσεις υποκείμενων. Οδηγός σε αυτή την απαιτητική διαδικασία χρειάζεται να είναι η έννοια της κριτικής συνειδητοποίησης (conscientizafão), όπως διαμορφώθηκε στα πλαίσια του χειραφετικού παιδαγωγικού σχήματος που πρότεινε ο Freire (1968, 1981) και όπως εξελίχθηκε περαιτέρω τη δεκαετία του 1980 μέσα από το κοινωνιολογικό κίνημα για συμμετοχική δράση του Borda (1986), και η οποία θέτει στον πυρήνα της την ανάγκη καλλιέργειας μίας κριτικής συνείδησης (Montero, 2014a), δηλαδή ακριβώς για την όξυνση

¹⁹ Η συμβολική βία ορίζεται από τους Bourdieu & Passeron (2014) ως «κάθε εξουσία που κατορθώνει και επιβάλλει σημασίες, οι οποίες επιβάλλονται ως νόμιμες, συγκαλύπτοντας τις σχέσεις εξουσίας στις οποίες θεμελιώνεται η εξουσία τους ενώ, σε αυτές τις σχέσεις δύναμης προστίθενται επιπλέον και η δική της ιδιάζουσα, δηλαδή, η συμβολική εξουσία»

της αυτοσυνειδησίας και της επίγνωσης των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αντιφάσεων που θα οδηγήσουν στην ανάληψη δράσης για την ισοπέδωση των καταπιεστικών μηχανισμών (Freire, 1970).

Αναλυτικότερα, στη βάση των αξιώσεων του Martin-Baro (1994) η ανάδυση νέων κριτικών Λόγων θέτει ως στόχο τη συνύφανση μεταξύ επιστημολογίας και κριτικής πράξης²⁰, και τη διευκόλυνση διαδικασιών παραγωγής γνώσης με βάση την οπτική γωνία των καταπιεσμένων (Teo, 2009). Με αυτή τη λογική, όπως αναφέρει ο Teo (2009) η εκπαιδευτική ψυχολογία θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη την εμπειρία των αναλφάβητων, η κλινική ψυχολογία την οπτική των περιθωριοποιημένων, και οι ειδικοί στο πεδίο των εξαρτήσεων, θα προσθέταμε εμείς, από την βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης. Για μία τέτοια μετάβαση, είναι λοιπόν αναγκαία η υιοθέτηση μίας μεθοδολογίας των καταπιεσμένων (Sandoval, 2000, οπ. αναφ. από Teo, 2009) και οι κοινωνικοϊστορικές, φεμινιστικές, μεταμοντέρνες, και μετα-αποικιακές προσεγγίσεις μπορούν να αποτελέσουν σημαντικοί οδηγοί σε αυτή την πορεία προς τη χειραφέτηση, την κριτική συνειδητοποίηση (Freire, 1981), την ενδυνάμωση (Cowen, 1991· Rappaport, 1981) και την αποϊδεολογικοποίηση (Martin-Baro, 1994)²¹.

Γ. Πορείες νοηματοδότησης & αφηγηματικές προσεγγίσεις

Στη μετα-θετικιστική μετατόπιση των κοινωνικών επιστημών και στην ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας κρίσιμη είναι, παράλληλα, η συμβολή της στροφής στην αφηγηματική προσέγγιση (Bruner, 1987, 1990· Cohler, 1982· McAdams, 1988· Polkinghorne, 1988· Sarbin, 1986, οπ. αναφ. στο Hammack & Toolis, 2016). Δύο είναι οι διεργασίες στις οποίες θα εστιάσουμε σε αυτό το σημείο· 1) στην έννοια της νοηματοδότησης και της διαμόρφωσης νοημάτων και 2) στη λειτουργία της αφηγηματικής προσέγγισης όσον αφορά τη δυναμική των προσωπικών και συλλογικών αφηγηματικών κατασκευών.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Bowlby (1958, οπ. αναφ στο Johnstone & Boyle, 2018:75) οι πρώτες διεργασίες νοηματοδότησης εντοπίζονται στο πλαίσιο μάθησης και συγκρότησης των πρώτων δεσμών του βρέφους με τα πρόσωπα φροντίδας, ενώ, η εσωτερίκευση του περιεχομένου της αλληλόδρασης, είναι αυτή που σύμφωνα με τον Vygotsky (1934/1986, ο.π) αποτελεί την πιο περίτρανη απόδειξη ότι το προσωπικό νόημα

²⁰ “Η πράξη είναι η αντανάκλαση και η δράση επί της κοινωνικής πραγματικότητας με στόχο την αλλαγή της”. Αναλυτικότερα για την έννοια της πράξης βλ. Freire, 1970.

²¹ Οπ. αναφ. στο Dennis & Prilleltensky (2009:196).

δεν είναι ποτέ προσωπικό, καθώς αποτελεί προϊόν κοινωνικών συνδιαλλαγών και πολιτισμικά διαθέσιμων αποθεμάτων. Άλλωστε πάνω σε αυτό και σύμφωνα με τον Shotter (1993) «το νόημα ποτέ δεν επιλέγεται ελεύθερα, αλλά πάντοτε δημιουργείται και ανακαλύπτεται». Αυτό γίνεται ακόμα περισσότερο κατανοητό αξιοποιώντας το παράδειγμα της γλώσσας -που αποτελεί τον καθοριστικό επικοινωνιακό και συμβολικό κώδικα που καθιστά καταρχήν εφικτή την ύπαρξη μας στον κόσμο- και που, όμως, προϋπάρχει ως κοινωνικό αποθεματικό. Παράλληλα, βέβαια, πέρα από τις υλικές και φυσικές ποιότητες, οι διεργασίες απόδοσης νοήματος στηρίζονται θεμελιωδώς στις αντιληπτικές και αισθητικές μας ικανότητες, στην ενσώματη εξερεύνηση του κοινωνικού μας κόσμου, (Merleau-Ponty, 1945/2002, οπ. π:76), καθώς και στις ποιότητες της μνήμης (Bergson, 1908/1991, ο.π 77) και του συναισθήματος (Langer, 1967, ο.π), που αποτελούν συγκροτησιακά στοιχεία της πραγματικής, βιωμένης εμπειρίας μας. Καθώς, λοιπόν, η νοηματοδότηση αποτελεί μία καθοριστική ποιότητα για την προσωπική και κοινωνική υπόσταση, οι Corinne Squire et al., (2014) προσδιορίζουν την έννοια της αφήγησης ως ένα σύνολο σημείων²² (γραπτά κείμενα, ήχοι, εικόνες κλπ) που «μεταφέρουν» τις νοηματοδοτήσεις της ζώσας καθημερινότητας κι άρα ενέχουν ιδιαίτερη αξία για τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας και τις ποιότητες της κοινωνικής συνύπαρξης (Johnstone & Boyle:78).

Πολύ περισσότερο, αποτιμώντας την αξία των αφηγήσεων για τη διαμόρφωση μίας κοινής γλώσσας²³ γύρω από τη νοηματοδότηση του υποκειμενικού και κοινωνικού κόσμου, η αξιοποίηση των αφηγηματικών προσεγγίσεων μπορεί να εντοπιστεί σύμφωνα με τις Johnstone & Boyle (2018) σε θεωρητικές και θεραπευτικές εφαρμογές που εστιάζουν σε ζητήματα ψυχικής δυσφορίας, στα πεδία της κλινικής ψυχολογίας (Stiles et al., 1999), της ψυχανάλυσης (Schafer, 1980, 1994· Spence, 1982) της μετα-δομικά προσανατολισμένης οικογενειακής θεραπείας (White & Epston, 1990) και της ψυχοθεραπείας (Mair, 1988, 1989· McLeod, 1997), της κοινωνικής ψυχολογίας (Sarbin, 1986) της ψυχιατρικής (π.χ. Lewis, 2014· Roberts & Holmes, 1999· Thomas & Longden, 2013) αλλά και της φαρμακευτικής (Greenhalgh & Hurwitz, 1998).

Η θετική αποτίμηση των αφηγηματικών κατασκευών και των ιστοριών ζωής (McAdams, 2001· Τσιώλης, 2006) θεμελιώνεται στη λειτουργία τους, καθώς αναδύονται

²² Σύμφωνα με τον Brockmeier (2014:1218) τέτοιες σημειωτικές, αφηγηματικές κατασκευές αφορούν τον γραπτό και προφορικό λόγο, λογοτεχνικές και ιστορίες της καθημερινότητας, οπτικοποιημένες, σκηνοθετημένες και ενσώματες αφηγήσεις, αλλά και ψηφιοποιημένες αφηγήσεις (email, κοινωνικά δίκτυα, ιστολόγια κλπ).

²³ Για μία αναλυτική ανασκόπηση βλ. McAdams (2001).

σα μία κομβική μορφή πράξης και αλληλεπίδρασης (Brockmeier, 2014) που μεταφέρουν το νόημα της ύπαρξης μας, συναρθρώνοντας αναπαραστάσεις του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, και διαμορφώνοντας -ανάλογα με το χαρακτήρα που φέρουν (ενδυναμωτικές, ψυχοθόρες, κλπ)- μία διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην ποιότητα της ύπαρξης μας, και στις αντιλήψεις που έχουμε γύρω από τον εαυτό και τον κόσμο (Kinsella, 2006, οπ. αναφ. στο Byrne, 2017· McAdams, 2001). Ωστόσο, πολύ πέρα από τις «προσωπικές», στενές αφηγήσεις, οι αφηγηματικές κατασκευές είναι δυνατόν να-και οικοδομούνται, επιπλέον- από *«δυάδες, μικρές ομάδες ή οικογένειες, καθώς και από μεγαλύτερες συλλογικότητες και κοινότητες»* (Denborough, 2008· Freedman & Combs, 2009· White, 2003, οπ. αναφ. στο Johnstone & Boyle:80), ενώ, ακριβώς αυτή η δυναμική ποιότητα των αφηγήσεων αναδύεται ως καθοριστική για τη γεφύρωση του διάκενου ανάμεσα στο ατομικό και στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Επομένως, εφόσον τα νοήματα δε καλλιεργούνται εν κενώ, εύλογα ακολουθεί το ότι οι αφηγήσεις αποτελούν αντίστοιχα διαμεσολαβημένες από αξιακά πρότυπα, νόρμες, προσδοκίες και πολιτισμικά αποθέματα κατασκευές και ένα μέσο διαπραγμάτευσης που επικαθορίζει την αίσθηση του εαυτού. Καθώς, λοιπόν, τα άτομα νοηματοδοτούν τον κόσμο τους ενεργητικά, στη βάση των διαθέσιμων πολιτισμικών και συμβολικών αποθεμάτων, η τοποθέτηση του εαυτού και των άλλων σε θέσεις υποκειμένων διαμορφώνονται από τις ευρύτερες πολιτισμικές αφηγήσεις (Davies and Harré, 1990, οπ. αναφ. στο Johnstone & Boyle, 2018). Το γεγονός από την άλλη ότι οι πολιτισμικές αφηγήσεις λειτουργούν ως μέγα-αφηγήσεις (McLean & Syed, 2016) ερμηνεύεται στη βάση της συγκρότησης τους ως ένα κράμα κοινωνικών προτύπων και αξιακών συστημάτων, υπαγορευμένων από τα κυρίαρχα και διαθέσιμα αποθέματα που, σύμφωνα με τους Marx & Engels, (1845,1947, οπ. αναφ. στο Johnstone & Boyle, 2018) αποτελούν προϊόντα των δομικών και οικονομικών σχέσεων που διατρέχουν μία ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνία.

Υπό αυτή την έννοια, καθίσταται λοιπόν σαφές πως οι κυρίαρχες ιστορίες και οι μύθοι που διέπουν μια κοινωνία αποτελούν προϊόντα των μεγα-δομών, και οι οποίες ορίζουν και οριοθετούν αυτό που θεωρείται κατάλληλο και φυσιολογικό σε μία κοινωνία (McLean & Syed, 2016· Solórzano & Yosso, 2002). Εστιάζοντας στην ψυχική δυσφορία, έχει επομένως ιδιαίτερο ενδιαφέρον να σκεφτούμε κριτικά τους τρόπους που, ενόσω οι αφηγήσεις αποτελούν κοινωνικά προϊόντα, διαλεκτικά συνδεδεμένα με τις κοινωνικές συνθήκες, ο αντίκτυπος τους στον τρόπο βίωσης και νοηματοδότησης του εαυτού όχι απλώς αποσιωπάται, αλλά για τη διατήρηση του ηγεμονικού κοινωνικού καθεστώσ οι μακροδομές επεμβαίνουν ενεργητικά, αφενός οριοθετώντας την ανθρώπινη εμπειρία και

προσδιορίζοντας τα όρια της παρέκκλισης, και αφετέρου διαμορφώνοντας τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις που συντηρούν το status quo της «παθολογίας».

Προχωρώντας περαιτέρω, οι αφηγηματικές πρακτικές επιδιώκουν τη μετατόπιση σε μία προσέγγιση που επιδιώκει την απομάκρυνση από την παθολογικοποιητική οπτική και η οποία θα εστιάζει στις δυνατότητες και τις ικανότητές, όπως βιώνονται «από τα κάτω» (Johnstone & Boyle, 2018· McAllister 2007· Rapp 1993· Wand 2010, οπ. αναφ. στο Byrne, 2017). Λαμβάνοντας υπόψη ότι ως πυλώνες της αφηγηματικής προσέγγισης αναγνωρίζονται οι έννοιες της αυτενεργούς δράσης, της δημιουργικότητας και της μοναδικότητας των αφηγήσεων, η παρότρυνση για εμπλοκή σε αφηγηματικές πρακτικές είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για άτομα και ομάδες που έχουν βρεθεί εκτεθειμένα σε πολλαπλές μορφές καταπίεσης κι έχουν αποστερηθεί το δικαίωμα τους για αυτοδιάθεση και αυτοπροσδιορισμό (Dillard, 2020). Με αυτή τη λογική, και λειτουργώντας ως ένα δυναμικό μέσο που στοχεύει στη δράση, οι διεργασίες οικοδόμησης μίας «αφηγηματικής ταυτότητας» παρέχουν τη δυνατότητα στους καταπιεσμένους να διαπραγματευτούν τη βιωμένη εμπειρία αλλά και τις αναπαραστάσεις που οι μέγα-αφηγήσεις τους έχουν καλλιεργήσει (Brockmeier, 2014· Hammack & Toolis, 2016).

Αφορμώντας από τις ιδέες του Freire (1979) η Maria Souto-Manning (2014) υπογραμμίζει την αξία της Κριτικής Αφηγηματικής Ανάλυσης ως αναλυτικού εργαλείου και ως μίας χειραφετικής διαδικασίας για την ανάπτυξη μιας κριτικής μετα-συνειδητοποίησης που στη βάση των προσωπικών αφηγήσεων μπορούν να προωθήσουν την κοινωνική αλλαγή (Chioneso et al., 2020· Dillard, 2020). Ειδικότερα, συνοψίζοντας τους Chioneso, et al. (2020) η αφηγηματική προσέγγιση σημειώνεται πως έχει επιφέρει μία σειρά θετικών αλλαγών όσον αφορά τη διαχείριση ιστορικών τραυμάτων (Comas-Díaz, 2016; Duran et al., 2008; Jernigan & Daniel, 2011) την αποκατάσταση πολιτιστικών ταυτοτήτων (Lawson-Te Aho, 2014), την κοινοτική συνοχή (Mankowski & Rappaport, 2000), καθώς στο κομμάτι της ανάδειξης αντι-ηγεμονικών λόγων και τη λειτουργία της ως μέσου αντίστασης για την ενδυνάμωση κοινωνικά καταπιεσμένων ομάδων (Bell, 2003· Haaken et al., 2012) (Comas-Díaz, 2016· Denham, 2008). Αντίστοιχα, η δυνατότητα ανταλλαγής προοπτικών και η κοινότητα βιωμάτων που παρέχουν τα αφηγηματικά ενεργήματα σε ομάδες ομοτίμων φαίνεται να αποτελεί έναν από τους πιο επιδραστικούς παράγοντες για την ενδυνάμωση των μελών (Faulkner and Basset 2012· Kennedy & Mead, 2019· Mead and MacNeil, 2005). Τελικά, πολύ πέρα από την αναπαραγωγή γεγονότων, στον πυρήνα αξιώσεων της αφηγηματικής προσέγγισης θεμελιώνεται η δυνατότητα, μέσω της διαπραγμάτευσης των θέσεων υποκειμένου και του αναστοχασμού, της κατασκευής

εποικοδομητικών, ευφάνταστων και δημιουργικών αφηγήσεων που καθιστούν εφικτή την «επινόηση νέων πραγματικοτήτων» και την οργάνωση της δράσης.

1.3 Κριτικές προσεγγίσεις & κριτικά ερωτήματα γύρω από το πεδίο των εξαρτήσεων

1.3.1 Η εξάρτηση ως βιωμένη εμπειρία: ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις για την ανάκαμψη

Όπως έχει καταδειχθεί ήδη, η αύξηση της ψυχοκοινωνικής δυσφορίας και η εδραίωση της εξάρτησης ως ενός από τα πιο διαδεδομένα, δισεπίλυτα ψυχοκοινωνικά προβλήματα²⁴ υποδεικνύουν μία σειρά προηγηθέντων συστηματικών αποτυχιών των κυρίαρχων θεραπευτικών συστημάτων και της (μη) εφαρμοσμένης κοινωνικής πολιτικής στην προσέγγιση των ριζών του ψυχικού πόνου. Σύμφωνα με τον Ζαφειρίδη (2009) η εγκόλπωση προτύπων συμπεριφοράς στον πυρήνα των σύγχρονων αξιακών πλαισίων του νεοφιλελευθερισμού που προάγουν την καλλιέργεια ενός απόλυτου εγωκεντρισμού, την ανταγωνιστικότητα, την εντατικοποίηση της εργασίας και την αναγωγή του πλουτισμού ως υπέρτατης προσωπικής και κοινωνικής αξίας είναι υπαίτια για τη διάχυτη αίσθηση μοναξιάς και την αποξένωση που καταλήγει σε κοινωνική διάρρηξη και αλλοτρίωση. Κατ' επέκταση, η βαθιά αποξενωμένη στάση του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο και η μη κάλυψη των πυρηνικών του αναγκών -όπως η συντροφικότητα και η σύναψη ουσιαστικών, ανθρώπινων σχέσεων- δημιουργούν τις ψυχοπιεστικές συνθήκες που αφήνουν έκθετο τον εαυτό στις διάφορες μορφές ψυχοπαθολογίας συντελώντας στην αύξηση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων (Ζαφειρίδης, 1988, 1987).

Οι παραπάνω παρατηρήσεις έχουν αποτελέσει εδώ και δεκαετίες κεντρικά σημεία προβληματικής για σημαντικούς επιστήμονες του πεδίου των εξαρτήσεων (βλ. ενδεικτικά. Alexander, 2008, 2010, 2012· Ζαφειρίδης, 2009, 2017· Davies, 1997· Hart, 2017· Peele, 1989, 1990· White, 1998, 2014) που επιχειρούν να υψώσουν έναν εναλλακτικό, κριτικό λόγο απέναντι στα κυρίαρχα συστήματα λόγων (Lainas, 2010) υποδεικνύοντας τις πραγματικές αιτίες και τον ρόλο των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών συστημάτων στη διάχυση των εξαρτήσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, οι κριτικές προσεγγίσεις στο πεδίο των

²⁴ Όπως παρατηρείται από τον Λαϊνά (2020) οι πρόσφατες επιδημιολογικές μελέτες γύρω από τον εντοπισμό προβλημάτων εξάρτησης παγκοσμίως δεν αφήνουν περιθώρια για αισιοδοξία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποίησε ο ΟΗΕ το 2017 (UNODC, 2019) σημειώθηκε αύξηση της τάξης 30% σε σχέση με το 2009 σε ανθρώπους που ανέφεραν ότι κάνουν χρήση παράνομων ψυχοτρόπων ουσιών.

εξαρτήσεων έχουν αναδυθεί ως ένα σύνθετο, διεπιστημονικό πεδίο με τις συμβολές των επιστημολογικών παραδειγμάτων της Κοινωνιολογίας, της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, της Ιστορίας, και των κριτικών ρευμάτων εντός της Ψυχολογίας, της Ψυχιατρικής και των Νευροεπιστημών (Alexander 2008· Hart 2013· Lewis, 2017· Peele 1990, οπ. αναφ. στο Λαϊνάς, 2020).

Ειδικότερα, η σαθρή επιστημονική βάση αλλά και οι οδυνηρές συνέπειες της ιατρικοποίησης και ψυχολογικοποίησης της εξάρτησης (Ζαφειρίδης, 2018) και της θεώρησης της ως ενός ατομικού, «ανιάτου»-ιατρικού προβλήματος ή ζητήματος ψυχολογικής ελλειμματικότητας, έχουν διαμορφώσει εμπειριστατωμένους αντι-λόγους που αντλούν την επιχειρηματολογική τους ισχύ αντιπαραθέτοντας σημεία που αφορούν ενδεικτικά τα αυταπόδεικτα εκατομμύρια των απεξαρτημένων ατόμων παγκοσμίως (και που αν μη τι άλλον καθιστούν την εξάρτηση «ιάσιμη»), την πολυδιάστατη, ιστορικά μεταβαλλόμενη «φύση» της εξάρτησης, καθώς και τις συνέπειες των ιατρικοποιημένων πρακτικών όσον αφορά την παθητικοποίηση των άμεσων ενδιαφερόμενων που επιθυμούν να διακόψουν τη χρήση (Zafiridis 2011· Klingemann & Sobell, 2007· Μάτσα, 2001· Peele, 1989· White, 2014, οπ. αναφ. στο Λαϊνάς, 2020).

Στον αντίποδα, η εμπειρικά τεκμηριωμένη αξία της ενεργοποίησης και της ανάληψης της ευθύνης από τα ίδια τα άτομα που δυσφορούν παρατηρείται ότι δύναται να προσφέρει το στέρεο έδαφος για την οικοδόμηση περισσότερο βιώσιμων προτάσεων απεξάρτησης (Ζαφειρίδης και Λαϊνάς 2007, 2009· Λαϊνάς 2013· White 2014). Υπό αυτό το πρίσμα ολοένα και μεγαλύτερο βάρος έχει δοθεί από τους κριτικούς επιστήμονες στην ανάπτυξη ή και ανάδειξη πρακτικών που σχετίζονται με την κοινοτική φιλοσοφία, και οι οποίες, σε μεγάλο βαθμό έχουν εμπνευστεί από το παράδειγμα των ομάδων αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας²⁵. Σύμφωνα με τους Λαϊνά και Ζαφειρίδη (2009:264 στο Λαϊνάς, 2013:18) στον πυρήνα συγκρότησης των ομάδων αυτοβοήθειας εντοπίζεται η κοινότητα βιωμάτων κι εμπειριών που αφορούν τον ίδιο τον εαυτό ή τους σημαντικούς άλλους (συγγενείς, φίλοι, κλπ), και η οποία, μέσω του μοιράσματος, υφαίνει το νίτο για την οικοδόμηση σχέσεων αμοιβαίας υποστήριξης που παρέχουν ένα απόθεμα βιωματικών στρατηγικών και πρακτικών αντιμετώπισης της δυσφορίας. Η διεξαγωγή εβδομαδιαίων συναντήσεων έχει ακριβώς αυτό το στόχο: την ενδυνάμωση και την αλλαγή που

²⁵ Σύμφωνα με τον ορισμό των Ζαφειρίδη, Λαϊνά & Γκιουζέπα (2004) με τον όρο αυτοβοήθεια εννοείται «η ενεργοποίηση των πολιτών ως προς την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, μμέσα σε ένα πλαίσιο συλλογικότητας και αλληλεγγύης. Βασικό χαρακτηριστικό της αυτοβοήθειας είναι η αυτενέργεια και η ανάληψη της προσωπικής ευθύνης και κατά συνέπεια η αναίρεση της παθητικότητας που τείνει να χαρακτηρίζει σήμερα τη στάση των πολιτών σε ζητήματα υγείας».

διαμεσολαβείται από αυθεντικές, ισότιμες σχέσεις και πρακτικές αλληλοβοήθειας. Η «θεραπευτική» λειτουργία των μικρο-κοινοτήτων των ομάδων αυτοβοήθειας οργανώνεται, έτσι, στη βάση της ασφάλειας, της δημιουργικότητας και της αγάπης, που σύμφωνα με τον Ζαφειρίδη (2018:83) αποτελούν τις απαραίτητες συνθήκες για την αναπλαισίωση του «εξαρτημένου». Πολύ περισσότερο, η επιτυχία των ομάδων αυτοβοήθειας αναγνωρίζεται από τον Τζανάκη (2017) στις άμεσες, αδιαμεσολάβητες συνδέσεις τους με την κοινωνική δομή, καθώς ανάγονται σε ένα πολιτικό-θεραπευτικό μέσο που επιστρέφει πίσω την ψυχο-κοινωνική οδύνη που η τελευταία γέννησε στα υποκείμενα της.

Παράλληλα, μία σχετικά πρόσφατη εξέλιξη στο πεδίο των κριτικών προσεγγίσεων γύρω από τις εξαρτήσεις αφορά στον επαναπροσδιορισμό της (απ)εξάρτησης, και στην εννοιολογική διαπραγμάτευση όρων όπως «θεραπεία», «απεξάρτηση», «ανάρρωση» και «ανάκαμψη», και οι οποίες έχοντας αναπτυχθεί πάνω σε διαφορετικά οντολογικά και επιστημολογικά θεμέλια, εγκολπώνουν διαφορετικές παραδοχές ως προς την πρόσληψη της φύσης, αλλά και τις στρατηγικές αντιμετώπισης της εξάρτησης. Όπως σημειώνει η Φλώρα, (2011:25) η μείωση της χρήσης των ουσιών δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μακροπρόθεσμη εγγύηση για τη βελτίωση *«της προσωπικής υγείας, της κοινωνικής λειτουργικότητας και της μείωσης της απειλής για τη δημόσια υγεία και ασφάλεια»*. Αντίθετα, η διευθέτηση των παραπάνω ζητημάτων θα πρέπει να αναζητηθεί σε προσεγγίσεις που προσανατολίζονται προς την έννοια της «ανάκαμψης», σε μία σύνθετη δηλαδή διαδικασία ενδυνάμωσης και συνολικής αλλαγής (White, 2006)²⁶.

Επιπλέον, υπογραμμίζοντας τη σημασία της προσωπικής ευθύνης και του εθελούσιου χαρακτήρα που θα πρέπει να έχουν οι διαδικασίες για τη διακοπή της χρήσης ουσιών, ο Ζαφειρίδης (2018:86) ισχυρίζεται ότι οι εξάρσεις και οι υφέσεις της εξάρτησης «θεραπεύονται» από τους ίδιους τους εξαρτημένους στη βάση του κοινωνικού τους κεφαλαίου ή με τη διαμεσολάβηση κάποιας ψυχολογικής βοήθειας. Πάνω σε αυτό, ιδιαίτερα κομβική είναι τα τελευταία χρόνια η εστίαση των μελετητών των εξαρτήσεων στην ανάδειξη του φαινομένου της φυσικής ανάρρωσης²⁷ και του ρόλου του κοινωνικού και αναρρωτικού κεφαλαίου για το βιογραφικό επαναπροσδιορισμό (Cloud and Granfield

²⁶ Παραπέμποντας στον White (2007) η Φλώρα ορίζει την ανάρρωση ως *«την εμπειρία (διαδικασία και υπάρχουσα κατάσταση) μέσω της οποίας άτομα, οικογένειες, και κοινότητες με σοβαρά προβλήματα κατάχρησης ναρκωτικών, χρησιμοποιούν εσωτερικές και εξωτερικές πηγές για να λύσουν εκούσια αυτά τα προβλήματα, να θεραπεύσουν τις πληγές που προήλθαν από προβλήματα σχετιζόμενα με τη χρήση ουσιών, να χειριστούν ενεργητικά την συνεχιζόμενη ευαισθησία τους σε αυτά τα προβλήματα, και να αναπτύξουν μια υγιή, παραγωγική και μεστή νοήματος ζωή»*.

²⁷ ενν. η διακοπή της χρήσης ουσιών απουσία κάποιας επαγγελματικής ή μη θεραπευτικής προσέγγισης/παρέμβασης.

2008· Ζαφειρίδης 2018· Klingemann and Sobell 2007· Klingemann 2020, οπ. αναφ. στο Λαϊνάς, 2020) που, σύμφωνα με τον Ζαφειρίδη (2018:87) αποτελεί ένα επιχείρημα που «ανατρέπει από μόνο του όλα τα θέσφατα του ερμηνευτικού νοσολογικού μοντέλου»

Έτσι, η ανάρρωση συγκρούεται μετωπικά με τις παραδοχές του νοσολογικού μοντέλου, αντιστρέφοντας την ερμηνευτική πορεία εξάπλωσης της εξάρτησης από την εγκεφαλική παθολογία στην ανάδειξη του ρόλου του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού πλαισίου και της ποιότητας των δεσμών με την κοινότητα. Αντίστοιχα, για τη Μάτσα (2017) η πάλη με τις αιτίες της εξάρτησης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα σε ένα ομαδικό πλαίσιο, καθώς η έννοια της θεραπείας ταυτίζεται με μία «μεταμόρφωση» του ατόμου σε κοινωνικό υποκείμενο και μέσα από την οικοδόμηση διυποκειμενικών σχέσεων που δύνανται να άρουν τα αισθήματα ντροπής και ενοχής, διανοίγοντας τους δρόμους προς την ανάκαμψη και την κοινωνική (επαν)ένταξη²⁸ (Ζαφειρίδης, 2009).

Όσον αφορά τις μεθοδολογικές επιλογές που αξιοποιούν τα μονοπάτια έρευνας των κριτικών προσεγγίσεων της εξάρτησης, κρίνεται καθοριστική η μετατόπιση στις ποιοτικά προσανατολισμένες μεθοδολογίες. Η ρήξη με τον κυρίαρχο θετικισμό αλλά και η στροφή στη θέαση της εξάρτησης ως βίωμα αποτέλεσαν, σύμφωνα με τον Λαϊνά (2013:28), τους καίριους παράγοντες για τη συγκρότηση μίας συστάδας κριτικών μεθοδολογιών στη βάση των οποίων αναγνωρίζονται οι κοινές αξιώσεις για την αμφισβήτηση «της μίας και αντικειμενικής αλήθειας [...] της αντικειμενικότητας και της ουδετερότητας της Ψυχολογίας και του εκάστοτε ερευνητή, [...] της δυνατότητας αιτιώδους εξήγησης των φαινομένων και της δυνατότητας αποτύπωσης γενικευμένων και απόλυτων κανόνων» και οι οποίες προϋποθέτουν τη συμπερίληψη στην ατζέντα των ενδιαφερόντων τους εννοιών όπως η δικαιοσύνη, η ευημερία, η χειραφέτηση και η κοινωνική αλλαγή.

Με σεβασμό στη βιωματική γνώση και ούσες προσανατολισμένες προς την πράξη αυτές οι μεθοδολογίες προάγουν έναν καταρχήν ανθρωποκεντρικό και συμμετοχικό χαρακτήρα (Fals-Borda & Rahman, 1991· Montero, 2009· Orford, 2008· Prilleltensky & Nelson, 2002, οπ. αναφ. στο Λαϊνάς, 2013). Ο σχεδιασμός ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων για την ατομική και συλλογική ενδυνάμωση και τη χειραφέτηση από τις διάφορες μορφές καταπίεσης και αλλοτρίωσης που συντηρούν την εξάρτηση αποτελεί το επόμενο στάδιο της μεταφοράς της θεωρίας στο εφαρμοσμένο πεδίο της πρακτικής. Για τη Μάτσα, άλλωστε, οι

²⁸ Για μία αναλυτική συζήτηση γύρω από τις έννοιες της ένταξης και της επανένταξης και τη μεταξύ τους διάκριση βλ. αναλυτικά Ζαφειρίδης, Φ. (2009). Τα ανοικτά ερωτήματα της διαδικασίας της κοινωνικής (επαν)ένταξης των εξαρτημένων. Στο: Ζαφειρίδης, Φ. (2009), Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές κοινότητες, ομάδες αυτοβοήθειας. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις αποτελούν μία κρίσιμη στρατηγική για την ενδυνάμωση ακόμα και των πιο επιβαρυσμένων ψυχολογικά πληθυσμών και την ενεργοποίηση των ψυχοκοινωνικών αποθεμάτων τους, καθώς, φέρεται να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη διαδικασία της ανάκαμψης (2017:191).

Ο προσανατολισμός των ερευνητικών πρωτοκόλλων στη βιωμένη εμπειρία των άμεσα ενδιαφερόμενων φαίνεται να αποτελεί μία στρατηγική που τείνει να εδραιωθεί στη μελέτη των εξαρτήσεων. Ειδικότερα, τις τελευταίες δεκαετίες σημειώνεται μία σειρά διεθνών πονημάτων που εστιάζουν στη φαινομενολογία της εξάρτησης, ως μίας σύνθετης, βιωμένης εμπειρίας που φέρει προσωπικά, κοινωνικά, και συμβολικά νοήματα για τους/τις χρήστες/ριες ουσιών (Mylonas, 2021). Τέτοια πρόσφατα παραδείγματα αφορούν ενδεικτικά ερευνητικές απόπειρες διερεύνησης της αλκοολικής εμπειρίας σε άνδρες, μέλη των Ανώνυμων Αλκοολικών (Zakrzewski & Hector, 2004), των βιωμάτων μητέρων που διατηρούν προβληματική χρήση με το αλκοόλ (Boreham, Marlow & Gilchrist, 2019) και των άστεγων γυναικών που κάνουν ενδοφλέβια χρήση (Kitson & Byrne, 2021), ενώ, αντικείμενο φαινομενολογικής διερεύνησης έχουν αποτελέσει επίσης η συνεξάρτηση (Bacon et al., 2020), η αποτίμηση της έννοιας της ανάρρωσης (Costello, Sousa, Ropp, et al., 2020) και άλλα. Παρόμοια, οι Shinebourne & Smith (2008, 2010, 2011) έχουν προβεί σε τρεις διαχοδικές μελέτες για τη νοηματοδότηση της υποκειμενικής εμπειρίας και την επικοινωνιακή διαχείριση της εξάρτησης, καθώς και για τη βιοματική εμπειρία της ανάκαμψης.

Επιπλέον, ένας σημαντικός όγκος ερευνών έχει επικεντρωθεί στη διερεύνηση του στίγματος που συνοδεύει την εξάρτηση (Greiner & Dixon, 2021· Schomerus, 2017), εξετάζοντας επιμέρους πτυχές όσον αφορά τη βιωμένη εμπειρία του δημόσιου στιγματισμού (Rundle, Cunningham & Hendershot, 2021· Sattler et al., 2017) τις διεργασίες αυτοστιγματισμού των χρηστών/ριών (Matthews, Dwyer & Snoek, 2017) αλλά και τη σύνδεση του στίγματος της εξάρτησης από οπιοειδή με κοινωνικές διακρίσεις και παραμέτρους όπως η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα και το φύλο (Goodyear et al., 2018· Kulesza et al., 2016· McCradden et al., 2019· Room, 2005· Wood & Elliott, 2020). Πάνω σε αυτό, και με στόχο την απεμπόληση των διάφορων μορφών στίγματος γύρω από την εξάρτηση, σημειώνονται οι συστηματικές προσπάθειες των Corrigan et al., (2017a, 2017b) για το σχεδιασμό μίας σειράς στρατηγικών παρεμβάσεων που έχουν εμπνευστεί από την προηγούμενη, χρόνια ενασχόληση των ερευνητών με το στίγμα των ψυχικών διαταραχών.

Αντλώντας από κριτικά θεωρητικά υποδείγματα, μεταξύ των οποίων των Marx, Foucault και Bataille, η Reith (2018) επιχειρεί να αναδείξει την αλληλοδιαπλεκόμενη σχέση

μεταξύ της κοινωνιολογίας της κατανάλωσης και της εξάρτησης, ως ενσωματωμένες στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο πρακτικές, διευρύνοντας, παράλληλα, τη συζήτηση γύρω από την έννοια αλλά και τις σύγχρονες μορφές εξάρτησης.

Σε εγχώριο επίπεδο, τα πιο πρόσφατα, ενδεικτικά, παραδείγματα που δίνουν έμφαση στη βιωμένη εμπειρία ατόμων που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξάρτησης αποτελούν τα πονήματα των Ζαχαράκη (2021) και Τσίγκανου (2020)²⁹. Αφορμώντας από τη φιλοσοφία και τις πρακτικές των ομάδων αυτοβοήθειας αλλά και τις μεθοδολογικές αρχές της έρευνας-δράσης, η πρόταση των Προγραμμάτων Προαγωγής Αυτοβοήθειας συγκροτήθηκε ως μία ανθρωποκεντρική, πολύ-επίπεδη ψυχοκοινωνική παρέμβαση που δίνει έμφαση στη βιωμένη εμπειρία των χρηστών/ριών, θέτοντας ως στόχο την κοινωνικοπολιτική ενδυνάμωση, τη διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, τη χειραφέτηση και το όραμα για κοινωνική αλλαγή. Για μία αναλυτική μελέτη της έννοιας, των μεθοδολογικών βηματισμών και των προκλήσεων υλοποίησης ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων συνολικά, και δη, της συγκρότησης των Προγραμμάτων Προαγωγής Αυτοβοήθειας σημαίνουσας σημασίας είναι οι μελέτες των Λαϊνά (2013) και Αδαμοπούλου & Γαβριηλίδου (2014).

1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο Εξουσία Απειλή Νόημα [PTMF] / PTMF

Αντλώντας από τις κριτικές προσεγγίσεις που έχουν συγκεντρωθεί γύρω από τα πεδία της Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής η παρούσα μελέτη αξιοποιεί ως εννοιολογικό και διανοητικό απόθεμα και ως αναλυτικό και μεθοδολογικό εργαλείο το πρόσφατα εκδοθέν θεωρητικό μοντέλο³⁰ Εξουσία-Απειλή-Νόημα (Power Threat Meaning Framework). Ειδικότερα, επιχειρώντας να απαντήσει στο ερώτημα «Γιατί οι άνθρωποι δυσφορούν ψυχικά» το μοντέλο αναδύεται στα πλαίσια μίας λεπτομερούς κριτικής της σύγχρονης ψυχιατρικής σε εννοιολογικό, κλινικό κι επιστημονικό επίπεδο, καθώς, παράλληλα, διατείνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει σαν μία εναλλακτική προοπτική για την κατανόηση της προέλευσης, της εμπειρίας και των τρόπων έκφρασης της συναισθηματικής δυσφορίας και της προβληματικής ή ανησυχητικής συμπεριφοράς.

²⁹ Βλ. περισσότερα εδώ https://www.ekke.gr/publication_files/opsis-ousioexartisis-stin-ellada-tis-krisis.

³⁰ <https://www.bps.org.uk/power-threat-meaning-framework>: Στην ιστοσελίδα του θεωρητικού πλαισίου μπορεί κανείς να βρει πλούσιο εκπαιδευτικό υλικό, παραδείγματα καλών πρακτικών και ερευνών που το έχουν αξιοποιήσει, άρθρα, δημοσιεύσεις, podcasts, βίντεο κλπ. Επιπλέον, το θεωρητικό πλαίσιο είναι ελεύθερο προς κατέβασμα είτε στην πλήρη (414 σελίδες) ή στην συνοπτική εκδοχή του (139 σελίδες) από εδώ <https://www.bps.org.uk/power-threat-meaning-framework/resources-training/documents>.

Το μοντέλο, που εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 2018 από την απόσπαση της Κλινικής Ψυχολογίας της Βρετανικής Ψυχολογικής Εταιρείας αποτελεί προϊόν συνέργειας και συν- παραγωγής επαγγελματιών ψυχικής υγείας (Lucy Johnstone, Mary Boyle, John Cromby, David Harper, Peter Kinderman, David Pilgrim, John Read), επιζήσαντων/επιζήσασών της Ψυχιατρικής (Jacqui Dillon, Eleanor Longden) και μίας ομάδας κριτικών σχολιαστών. Στοχεύοντας στη θεμελίωση μίας ολοκληρωμένης εναλλακτικής ερμηνευτικής προοπτικής το θεωρητικό μετά-μοντέλο έχει οικοδομηθεί σε γερά επιστημονικά θεμέλια, συνοψίζοντας και ενοποιώντας μία ποικιλία καινοτόμων επιχειρημάτων, εμπειρικών ευρημάτων, φιλοσοφικών παραδόσεων και καλών πρακτικών που παρέχουν εμπειρικά τεκμηριωμένες θέσεις για την αποδόμηση των κυρίαρχων διαγνωστικών συστημάτων σκέψης.

Στη συνέχεια, και προκειμένου να καταστούν εναργείς οι συνδέσεις με την προβληματική της παρούσας μελέτης, παρατίθενται τα καίρια σημεία των θεωρητικών και φιλοσοφικών παραδοχών του PTMF, καθώς και μία αρκετά αναλυτική καταγραφή μίας σειράς εφαρμογών που έχουν ήδη βασιστεί σε αυτό.

1.4.1 Εννοιολογικοί πυλώνες: Φιλοσοφία & Παραδοχές

Αρχικά, κεντρική θέση στη συγκρότηση του πλαισίου ενέχει η παραδοχή ότι οι άνθρωποι νοηματοδοτούν ενεργητικά τη ζωή τους -βρισκόμενοι σε άμεση αλληλεπίδραση με τα κοινωνικά, πολιτιστικά, σχεσιακά και υλικά τους περιβάλλοντα- κι άρα, κάθε ψυχοσυναισθηματική και συμπεριφορική τους απόκριση θα πρέπει εκ των ων ουκ άνευ να ιδωθεί στα πλαίσια των διυποκειμενικών σχέσεων, των επικρατών κοινωνικών συνθηκών και των ευρύτερων πολιτιστικών προσδοκιών.

Ειδικότερα, σε μία προσπάθεια αποδυνάμωσης της παραδοσιακής, νεο-θετικιστικής θεώρησης κι εννοιολόγησης της ψυχικής δυσφορίας μέσα από τα φίλτρα της ιατρικής σημειωτικής ως «σύμπτωμα» κάποιας υποβόσκουσας ψυχιατρικής διαταραχής (Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας & Μεντίνης, 2013), το PTMF εστιάζεται στην αναγνώριση των μοτίβων βίωσης, εννοιολόγησης και νοηματοδότησης της ψυχοκοινωνικής δυσφορίας, επιχειρώντας να ρίξει φως στους διαμεσολαβημένους τρόπους που τα κυρίαρχα πολιτισμικά πλαίσια επηρεάζουν την υποκειμενική αίσθηση καλλιεργώντας κι ενισχύοντας έντονα, δυσφορικά συναισθήματα όπως ο φόβος, η σύγχυση η απελπισία κι οι ενοχές. Δεδομένου μάλιστα ότι η βίωση αρνητικών συναισθημάτων αποτελεί πανανθρώπινο βίωμα, πολύ περισσότερο από ένα εναλλακτικό «διαγνωστικό» αναλυτικό σύστημα, το PTMF έχει αναφορά και απευθύνεται σε όλο τον πληθυσμό, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή όχι ιστορικού διάγνωσης ή προηγούμενης επαφής με το σύστημα Ψυχικής Υγείας, καθώς

αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός συνεχούς μεταξύ ψυχικής υγείας και δυσφορίας³¹. Υπό αυτό το πρίσμα, η κλιμάκωση της δυσφορίας τοποθετείται σε ένα συνεχές ζωής που διαφοροποιείται δι-υποκειμενικά και που μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητή μέσα από το παρεχόμενο ερμηνευτικό πλαίσιο και την αποτίμηση του επιδραστικού ρόλου που η εξουσία διαδραματίζει στο ατομικό και συλλογικό υποκείμενο.

Εκκινώντας από τη ρήση των επιζώντων/επιζήσασών της Αντι-Ψυχιατρικής “*Αντί να ρωτάς τι πάει στραβά με εμένα, ρώτα με τι μου έχει συμβεί*” το θεωρητικό πλαίσιο προτείνει τη μετάβαση από τα ιατροκεντρικά σύνολα εκφοράς που ενισχύουν και διαιώνίζουν το κυρίαρχο ψυχολογικοποιητικό και παθολογικοποιητικό καθεστώς (De Vos, 2014) σε περισσότερο διερευνητικούς, εστιασμένους στη μοναδικότητα της εκάστοτε περίπτωσης Λόγους. Προς αυτή την κατεύθυνση, οι θεμελιώδεις παραδοχές του PTMF συνοψίζονται σε μία σειρά προτεινόμενων ερωτήσεων που επιχειρούν να διερευνήσουν τις έννοιες της Εξουσίας, των Απειλών και του Νοήματος, όπως θα τις δούμε αναλυτικά παρακάτω.

Οι προτεινόμενες ερωτήσεις που δύνανται να επιτρέψουν το αναστοχαστικό ξεδίπλωμα της προσωπικής ιστορίας έχουν ως εξής:

«Τι σου έχει συμβεί;» (Πώς έχει ασκηθεί Εξουσία στη ζωή σου;)

«Πώς σε επηρέασε;» (Τι είδους Απειλές έθεσε αυτό;)

«Τι νόημα έβγαλες από αυτό; (Ποιο ήταν το Νόημα αυτών των εμπειριών για εσένα;)

«Τι έπρεπε να κάνεις για να επιβιώσεις;» (Τι είδους Αντιδράσεις στην Απειλή χρησιμοποιείς;)

ενώ, προκειμένου να διερευνηθούν τα αποθέματα δύναμης που λειτουργούν ενδυναμωτικά και να ξεκινήσει η αφηγηματική κατασκευή της προσωπικής ιστορίας είναι χρήσιμες οι παρακάτω δύο ερωτήσεις:

«Ποιες είναι οι δυνατότητες/δυνάμεις σου; (Τι πρόσβαση έχεις σε αποθέματα Εξουσίας;)

«Ποια είναι η ιστορία σου;»

³¹ Μέσω του PTMF παρέχεται ένα πλαίσιο κατανόησης της δυσφορικής εμπειρίας, είτε πρόκειται για ήπιες ψυχοσυναισθηματικές δυσκολίες ή για περισσότερο «ακραίες» μορφές όπως η βίωση κατακλυσμαιών συναισθημάτων και ασυνήθιστων ή επώδυνων ψυχικών εμπειριών.

Ειδικότερα όσον αφορά την έννοια της εξουσίας, η οποία αποτελεί και θεωρητική κορωνίδα του πλαισίου, πρόκειται για την αναγνώριση των διαφορετικών μορφών δύναμης/εξουσίας που ασκούν επιρροή σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ύπαρξης, και που, ανάλογα με το βαθμό και το είδος που τα κοινωνικά υποκείμενα διαθέτουν ως απόθεμα, δύναται να λειτουργήσουν είτε περιοριστικά ή προστατευτικά, διαμορφώνοντας την κοινωνική θέση και τον τρόπο που προσλαμβάνουν κι ανταποκρίνονται σε σημαντικά κοινωνικά γεγονότα που τους αφορούν άμεσα ή έμμεσα (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b). Το PTMF αναγνωρίζει πολλαπλές μορφές εξουσίας που διαμορφώνουν ποικιλοτρόπως την κρισιμότητα, την επιμονή, τους τρόπους βίωσης, αλλά και τη συνολική μορφοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς: την οικονομική/υλική εξουσία (εξασφάλιση πόρων, πρόσβαση σε δραστηριότητες), τη διαπροσωπική (συναισθηματική ασφάλεια, δεσμοί), τη νομική (προστασία δικαιωμάτων, κοινωνικός έλεγχος), τη βιολογική/φυσική (εξωτερική εμφάνιση, αναπηρίες, ταλέντα), την εξαναγκαστική (χρήση βίας, απειλών), το κοινωνικό κεφάλαιο (προσόντα, γνώση), και, τέλος, την ιδεολογική εξουσία (προσδοκίες, νόρμες, νόημα). Η σχέση μεταξύ των διαφορετικών μορφών εξουσίας αναγνωρίζεται ως διαλεκτική, ενώ, η επιρροή που ασκούν αποτελεί αποτέλεσμα διαμεσολάβησης των κοινωνικών δομών, των επίσημων θεσμών, των κοινωνικών και οικογενειακών σχέσεων, των μέσων ενημέρωσης, της εκπαίδευσης, της επιστημονικής έρευνας κλπ. (Boyle, 2020).

Είναι κρίσιμο να αντιληφθούμε τη λειτουργία της εξουσίας. Για παράδειγμα, η θετική επιρροή της εξουσίας θα μπορούσε να αποτυπωθεί μέσω της ύπαρξης στενών διαπροσωπικών σχέσεων, μίας καλής οικονομικής κατάστασης ή μίας κοινωνικής ταυτότητας που έχει συγκροτηθεί στα πλαίσια των κυρίαρχων πολιτισμικών προτύπων (πχ. λευκός ετεροφυλόφιλος άνδρας μεσαίας οικονομικής τάξης). Αντίθετα, η αρνητική λειτουργία της εξουσίας, σαν επιβολή ή/ και σαν απώλεια δύναμης, θα μπορούσε να σχετίζεται με τη βίωση συστηματικής κακοποίησης, την οικονομική επισφάλεια και τη συγκέντρωση μη-επιθυμητών κοινωνικών χαρακτηριστικών (πχ. ομοφυλόφιλος, ανάπηρος, πρόσφυγας).

Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο PTMF, η αρνητική λειτουργία των διαφορετικών μορφών εξουσίας δύναται να φέρει ένα σύνολο κρίσιμων συνεπειών, εναποθέτοντας διαφορετικά είδη απειλών σε άτομα, ομάδες και κοινότητες και οι οποίες απειλές αναγνωρίζονται σε επίπεδο: σχεσιακό (πχ. φόβος απόρριψης, εγκατάλειψη³²), συναισθηματικό (διαταραγμένο συναίσθημα, απώλεια ελέγχου), κοινωνικό (απώλεια

³² Τα παραδείγματα είναι ενδεικτικά. Βλ. αναλυτικά Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b.

ρόλων, περιθωριοποίηση), οικονομικό (αδυναμία κάλυψης αναγκών), περιβαλλοντικό (απουσία σύνδεσης με το φυσικό κόσμο), σωματικό (βία, ασθένεια), αξιακό (απειλές προς τις πυρηνικές πεποιθήσεις), καθώς και απειλές που σχετίζονται με την παρακώλυση για την ελεύθερη καλλιέργεια προσωπικού νοήματος. Αξίζει να σημειωθεί πως, ως απότοκα της εξουσίας, οι απειλές ενδέχεται να είναι λιγότερο εμφανείς, καθώς μπορεί να ασκούνται ανεπαίσθητα, αθροιστικά ή/ και να είναι κοινωνικά αποδεκτές, ενώ, παράλληλα, πιθανή είναι και η προοδευτικά επιβαρυντική, χρόνια συσσώρευση σωρείας αυτών³³ (Johnstone & Boyle, 2018a:201).

Παράλληλα, η αναγνώριση των διαφορών μορφών εξουσίας και των απειλών που έχουν εναποτεθεί στα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα δύναται να ρίξει φως σε πιθανές αντιδράσεις, δηλαδή ακριβώς σε τρόπους αποκρίσεις και στρατηγικές επιβίωσης που αυτά έχουν αναπτύξει ώστε να ανταπεξέλθουν στις προσλαμβανόμενες απειλές. Για το PTMF οι «αντιδράσεις στις απειλές» προσιδιάζουν σε ό,τι σε μεγάλο βαθμό θα μπορούσε να αποδοθεί στην ψυχιατρική σημειωτική ως «συμπτώματα» και διακυμαίνονται από αυτοματοποιημένες σωματικές αντιδράσεις (πχ. πανικός, εφίδρωση) έως και πιο συνειδητές στρατηγικές (πχ. χρήση ουσιών, αυτοτραυματισμός, εργασιομανία) στις οποίες ανατρέχουν τα άτομα «για να διασφαλίσουν τη συναισθηματική, φυσική, σχεσιακή και κοινωνική τους επιβίωση» (Johnstone & Boyle, 2018a:211) και που είναι άλλοτε λιγότερο ή περισσότερο λειτουργικές (Johnstone & Boyle, 2018a:189).

Αντλώντας από την οντολογική κι εξελικτική θέση θέασης των απαντήσεων στις απειλές ως τακτικών προσαρμογής με στόχο την επιβίωση, τα «συμπτώματα» των «ψυχικών διαταραχών» επανα-ενοιολογούνται, έτσι, ως στρατηγικές επιβίωσης σε αντίξοα περιβάλλοντα που φέρουν πολύτιμο νόημα και χρήζουν αποκωδικοποίησης από τα ίδια τα άτομα. Υπό αυτή την έννοια, ένας από τους βασικούς σκοπούς του πλαισίου αποτελεί η ανάδειξη και η αποκατάσταση των συνδέσεων ανάμεσα στις απειλές και στις αποκρίσεις που οι απειλητικές συνθήκες ενεργοποιούν, και που μεταξύ άλλων περιλαμβάνει την αποκάλυψη των μηχανισμών αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικής ανισότητας, αδικίας και ψυχικής δυσφορίας. Πέρα από τη διαδεδομένη στο χώρο της Ψυχικής Υγείας κατασκευή μικρο-αφηγήσεων της ιδιωτικής ζωής, προτείνεται, λοιπόν, η μετάβαση σε διαδικασίες οικοδόμησης μακρο ή μεγα-αφηγήσεων που εμπερικλείουν κοινωνικά γεγονότα κι έννοιες όπως το διαγενεακό τραύμα, η απώλεια ταυτότητας, οι κυρίαρχες κοινοτικές αφηγήσεις και

³³ Παραπέμπει στην έννοια των χρόνιων αντιξοοτήτων

πρακτικές καθώς και η διατηρούμενη ή όχι σχέση με το φυσικό κόσμο (Johnstone and Boyle, 2018a:216-217, 2018b:77-79).

Πολύ περισσότερο, εφόσον οι τρόποι απόκρισης στις απειλές σχετίζονται ειδικότερα με τις πορείες και τις ποιότητες νοηματοδότησης (Johnstone & Boyle, 2018a:79), κι έχοντας αναγνωρίσει τις διάφορες επενέργειες της εξουσίας, των απειλών και των αντιδράσεων στις απειλές, το νόημα προβλέπεται ως το αναδυόμενο, τελικό προϊόν για την κατανόηση της ποιότητας των διϋποκειμενικών συνδέσεων, των εμπειριών, των διαθέσιμων πόρων αλλά και των κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών που πλαισιώνουν τα άτομα (Johnstone & Boyle, 2018; Johnstone et al., 2018a).

Πάνω σε αυτό, η ανασκόπηση της διαπολιτισμικής διαφοροποίησης όσον αφορά την κατανόηση και διαχείριση της ψυχικής δυσφορίας σε Δυτικές και μη κοινωνίες (Mills, 2014, Bentall, 2004, Teo & Afşin, 2020) αποτελεί, σύμφωνα με τους μελετητές του PTMF, το πιο ισχυρό τεκμήριο για την ανάδειξη της κυριότητας του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου και των κυρίαρχων λόγων (discourses) όσον αφορά το τι εννοιολογείται ως κρίση και ποιες συνθήκες αξιολογούνται ως χρήζουσες άμεσης παρέμβασης (Johnstone & Boyle, 2018a:189).

Προχωρώντας στην αναγνώριση διαπολιτισμικά κοινών, επαναλαμβανόμενων ψυχοσυναισθηματικών και συμπεριφορικών μοτίβων στις αφηγήσεις των ανθρώπων, το θεωρητικό μετά-μοντέλο προτείνει την αξιοποίηση των «Σχημάτων» (Provisional General Patterns) ως «κανονικότητες» που τείνουν να επαναλαμβάνονται σε τρόπους απόκρισης στις απειλές. Ειδικότερα, στην ανοιχτή προς εμπλουτισμό λίστα των αποκρίσεων αναγνωρίζονται 7 προσωρινά, γενικά σχήματα: 1) Ταυτότητες, 2) Επιβιώνοντας από την απόρριψη, την παγίδευση και την υποτίμηση, 3) Επιβιώνοντας από τους ανασφαλείς δεσμούς και τις αντιξοότητες ως παιδί/ νεαρό άτομο, 4) Επιβιώνοντας από τον αποχωρισμό και τη σύγχυση ταυτότητας, 5) Επιβιώνοντας από την ήττα, την παγίδευση, την αποσύνδεση και την απώλεια, 6) Επιβιώνοντας από τους κοινωνικούς αποκλεισμούς, την ντροπή και τη δύναμη του εξαναγκασμού, 7) Επιβιώνοντας από μεμονωμένες απειλές (Johnstone, 2021, Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b).

Εγκαταλείποντας την απόδοση «διαγνώσεων» στη βάση της κοινότητας των «συμπτωμάτων», η έμφαση δίνεται εδώ στην κοινότητα του νοήματος που μοιράζονται οι άνθρωποι σε αντίστοιχες, επώδυνες και ψυχοπιεστικές συνθήκες καθώς έρχονται διαπολιτισμικά και διαχρονικά αντιμέτωποι με σημαντικές απειλές όπως η απώλεια ταυτότητας, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η απόρριψη, η παγίδευση, ο καταναγκασμός και η αίσθηση ντροπής. Τα σχήματα ως γενικές, συνεχώς υπό διαμόρφωση κι εν εξελίξει

κατηγορίες, συνδέονται αναπόδραστα με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, καθώς και τα κυρίαρχα πολιτισμικά και ιδεολογικά νοήματα.

Τελικά το PTMF προσβλέπει στην ενίσχυση των καλών πρακτικών και των εναλλακτικών παραδειγμάτων που (θα) προσφέρουν αποτελεσματικά στην ανακούφιση του συνόλου των πληθυσμών. Στην πράξη, το συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα διευκολυντικό μέσο που θα ενθαρρύνει τους ανθρώπους να οικοδομήσουν περισσότερο ελπιδοφόρες, θετικές αφηγήσεις για τη ζωή τους, αναστοχαζόμενοι γύρω από καθοριστικά γεγονότα και παρελθοντικές ή τρέχουσες αντιξοότητες κι εγκαταλείποντας, έτσι, θεωρήσεις του εαυτού ως αδύναμου, υπαίτιου ή «ψυχικά άρρωστου». Παράλληλα, σεβόμενο όλους τους διαφορετικούς τρόπους που μπορεί να λειτουργούν ανακουφιστικά για τον άνθρωπο, την ομάδα, ή την κοινότητα που δυσφορεί ψυχικά, δεν αποκλείει τη χρησιμότητα κανενός από τα διαφορετικά μέσα που δύνανται να φέρουν αποτελέσματα στην εκάστοτε περίπτωση, είτε πρόκειται για σχεδιασμένες θεραπευτικές παρεμβάσεις και λελογισμένη χρήση φαρμακευτικής αγωγής ή για πρακτική υποστήριξη από ομότιμους, κύκλους αυτοβοήθειας, αξιοποίηση των τεχνών, άσκηση, και συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις.

1.4.2 Εμπειρική υποστήριξη: Η μετάβαση από τη θεωρία στην εφαρμοσμένη πράξη

Στη βάση των θεωρητικών παραδοχών που ενημερώνουν το σκεπτικό και τη φιλοσοφία του PTMF εγκοιλώνεται και η αναγκαιότητα για περαιτέρω εξέλιξη και αναθεώρηση των υφιστάμενων ερευνητικών μεθόδων και πρακτικών στο χώρο της Ψυχικής Υγείας εν γένει. Προς αυτή την κατεύθυνση, το πλαίσιο στοχεύει στη μετουσίωση και αξιοποίηση της θεωρίας στο σχεδιασμό και την υλοποίηση παρεμβάσεων, καθώς και στην αναδιαμόρφωση και θεμελίωση μίας κοινωνικής πολιτικής που θα υποστηρίζει τους πληθυσμούς που βρίσκονται σε κατάσταση ευαλωτότητας (Johnstone & Boyle, 2018a:312).

Δεδομένου ότι το παρόν πόνημα αποτελεί το ίδιο μια απόπειρα μεταφοράς του θεωρητικού πλαισίου στην πράξη, κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να ακολουθήσει μία συνοπτική καταγραφή μερικών ενδεικτικών, συναφών ερευνητικών προτάσεων που έχουν λειτουργήσει ως παραδείγματα καλής πρακτικής.

Γενικότερα, όσον αφορά την ανταπόκριση του κοινού στις αξιώσεις του PTMF, ένα χρόνο μετά την έκδοση του οι Harper και Cromby (2020) διαπιστώνουν πολλαπλές προτάσεις εφαρμογής, τόσο σε επαγγελματικές πρακτικές (εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι) όσο και στον εμπλουτισμό των ρεπερτορίων δράσης υπηρεσιών, δικτύων, κι υποστηρικτικών πλαισίων (ομάδες αυτοβοήθειας/ομότιμων, φυλακές, ομάδες

αναπήρων, κ.α). Αυτό, σύμφωνα με τους συγγραφείς του θεωρητικού πλαισίου έρχεται να επιβεβαιώσει μία παρατηρούμενη, ενεργή ώσμωση κριτικών τάσεων για την αναζήτηση εναλλακτικών παραδειγμάτων (Johnstone et al., 2019). Παράλληλα, ενδεικτική αποτελεί και η καταγραφή περισσότερων από 100 βιβλιογραφικών αναφορών ήδη κατά τον πρώτο χρόνο δημοσίευσης του PTMF στο Google Scholar (Harper & Cromby, 2020). Επιπλέον, η συστηματική διεξαγωγή ημερίδων και σεμιναρίων από τους ίδιους τους συγγραφείς έχει συμβάλει στην παγκόσμια γεωγραφική διασπορά των προταγμάτων και της φιλοσοφίας του πλαισίου (Δανία, Ιρλανδία, Νέα Ζηλανδία, Αυστραλία, Ισπανία, Ελλάδα) ενώ, αντίστοιχα, σημειώνονται προσπάθειες μετάφρασης³⁴ του PTMF προκειμένου αυτό να καταστεί προσβάσιμο και διαπολιτισμικά αξιοποιήσιμο (Harper & Cromby, 2020).

Αναλυτικότερα, όσον αφορά τις καταγεγραμμένες εφαρμογές του PTMF αρχικά σημειώνεται μία σειρά επιτυχημένων παρεμβάσεων-εφαρμογών στην κλινική πράξη. Για παράδειγμα, μελετώντας το κέντρο υποστήριξης νέων «Jigsaw», οι Aherne, Moloney και O'Brien (2019) επιχείρησαν να αξιοποιήσουν το θεωρητικό πλαίσιο PTM σε μία προσπάθεια αναπλαισίωσης της ψυχικής δυσφορίας και των συμπεριφορικών προβλημάτων των νέων, διανοίγοντας το διάλογο για τις επιπτώσεις των κοινωνικών ανισοτήτων στην ψυχική υγεία, ενώ, αντίστοιχα, παρατηρώντας την αυξανόμενη ψυχική δυσφορία στο νεαρό Ιρλανδικό πληθυσμό και συγκεράζοντας τις αρχές της συμμετοχικής μεθοδολογίας με τις αξιώσεις του PTMF, οι Aherne et al. (2020) κατέληξαν στην υπογράμμιση των οδυνηρών συνεπειών του ατομοκεντρισμού ως προς την αποξένωση και την ψυχική εξουθένωση των νέων. Παράλληλα, η συμβολή του PTM υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική και στη δουλειά της εναλλακτικής, θεραπευτικής υπηρεσίας Humane Clinic, όπου οι Ball & Ritchie (2020) αξιοποίησαν τα γενικά σχήματα (provisional patterns) και τη διατύπωση υποθέσεων (formulations) προκειμένου να παροτρύνουν ανθρώπους που έχουν αυτοκτονικές τάσεις/ εμπειρίες να κατασκευάσουν τις αφηγήσεις της ζωής τους (Suicide Meaning Conversation, SMC) καταγράφοντας τις απειλές και τα καθοριστικά γεγονότα ζωής στα οποία έχουν εκτεθεί. Αντίστοιχα, οι Nikopaschos & Burrell (2020) σημειώνουν την αξιοποίηση του πλαισίου σε μία προσπάθεια ανάδειξης κι ενίσχυσης των προσεγγίσεων γύρω από το τραύμα.

Η εκπαίδευση επί του θεωρητικού πλαισίου επαγγελματιών κι εκπαιδευόμενων αποτελεί ένα άλλο πεδίο εφαρμοσμένης πρακτικής. Πάνω σε αυτό, χαρακτηριστική είναι η

³⁴ Ενδεικτικά η ισπανική μετάφραση του PTMF έχει υλοποιηθεί ήδη, κι είναι διαθέσιμη εδώ: El Marco de Poder, Amenaza y Significado: Publicación abreviada (<http://aen.es/wpcontent/uploads/2018/08/El-Marco-de-Poder-Amenaza-y-Significado-1.pdf>)

θετική αποτίμηση στην οποία προβαίνουν οι Fyson, Morley & Murphy (2019) υπογραμμίζοντας τη θετική συμβολή της ενσωμάτωσης του PTMF στα πλαίσια εκπαίδευσης των Κοινωνικών Λειτουργών, τόσο για την προσωπική ενδυνάμωση όσο και για την επίρρωση της κοινωνικής αιτιολογίας της ψυχικής δυσφορίας. Αντίστοιχα, θετικά αποτιμούν και οι Flynn & Polak (2019) τη συμβολή των προταγμάτων του PTMF τόσο ως προς την ανάδειξη της βιωματικής εμπειρίας των ατόμων στο φάσμα του αυτισμού, όσο και του ρόλου της ιδεολογικής εξουσίας στη διαιώνιση στερεοτυπικών αναπαραστάσεων γύρω από την αναπηρία.

Επιχειρώντας να διερευνήσουν την εμπειρία και τις συνέπειες της μακροχρόνιας φυλάκισης και αξιοποιώντας ερευνητικά το PTMF με μία ομάδα 26 έγκλειστων ανδρών, τους «Surviving Prison», οι ερευνητές Reis, Dinelli & Elias (2019) αποτιμούν πως η αίσθηση δυσφορίας των κρατούμενων προκύπτει σε ένα μεγάλο βαθμό ως άμεση απόρροια των απειλών που οι επισφαλείς συνθήκες κράτησης -συνδυαστικά με την αποδυναμωμένη κοινωνικά θέση στην οποία βρίσκονται- τους εναποθέτουν. Δουλεύοντας μάλιστα πάνω στις ερωτήσεις του πλαισίου οι ίδιοι σημειώνουν τη σημαντικά θετική λειτουργία της κατασκευής προσωπικών αφηγήσεων για την ελεύθερη έκφραση, την ενδυνάμωση και τη νοηματοδότηση της εμπειρίας σε συνθήκες φυλάκισης. Παράλληλα, αξιοσημείωτη είναι και η προσπάθεια της Collins (2019) η οποία έχοντας ως κεντρικό ερευνητικό ενδιαφέρον την απο-παθολογικοποίηση της ψυχικής δυσφορίας γυναικών - θυμάτων έμφυλης κακοποίησης, αντλεί από τις αξιώσεις του πλαισίου για την ανανοηματοδότηση των «συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας» ως στρατηγικών επιβίωσης απέναντι στις συσσωρευμένες απειλές της πατριαρχίας³⁵.

Όσον αφορά την αποτίμηση του θεωρητικού πλαισίου σε κοινοτικές ομάδες και ομάδες ομότιμων/αυτοβοήθειας, φαίνεται πως η φιλοσοφική σύμπλευση γύρω από τη νοηματοδότηση της βιωμένης εμπειρίας και τη συμπαραγωγή του νοήματος δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την αξιοποίηση του PTMF στην πράξη. Ενδεικτικά παραδείγματα που έχουν χρησιμοποιήσει τις ιδέες του πλαισίου αποτελούν η κοινότητα αυτοβοήθειας για την ανάρρωση SHIFT, καθώς και η ομάδα ομότιμων για την υποστήριξη στην ψυχική δυσφορία York Mind, στην περίπτωση της οποίας η Griffiths (2019) υπογραμμίζει την

³⁵ Στοχεύοντας στη δημιουργία ενός δικτύου ενδυνάμωσης για την ενίσχυση των διαδικασιών χειραφέτησης γυναικών που έχουν υποστεί έμφυλη βία, η Collins προχώρησε περαιτέρω αξιοποιώντας το θεωρητικό πλαίσιο για το σχεδιασμό ενός κύκλου εντατικών μαθημάτων εκπαίδευσης και κριτικής συνειδητοποίησης με τίτλο «Own my life course». <https://www.ownmylifecourse.org/>.

κατασκευή προσωπικών αφηγήσεων ως αναδύομένου χρήσιμου μέσου για την προσωπική και κοινωνική ενδυνάμωση.³⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως και η αξιοποίηση του θεωρητικού μοντέλου PTM σε μία καινοτόμο μελέτη περίπτωσης που αφορά τη -σχετιζόμενη με το κλίμα- δυσφορία στο Ράστενπεργκ, της Νότιας Αφρικής (Barnwell, Stroud & Watson, 2020). Λαμβάνοντας ως δείγμα 10 άτομα, κατοίκους της περιοχής, και ενσωματώνοντας τα ερωτήματα του PTMF στα πλαίσια ημι-δομημένων συνέντευξεων η μελέτη ανέδειξε τους τρόπους που οι ασυμμετρικές δύναμης αντανakλώνται στον μικρόκοσμο της καθημερινής ζωής -*καθώς η κλιματική αλλαγή ενισχύει τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες δυσχεραίνοντας τη διαβίωση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων*- αλλά και την αναγκαιότητα επανατοποθέτησης της ψυχοκοινωνικής δυσφορίας σε κοινωνικο-οικολογικά, παρά σε ψυχοπαθολογικά και βιοϊατρικά πλαίσια.

Πιο πρόσφατα, οι ιδέες του PTMF έχουν αξιοποιηθεί σε μία σειρά ερευνητικών πονημάτων μεταξύ των οποίων στη συμμετοχική έρευνα δράσης των Chamberlain, et al. (2021) για τη διερεύνηση του σύνθετου διαγενεακού τραύματος της κοινότητας Αβορίγινων και το σχεδιασμό παρεμβάσεων για την αποτροπή μεταβίβασης του κατά τη γονεϊκότητα, στη μελέτη των Finlay, Patel & Evans (2021) για την κατανόηση της ψυχοκοινωνικής δυσφορίας που βιώνουν άτομα με κυστική ίνωση, στην ποιοτική έρευνα των Paradiso & Quinlan (2021) για την αναγνώριση των μοτίβων δυσφορίας που βιώνουν φροντιστές ψυχικής υγείας, καθώς και στην ερευνητική καταγραφή των Whitaker, et al. (2021) μίας σειράς καινοτόμων, προτεινόμενων θεωρητικών παραδειγμάτων και καλών πρακτικών για το πεδίο της κοινωνικής εργασίας και την κατανόηση της ψυχικής υγείας.

Τέλος, ειδικότερα όσον αφορά την πανδημική συνθήκη οι Aherne and Aherne (2020) σημειώνουν ότι το PTMF δύναται να προσφέρει μία ιδιαίτερα βοηθητική και διεισδυτική οπτική για την κατανόηση των δυσφορικών συναισθημάτων που πιθανά αισθάνεται κάποιος/α. Σε μία προσπάθεια αποτίμησης των ψυχολογικών συνεπειών που η πανδημία έχει εναποθέσει στους πληθυσμούς, οι Leeming et al. (2022) προχώρησαν στην ποιοτική μελέτη της διερεύνησης της βιωμένης εμπειρίας και των προκλήσεων που η πανδημική συνθήκη και τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης έθεσαν σε άτομα με χρόνια ζητήματα ψυχικής υγείας και τα οποία προ-πανδημικά λάμβαναν ψυχοκοινωνική υποστήριξη από κοινοτικούς φορείς. Εστιάζοντας στις απειλές που οι συμμετέχοντες/ουσες αναγνωρίζουν

³⁶ Αναγνωρίζοντας τη δύναμη θετική συμβολή του μοντέλου σε πορείες ανάκαμψης από το τραύμα, η συγγραφέας προχωρά περαιτέρω, προτείνοντας μία σειρά αναπροσαρμογών στα πλαίσια εφαρμογής του από αντίστοιχες ομάδες ομότιμων.

ότι έχουν βιώσει στα πλαίσια της πανδημίας, μέσα από τη συσχέτιση τους με προηγούμενα συναισθήματα ανημποριάς, διεργασίες νοσηματοδότησης των απειλών αλλά και στα πλαίσια κατόπτευσης των στρατηγικών διαχείρισης των αρνητικών συναισθημάτων, οι μελετητές καταλήγουν στην υπογράμμιση της αναγκαιότητας ανάδειξης του καθοριστικού ρόλου που το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο διαδραματίζει ως προς την εμφάνιση κι εδραίωση ψυχοκοινωνικών προβλημάτων.

1.5 Ψυχοθεραπεία & Τέχνη στην απεξάρτηση: το παράδειγμα του 18ΑΝΩ

Η μονάδα απεξάρτησης 18ΑΝΩ³⁷ που υπάγεται διοικητικά στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής αποτελεί έναν από τους επίσημα αναγνωρισμένους φορείς της χώρας που παρέχουν ένα πλαίσιο υποστήριξης για ανθρώπους που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης από ουσίες. Έχοντας ξεκινήσει από την κλινική «Αλκοολικών και Τοξικομανών» μέσα στο Δημόσιο Ψυχιατρείο ως «Περίπτερο 18ΑΝΩ» με τη λειτουργία δύο τμημάτων (Υποδοχής και Ψυχολογικής απεξάρτησης), από το 1987 και μετά το 18ΑΝΩ λειτουργεί βασικά αυτοτελώς και αυτόνομα, εκτός των τειχών του ψυχιατρικού ασύλου του Δαφνίου, υποστηρίζοντας σήμερα 33 θεραπευτικά τμήματα και προγράμματα.

Ειδικότερα, όσον αφορά την ταυτότητα του φορέα, πρόκειται για ένα «στεγνό» θεραπευτικό πρόγραμμα κι ένα θεραπευτικό πλαίσιο που υποστηρίζει ποικιλοτρόπως τις θεραπευτικές διεργασίες με στόχο την απεξάρτηση (Μάτσα, 2008). Έχοντας εναντιωθεί το 1987 στην υποδοχή περιστατικών κατόπιν εισαγγελικής παρέμβασης, το 18ΑΝΩ διατηρεί εθελοντικό χαρακτήρα, ενώ, κεντρικά σημεία της φιλοσοφίας του αποτελούν ο ανθρωποκεντρισμός και η ισοτιμία (Μάτσα, 2008). Το θεραπευτικό πρόγραμμα στελεχώνουν ειδικά εκπαιδευμένοι θεραπευτές, ειδικοί ψυχικής υγείας, κοινωνικοί επιστήμονες και πρώην χρήστες/ριες, ενώ, η διάρκεια του είναι περίπου 2 χρόνια. Όσον αφορά την οργάνωση του προγράμματος αυτό διακρίνεται σε 3 φάσεις που περιλαμβάνουν α) τη φάση Εμπύκνωσης – Ευαισθητοποίησης που έχει διάρκεια περίπου 3 μήνες, β) τη φάση Ψυχολογικής Απεξάρτησης που διαρκεί περίπου 7 μήνες και γ) τη φάση Κοινωνικής Επανάταξης που διαρκεί περίπου 1 χρόνο.

Για το 18ΑΝΩ η ουσιοεξάρτηση αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό κοινωνικό φαινόμενο που έχει κοινωνικές, ψυχολογικές πολιτικές, και άλλες διαστάσεις. Ως εκ τούτου, η θεραπεία του ατόμου οφείλει να λαμβάνει χώρα σε ένα πλαίσιο που παρέχει τη

³⁷ <http://www.18ano.gov.gr/profil-18ano/>

δυνατότητα δημιουργίας και κατάκτησης της αυτογνωσίας, της κριτικής σκέψης και της ελεύθερης διαμόρφωσης νοημάτων. Παράλληλα, επιτελώντας μία πυρηνικά διαμεσολαβητική λειτουργία για τη μετάβαση του ατόμου από την εξάρτηση στην απεξάρτηση, αλλά και από την αποξένωση στη συλλογικότητα, το 18ΑΝΩ διατηρεί ένα πλαίσιο κανόνων, που συμβάλλουν στη σταδιακή επανεκπαίδευση των ανθρώπων στη λογική της συνύπαρξης. Κεντρικός πυλώνας του θεραπευτικού πλαισίου αποτελεί η οικοδόμηση ουσιαστικά ανθρώπινων σχέσεων όπου μέσα από τη συνύπαρξη ο θεραπευόμενος θα αποτελεί πραγματικά *«υποκείμενο» της θεραπευτικής διαδρομής, υποκείμενο της ίασης και της απεξάρτησης του»* (Μάτσα, 2008).

Ως προς τα θεραπευτικά μέσα που συνοδεύουν και πραγματώνουν τη θεραπευτική διεργασία, κεντρικό ρόλο ενέχουν οι πρακτικές της Ψυχοθεραπείας και Τέχνης. Ειδικότερα, ο φιλοσοφικός πόλος που λειτουργεί ως μέσο πρόσβασης για την κατανόηση και προσέγγιση της εξάρτησης αφορά την *«ανθρωποκεντρική, ψυχοκοινωνική προσέγγιση και τη Διαλεκτική ως κύριο μεθοδολογικό εργαλείο»* (Μάτσα, 2008:93). Οι θεωρητικές, λοιπόν βάσεις έρχονται να μετουσιωθούν σε πράξη διαμέσου του τεχνικού πόλου, που περιλαμβάνει τις διάφορες ψυχοθεραπευτικές και ψυχοεκπαιδευτικές παρεμβάσεις σε ομαδικό ή ατομικό επίπεδο (Μάτσα, 2008: 93). Θέτοντας ως μόνο κριτήριο για την εκκίνηση της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας την ύπαρξη κινήτρου και την αποχή από τις ουσίες το άτομο εισέρχεται στο δυναμικό πεδίο της θεραπευτικής σχέσης και της αναδόμησης της προσωπικότητας του, συμμετέχοντας σε μία σειρά ατομικών και ομαδικών ψυχοθεραπειών (Μάτσα, 2008). Στόχος αποτελεί η συνάρθρωση του κοινωνικού με το ατομικό και τουναντίον, σε μία πορεία ανίχνευσης των καθοριστικών παραγόντων και των σημαντικών άλλων που *«διαμόρφωσαν τους όρους της ελλειμματικότητας του ψυχισμού, δίνοντας στο ναρκωτικό το ρόλο της «συγκολλητικής ουσίας» στα εσωτερικά κενά»* του ατόμου (Μάτσα, 2008:67).

Στη βάση της χειραφέτησης και της μετουσίωσης του ατόμου από «εξαρτημένο» σε δρών κοινωνικό υποκείμενο η Τέχνη είναι αυτή, που μέσα από τη διαλεκτική σύζευξη με την Ψυχοθεραπεία, μπορεί να δρομολογήσει τη μεταμορφωτική διαδικασία για την νοηματοδότηση της «άφατης ψυχικής οδύνης» και τη μετουσίωση της ενόρμησης σε δημιουργία (Μάτσα, 2008). Στο 18ΑΝΩ υπάρχουν πολλές ομάδες που αξιοποιούν την Τέχνη συνεργατικά με την Θεραπεία και οι οποίες διατρέχουν όλες τις φάσεις της θεραπευτικής διαδικασίας: τη φάση ευαισθητοποίησης, τη φάση ψυχολογικής απεξάρτησης και τη φάση κοινωνικής επανένταξης (Μάτσα:2008:123). Πολύ περισσότερο, οι ομάδες

Τέχνης³⁸ και η αναγκαία συνεργασία και συν-κατασκευή στα πλαίσια αυτών, φέρουν στην επιφάνεια τη δυναμική του «φαντασιακού κεφαλαίου» ως συλλογικού αποθέματος που συγκροτείται στην ιδιογραφική βάση της ομάδας (Ναυρίδης, 2006, οπ. αναφ. στο Μάτσα, 2008:115). Μέσα από την εμπάθυση και την υποκειμενική νοηματοδότηση του έργου αλλά και με τη βοήθεια των θεραπευτών για τη λεκτικοποίηση των σκέψεων και συναισθημάτων, ο/η θεραπευόμενος/η έρχεται σε επαφή με «*ασυνείδητες συγκρούσεις, φόβους, υπαρξιακές αγωνίες, ακόμα και με κάποια μορφή ψυχοπαθολογίας*» (Μάτσα, 2008:116).

Εν κατακλείδι, είναι οι ομάδες τέχνης, ψυχοθεραπείας και ψυχοεκπαίδευσης που ούσες συμπληρωματικές διαμορφώνουν «τους όρους κοινωνικοποίησης» των θεραπευόμενων συμβάλλοντας στη συγκρότηση μίας «ψυχοκοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας» (Μάτσα, 2008:120) ενώ, ιδιαίτερα η τέχνη με τη συμβολοποιητική ψυχοκοινωνική της δύναμη δίνει ομιλία στο βιογραφικό κενό που κυριαρχείται από την ψυχική οδύνη (Μάτσα 2017:185).

³⁸ Οι ομάδες που υλοποιούνται συνολικά στα πλαίσια της θεραπευτικής διαδικασίας, όπως καταγράφονται από την Μάτσα (2008:123-131) είναι οι: ομάδα έκφρασης (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα θεάτρου (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα μουσικής (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης), ομάδα μουσικής έκφρασης (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα μουσικοθεραπείας (σε όλες τις φάσεις των γυναικών-μητέρων), ομάδα μουσικοθεραπείας παιδιών (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης μητέρων), ομάδα χοροθεραπείας (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης), ομάδα κουκλοθέατρου (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης γυναικών), ομάδα δημιουργικής απασχόλησης για γυναίκες, παιδιά και βρέφη (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης μητέρων), ομάδα μυθολογίας (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης γυναικών και μητέρων), ομάδα κοσμήματος (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα πηλού (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης, φάση ευαισθητοποίησης), ομάδα κεραμικής και χειροτεχνίας (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα κολλάζ (φάση ευαισθητοποίησης), εργαστήριο φωτογραφίας (φάση κοινωνικής επανένταξης), ομάδα φωτογραφίας (φάση ψυχολογικής ανεξάρτησης).

B' ΜΕΡΟΣ [Η ΕΡΕΥΝΑ]

Μεταβαίνοντας στο Β' μέρος της παρούσας μελέτης, σε συνέχεια παράθεσης της θεωρητικής πλαισίωσης του εξεταζόμενου ερευνητικού πεδίου, επιχειρείται η καταγραφή του σκεπτικού, των στόχων και της πορείας διεξαγωγής της ερευνητικής διαδικασίας, τεκμηριώνοντας, παράλληλα, τις μεθοδολογικές επιλογές που αξιοποιήθηκαν για την παραγωγή, επεξεργασία και ανάλυση του εμπειρικού υλικού. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται αναλυτικά τα ευρήματα της μελέτης, προχωρώντας σε ένα συνολικό σχολιασμό καθώς και σε μία ανακεφαλαιωτική, αναστοχαστική συζήτηση γύρω από κριτικές παρατηρήσεις και προτάσεις για μελλοντικά ερευνητικά πονήματα κι εφαρμογές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το κεφάλαιο που ακολουθεί επιχειρεί να συνοψίσει τα κυριότερα επιχειρήματα για τις επιλογές της ποιοτικής έρευνας, των επιστημονικών και οντολογικών παραδοχών και των μεθοδολογικών εργαλείων που ενημέρωσαν το ερευνητικό σκεπτικό, τη διαδικασία επιλογής του δείγματος, καθώς επίσης παρέχεται μία αναλυτική περιγραφή του πλαισίου διενέργειας της ερευνητικής διαδικασίας. Τέλος, ακολουθείται μία λογική λεπτομερούς κριτικού αναστοχασμού για τη διεξαγωγή των συναντήσεων, το ρόλο της ερευνήτριας και την ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων.

2 Μεθοδολογία της ερευνητικής προσέγγισης

2.1.1 Ερευνητικά ερωτήματα, σκοπός & στόχοι

Προκειμένου να καταστούν σαφείς οι λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων μεθοδολογικών στρατηγικών είναι καταρχάς αναγκαία η παράθεση του σκοπού αλλά και των επιμέρους ερευνητικών στόχων του παρόντος πονήματος. Λαμβάνοντας υπόψη τις προκλήσεις που συγκεντρώνονται διαχρονικά γύρω από το πεδίο των εξαρτήσεων και των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων εν γένει, η παρούσα ερευνητική πρόταση επιχειρεί να αξιοποιήσει το θεωρητικό πλαίσιο Εξουσία-Απειλή-Νόημα ως ένα δυνάμει εννοιολογικό και αναλυτικό εργαλείο για τον εμπλουτισμό της φαρέτρας των πρακτικών που ενημερώνουν τις πρακτικές προσέγγισης και διαχείρισης του ψυχικού πόνου, προσφέροντας ενδεικτικά: 1) νέους τρόπους συνολικής νοηματοδότησης της ψυχικής δυσφορίας που εκφράζεται με τη μορφή προβληματικών συμπεριφορών/συμπεριφορών που

προβληματίζουν, όπως η εξάρτηση από ουσίες και 2) μία περισσότερο διευρυμένη, πλαισιωμένη κατανόηση των συνυπάρχοντων ψυχοσυναισθηματικών δυσκολιών των ατόμων που δυσφορούν, απογυμνωμένη από την αποπροσανατολιστική λειτουργία των απόλυτων ψυχοπαθολογικών ορισμών. Πολύ περισσότερο, η συγκεκριμένη πρόταση αποζητά να διαπραγματευτεί τα όρια διαφοροποίησης και την αναγνώριση του συνεχούς των ανθρώπινων εμπειριών [Υπάρχει εξάρτηση χωρίς ψυχοσυναισθηματικές δυσκολίες;] αλλά και τη διερεύνηση του ρόλου των αντιξοοτήτων σε τροχιές εξάρτησης.

Ειδικότερα, μέσα από την ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων/ουσών πάνω σε ένα νέο θεωρητικό μοντέλο που διευκολύνει τη συνειδητοποίηση σημείων γύρω από τον κοινωνικό εαυτό, στόχος αποτελεί η οικοδόμηση περισσότερο ελπιδοφόρων, θετικών αφηγήσεων για την ενδυνάμωση σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο και την ενίσχυση των διεργασιών προς την ανάκαμψη. Η ενδυνάμωση των μελών ως ατομική διεργασία θα επιχειρηθεί δίνοντας βήμα στην προσωπική αφήγηση, επιτρέποντας την ανάδυση του «λόγου των καταπιεσμένων», την κριτική συνειδητοποίηση αλλά και την κινητοποίηση για ενεργοποίηση και ανάληψη δράσης. Παράλληλα, η συλλογική διάσταση της ενδυνάμωσης αφορά στη συγκρότηση μίας νέας μικρό-κοινότητας που σχηματίζεται στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας και η οποία εκκινεί από τη διάνοιξη νέων διαλογικών πεδίων που θεμελιώνονται στο μοίρασμα της προσωπικής ιστορίας, αναδεικνύοντας σημεία ταύτισης, ή διαφοράς ανάμεσα σε πορείες ζωής των αφηγητών/ριών.

Τελικά, εκκινώντας από την παραδοχή ότι *«Η αναγνώριση του ότι η τρέχουσα επικίνδυνη συμπεριφορά μπορεί να είναι μια προσπάθεια επίλυσης προηγούμενου ανεπίλυτου τραύματος μπορεί να αποτελέσει την απαρχή της ανάκαμψης»* (Blue Knot) το θεωρητικό πλαίσιο δύναται να λειτουργήσει ως αρωγός για τον εμπλουτισμό των θεραπευτικών πλαισίων και τη μετατόπιση σε περισσότερο «ενήμερες από το τραύμα» σύγχρονες προσεγγίσεις.

2.1.2 Ο διαλεκτικός χορός των θεωρητικών παραδειγμάτων: Οντολογικές, επιστημολογικές και αξιολογικές προκείμενες

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η σαφής διάκριση των επιστημολογικών προοπτικών αποτελεί ένα διαχρονικό πεδίο διαμάχης στην κοινωνική έρευνα, η παρούσα μελέτη τροφοδοτείται από την αξίωση για υπέρβαση των αναρίθμητων, εναλλακτικών μοντέλων εξαντλητικής διαφοροποίησης, στοχεύοντας στη διαλεκτική σύζευξη ιδεών που θεμελιώνονται σε αξιακά πρότυπα προσανατολισμένα προς την κοινωνική δικαιοσύνη.

Υπό αυτή την έννοια και δεδομένου ότι κεντρικός πυλώνας της ερευνητικής προβληματικής αποτελεί ο ρόλος που η εξουσία και οι ανισοροπίες δυνάμεων διαδραματίζουν στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας και στο ψυχοσυναισθηματικό δυναμικό, το αδρό, βασικό περίγραμμα των οντολογικών και επιστημολογικών προκείμενων που ενημερώνουν το παρόν πόνημα αντλεί από το κριτικό ερευνητικό παράδειγμα³⁹ (Morrow, 1994· Neuman, 2014) και τη μετασχηματιστική ερευνητική στρατηγική. Ειδικότερα, όσον αφορά το μετασχηματιστικό παράδειγμα πρόκειται για μία κοσμοθεωρία που αναδύθηκε από την κριτική των εγκαθιδρυμένων μοντέλων σκέψης μεταξύ 1980-1990, και η οποία στρέφει το ενδιαφέρον της στην ανάδειξη των ανισοροπιών εξουσίας και στους τρόπους που οι διάφορες μορφές καταπίεσης, ως αποτέλεσμα κοινωνικής αδικίας, ενδοβάλλονται στα πρότυπα συγκρότησης δεσμών και στις βιογραφίες των υποκειμένων (Cresswell & Cresswell, 2018)

Παράλληλα, ούσα σε σύμπλευση με την αποδόμηση των δυϊσμών και υπηρετώντας τις προσπάθειες ανάδειξη της συμπληρωματικής διάθεσης των κοινωνικών θεωριών, ως κεντρική επιστημολογική οπτική αξιοποιείται η μεθοδολογική πρόταση του κριτικού ρεαλισμού (Archer et al., 1998· Bhaskar, 1975· Ιωσηφίδης, 2017) ενός επιστημολογικού ρεύματος που είναι *«βαθιά επηρεασμένο από τις κριτικές θεωρήσεις του μεσοπολέμου και από τη μαρξιστική παράδοση»* και το οποίο επιδιώκει τη διάνοιξη νέων πεδίων σκέψης κι έρευνας, πέρα από *«τον θετικισμό, τον εμπειρισμό, και τις παλαιότερες αλλά και τις νεότερες ιδεαλιστικές και σχετικιστικές δοξασίες»* (Αυγητίδου, 2006:31). Στην οντολογική βάση του κριτικού ρεαλισμού η πραγματικότητα ορίζεται ως μία ανεξάρτητη από την ανθρώπινη συνείδηση, πολύπλοκη υπόσταση, και ως αποτέλεσμα διάρθρωσης πολλαπλών επιπέδων: *του ατομικού, του συλλογικού, του θεσμικού και του κοινωνικού* (Ιωσηφίδης, 2017:66). Υπό αυτό το πρίσμα, της στρωματοποιημένης κοινωνικής πραγματικότητας, γίνεται κατανοητό πως το «πραγματικό» εμπεριέχεται από -και εμπεριέχει- την «εμπειρική» διάσταση, που αφορά αφενός την αισθητηριακή αντίληψη των κοινωνικών γεγονότων, κι αφετέρου τη συνειδησιακή και υποκειμενική πρόσληψη τους (Robson, 2002, όπ. Αναφ. στο Ιωσηφίδης, 2017). Με αυτή τη λογική, η αξιοποίηση της κριτικής ρεαλιστικής οπτικής στην παρούσα έρευνα επιτρέπει τη σε βάθος μελέτη τόσο των υποκειμενικών νοημάτων, από τη σκοπιά των ίδιων των αφηγητών/ριών, όσο και των σχέσεων που διατηρούν με τις υπάρχουσες

³⁹ Όπως σημειώνει ο Neuman (2014:110) άλλες εννοιολογήσεις του κριτικού ερευνητικού παραδείγματος αποτελούν η κριτική κοινωνική επιστήμη, ο διαλεκτικός υλισμός, η ταξική ανάλυση, και ο κριτικός στρουκτουραλισμός. Η συγκεκριμένη προσέγγιση μπορεί να ιδωθεί ως αποτέλεσμα επιρροών που έχουν ασκήσει οι θεωρίες των Karl Marx (1818–1883), Sigmund Freud (1856–1939), Theodor Adorno (1903–1969), Erich Fromm (1900–1980) και Herbert Marcuse (1898–1979).

κοινωνικές δομές, και άρα, καθίσταται εφικτή η διερεύνηση των αιτιωδών δυνάμεων και συνδέσεων μεταξύ νοηματοδότησης, κοινωνικής πρακτικής και δράσης (Creswell, 2007· Hay, 2000· Maxwell, 1996, 2004· Miles & Huberman, 1994· Rubin & Rubin, 2005· Wengraf, 2001, οπ. αναφ. στο Ιωσηφίδης, 2017:237).

Σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2017:21) για την κατανόηση της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ μάκρο- μέσο- και μικρο-επιπέδου ενέχει ιδιαίτερη σημασία η εμφατική μελέτη των δομικών παραγόντων που *«διαμορφώνουν ως ένα βαθμό την ανθρώπινη δράση, ανεξάρτητα από την ανθρώπινη θέληση και από τις υποκειμενικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας»*. Τα κοινωνικά φαινόμενα για την κριτικο-ρεαλιστική προοπτική γίνονται, λοιπόν, γνωστικά προσβάσιμα μέσα από τη μελέτη των μηχανισμών που τα [ανα]παράγουν, καθώς και μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών πλαισίων εντός των οποίων λαμβάνουν χώρα, (Ιωσηφίδης, 2017:65) ενώ, παράλληλα, η θεωρητικοποίηση των κοινωνικών φαινομένων επενεργεί ταυτόχρονα και συν-διαμορφωτικά στους τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής ζωής και του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου (Ιωσηφίδης, 2017:220). Σύμφωνα άλλωστε με τον Bhaskar η αναγνώριση και διεξοδική διερεύνηση των κοινωνικών φαινομένων μέσα από τη διατύπωση αφαιρετικών, αιτιωδών μηχανισμών αλληλόδρασης μπορούν να αποκαλύψουν υφέρπουσες μεγα-δομές που συγκροτούν την ως έχει-καθεστηκυία πραγματικότητα (Delanty, 1997, οπ. αναφ. στο Wilson & McCormack, 2006), κι άρα να επιτρέψουν τη στέρεα διάνοιξη ενός πεδίου που προσφέρεται για την ανάληψη δράσης (Trigg, 2001, οπ. αναφ. στο Wilson & McCormack, 2006).

Επιπλέον, η επιλογή της κριτικο-ρεαλιστικής, ποιοτικής κοινωνικής ερευνητικής στρατηγικής τεκμηριώνεται στη διαφοροποίηση της όσον αφορά αντίστοιχα θεωρητικά μοντέλα σκέψης καθώς επιδιώκει, πέρα από την επιστημονική τεκμηρίωση, τη μετάβαση σε κριτικές και χειραφετικές πρακτικές (Iosifides, 2011, 145-146· Wilson & McCormack, 2006). Υπό αυτή την προοπτική, υιοθετώντας το κριτικό-μετασχηματιστικό παράδειγμα και στοχεύοντας στην αναγνώριση και διασάλευση των διαφορετικών μορφών καταπίεσης που υφίστανται τα κοινωνικά υποκείμενα, την κριτική συνειδητοποίηση και την ενδυνάμωση, η παρούσα ερευνητική διαδικασία επιθυμεί να φέρει στο προσκήνιο την έννοια της πολιτικής, που έχει, κατά τ' άλλα, αποκλειστεί από το πεδίο ενδιαφερόντων της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας.

Σε κάθε περίπτωση η σύλληψη της παρούσας προβληματικής θα πρέπει να ιδωθεί ως αποτέλεσμα συνέργειας πολλαπλών θεωρητικών και φιλοσοφικών καταβολών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η απόλυτη εξίσωση του κριτικού παραδείγματος με το ρεύμα της κριτικής θεωρίας είναι μάλλον περιοριστική ως προς τις ποιότητες που δύναται να

εγκολπώσει, ίσως χρειάζεται στο σημείο αυτό να συμπληρώσουμε τη μεθοδολογική μας πρόταση μέσα από την παρότρυνση του Guba (1990) για την αξιοποίηση του περισσότερο διευρυμένου όρου «ιδεολογικά προσανατολισμένη έρευνα», που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων «*τις νεομαρξιστικές προσεγγίσεις, τις φεμινιστικές προσεγγίσεις, την προσέγγιση του Freire, τη συμμετοχική έρευνα και άλλες παρόμοιες παραδόσεις*» και οι οποίες έχουν τροφοδοτήσει συνολικά το σκεπτικό και τις πρακτικές της παρούσας μελέτης (Ισαρη & Πουρκός, 2015:59). Η συγκεκριμένη διευκρινιστική επιλογή θα πρέπει να ιδωθεί στα πλαίσια της κεντρικής αναλυτικής μέριμνας, τόσο ως προς την ανάδειξη των αναγκών και της οπτικής των καταπιεσμένων, αλλά και της αποτίμησης της ερευνήτριας για την αναγκαιότητα ανοιχτότητας της ερευνητικής διαδικασίας απέναντι στη συνάρθρωση διαφορετικών θεωρητικών προοπτικών που εργάζονται για την ανάδειξη κριτικών ζητημάτων όπως οι παντός τύπου (αν)ισότητες, οι σχέσεις ιεραρχίας, η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι διάφορες μορφές εξουσίας και οι καταπιεστικές πρακτικές.

Οι παραδοχές της κριτικής ψυχολογίας και το παράδειγμα του Holzkamp (1927-1995) παρέχουν ένα καλό παράδειγμα για μία κριτική “θεωρητική” ψυχολογία που στοχεύει στην πρακτική χειραφέτηση. Μέσα από αυτή την προοπτική αναδεικνύεται η σημασία της απογύμνωσης των θεωρητικοποιημένων κοινωνικών φαινομένων και των κοινωνικοπολιτικών και ιστορικών τους διαστάσεων, αλλά και της μεταφοράς των θεωρητικών ιδεών από τα «ασφαλή» όρια της αποστειρωμένης επιστημονικής κοινότητας στο εφαρμοσμένο πεδίο της κοινωνικής, καθημερινής πράξης για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ευάλωτων και όχι μόνο, ατομικών και συλλογικών υποκειμένων (Teo, 1999).

Σε κάθε περίπτωση οι παρεμβάσεις αυτές είναι αναγκαίο να έχουν αναφορά στις «πραγματικές» συνθήκες στις οποίες τα δρώντα υποκείμενα ζουν, εργάζονται και νοηματοδοτούν τον κοινωνικό τους κόσμο, αναδεικνύοντας μορφές καταπίεσης και άνισες πρακτικές μεταχείρισης. Η υιοθέτηση του κριτικού παραδείγματος αφορά, λοιπόν, τη διαμόρφωση ερευνητικών σχεδιασμών που θέτουν στο στόχαστρο τις δυσλειτουργίες του κοινωνικού συστήματος παρέχοντας στους κοινωνικές δράστες βήμα λόγου ώστε να αναδείξουν τη δική τους, βιωμένη πραγματικότητα, αλλά και την ευκαιρία να αναστοχαστούν επί τούτων, καλλιεργώντας μία κριτική συνείδηση (Ισαρη & Πουρκός, 2015:60-61). Υπό αυτό το πρίσμα, η οργάνωση της ερευνητικής διαδικασίας γύρω από την ανάδειξη της βιωμένης εμπειρίας ανθρώπων που έχουν βρεθεί τινά στο περιθώριο της κοινωνίας ως «πρώην εξαρτημένοι» αποτελεί εξ’ ορισμού μία συνειδητή, κρίσιμη

στρατηγική για τη διάσπαση εγκαθιδρυμένων μέγα-αφηγήσεων στα πλαίσια της κριτικής αποδόμησης του Derrida (1966).

Παράλληλα, ένα άλλο σημείο που επηρέασε σημαντικά τη σύλληψη αλλά και τη διαμόρφωση του ερευνητικού σκεπτικού, αφορά τις ιστορικές προσεγγίσεις των ψυχικών διαδικασιών, όπως έχουν εκφραστεί από το πεδίο της πολιτισμικής ιστορικής ψυχολογίας και οι οποίες νοηματοδοτούν τα σύγχρονα ψυχοκοινωνικά φαινόμενα μέσα από την ιστορικότητα της πορείας διαμόρφωσής τους, καθώς αναγνωρίζονται ως προϊόντα ευρύτερων πολιτισμικών διεργασιών (Δαφέρμος, 2002, οπ. αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Ratner, 2014). Η συγκεκριμένη προοπτική, δίνοντας χώρο στα οφέλη της διεπιστημονικής προσέγγισης, τροφοδοτεί αντίστοιχα και τις κριτικές προσεγγίσεις στο πεδίο των εξαρτήσεων από τις οποίες αντλεί η παρούσα μελέτη (Alexander, 2000· Davies, 1997· Ζαφειρίδης, 2009· Peele, 1990· Reith, 2018· White, 1998, 2000).

Η διερεύνηση της δυνατότητας μεταφοράς των ιδεών του θεωρητικού πλαισίου στην εφαρμοσμένη πράξη μέσα από μία σπονδυλωτή διαδικασία εξοικείωσης και ευαισθητοποίησης των συμμετεχόντων/ουσών με ένα εναλλακτικό αναλυτικό εργαλείο σκέψης απορρέει επίσης, από τις παραδοχές του κριτικού ερευνητικού παραδείγματος, και τις ιδέες του Freire (1970, 2005), καθώς εν γένει η χειραφετική ερευνητική στρατηγική στοχεύει στο να παράξει γνώση που θα καταστεί ωφέλιμη για καταπιεσμένες κοινότητες, και που σύμφωνα με τον Habermas χρειάζεται να διαμεσολαβείται από την αμοιβαία, διϋποκειμενική επικοινωνιακή δράση που αναδύεται σε μορφή πράξης (Habermas, 1981, Σιδηροπούλου, 2007).

2.2 Ερευνητικό σχέδιο: Η παρούσα έρευνα

Τοποθετώντας στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος την εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου PTM για την επανα-εννοιολόγηση της ψυχικής δυσφορίας, το παρόν πόνημα επιχειρεί να διερευνήσει τη δυνατότητα ανακατασκευής της προσωπικής ιστορίας μέσω της οικοδόμησης εναλλακτικών στις κυρίαρχες, αντι-αφηγήσεων (counter-narratives) (Bamberg & Andrews, 2004) γύρω από πορείες ζωής που έχουν εκτροχιαστεί, οδηγώντας στην εξάρτηση. Ειδικότερα, αξιοποιώντας το εννοιολογικό τρίπτυχο Εξουσία-Απειλή-Νόημα η μελέτη εστιάζει στους τρόπους που μία ομάδα ανθρώπων που βρίσκονται σε διαδικασία ανάκαμψης από τη χρήση ουσιών αποτιμούν 1) την έννοια της εξουσίας ως βίωμα, τις διαφορετικές απειλές που τους έχουν διαχρονικά εναποτεθεί καθώς και 3) τους τρόπους με τους οποίους έχουν αντιδράσει σε αυτές τις απειλές.

Τα ερευνητικά ερωτήματα αλλά και η στόχευση της παρούσας μελέτης κατέστησαν αναπόδραστη την επιλογή της συγχρονικής ποιοτικής έρευνας (Κασσέρη, 2020· Leavy, 2020· Levitt et al., 202· Rhodes & Coomber, 2010) και την υιοθέτηση ενός ευέλικτου ερευνητικού σχεδιασμού (Ίσαρη & Πουρκός, 2015· Τσιώλης, 2014). Η επιλογή της ποιοτικής έρευνας για την παρούσα μελέτη έγκειται στην καταλληλότητα της, καθώς, η ποιοτική μεθοδολογία δίνει εξ' ορισμού έμφαση στο νόημα και τις αναπαραστάσεις των δρώντων υποκειμένων σε σχέση με τα κοινωνικά φαινόμενα. Επιχειρώντας την περιγραφή και ερμηνεία των νοηματοδοτήσεων στις οποίες προβαίνουν τα κοινωνικά υποκείμενα, η ποιοτική έρευνα στοχεύει στη διασύνδεση τους με ευρύτερες κοινωνικές πρακτικές, και, ακολουθητικά, στη διατύπωση ή αναδιατύπωση θεωρητικών θέσεων για επιμέρους κοινωνικά φαινόμενα όπως οι κοινωνικές σχέσεις, οι θεσμοί αλλά και οι διαδικασίες που αφορούν τη συγκρότηση των κοινωνικών ρόλων (Ιωσηφίδης, 2017). Ειδικότερα, δεδομένου ότι η παρούσα έρευνα θέτει ως τελικό στόχο την κοινωνική παρέμβαση, τη διαπραγμάτευση και τον εμπλουτισμό των πρακτικών που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο της κοινωνικής πράξης ενέχει έναν περισσότερο εφαρμοσμένο χαρακτήρα (Neuman, 2014· Τσιώλης, 2014).

Λαμβάνοντας υπόψη την στόχευση της παρούσας μελέτης και τα χαρακτηριστικά της κριτικής έρευνας (βλ. Fay, 1987· Heron & Reason, 1997· Kemmis & Wilkinson, 1998, οπ. αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015) όσον αφορά τη διευκόλυνση της κοινωνικής αλλαγής και την επίτευξη μίας θεωρητικής και πρακτικής υπέρβασης σε νέα, προσανατολισμένα στην κοινωνική δικαιοσύνη μοντέλα, ο ερευνητικός σχεδιασμός αντλεί από την προσέγγιση της έρευνας δράσης (Bradbury, 2015· Fals-Borda, 1987; 1991· Freire, 1970/2000· Greenwood & Levin, 2007· Neuman, 2014). Σύμφωνα με την Bradbury (2015) η έρευνα δράσης αποτελεί «ένα δημοκρατικό και συμμετοχικό προσανατολισμό για την παραγωγή νέας γνώσης» με- και όχι για- τους ανθρώπους που συνδυάζει τη θεωρία με την πρακτική και τη δράση με τον αναστοχασμό για την επίλυση φλεγόντων κοινωνικών ζητημάτων. Παράλληλα, καταβολές αναγνωρίζονται κι από την προσέγγιση της επιστήμης-δράσης (action science) (Reason, 1994) και την κεντρική της πρόταση για τη διαλεκτική συναρμογή θεωρίας-πράξης που όμως προάγει την εμπλοκή των συμμετεχόντων/ουσών σε ένα συμμετοχικό διαλογικό πεδίο που συγκροτείται στα πλαίσια ενός μαθησιακού πλαισίου και που φέρει ως στόχο την κριτική διερεύνηση και αποτίμηση τραχειών βιογραφικών σημείων και επώδυνων κοινωνικών πρακτικών (Argyris, Putnam & Smith, 1985). Αυτή η οπτική εξηγεί άλλωστε και την ανάγκη για τη διατύπωση «πραγματικών» εξηγήσεων γύρω από ζητήματα ελέγχου και υπαιτιότητας όσον αφορά την αίσθηση ψυχοσυναισθηματικής

δυσφορίας, και οι οποίες, αποτιμάται πως διαμέσου τη λεκτικοποίησης τους συγκροτούν καθ' αυτές μορφή δράσης (Argyris, Putnam & Smith, 1985:40)

Υιοθετώντας έναν ευέλικτο ερευνητικό σχεδιασμό που προπορεύεται από τη θεωρητική αρχή της ανοιχτότητας, η ερευνητική διαδικασία δύναται να επαναπροσδιορίζεται συνολικά, καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, κι ενόσω τροφοδοτείται από τα αναλυτικά ευρήματα (Τσιώλης, 2014:33) ακολουθώντας μία περισσότερο «κυκλική κι επαναλαμβανόμενη πορεία» (Ιωσηφίδης, 2017:15). Επομένως, αν και το ερευνητικό σχέδιο συγκροτήθηκε εγγενώς ως μία απόπειρα διερεύνησης ενός ήδη δομημένου θεωρητικού πλαισίου, κρίθηκε σκόπιμο τα ερευνητικά αντανακλαστικά να παραμείνουν ευαίσθητα όσον αφορά την εμπειρία, το λόγο και τις πρακτικές των συμμετεχόντων/ουσών με στόχο την ανάδυση νέων προοπτικών, πέρα από προκατασκευασμένες θεωρητικές εννοιολογήσεις.

Αφομώντας από τις αρχές του κριτικού παραδείγματος και την πρόταση του Freire (1970/2000) για την ενίσχυση των διεργασιών προς την κριτική συνειδητοποίηση (Macedo, 2014), το ερευνητικό σχέδιο διαρθρώθηκε πάνω στη διεξαγωγή 5 συναντήσεων με ψυχοεκπαιδευτικό περιεχόμενο. Ο κύκλος των συναντήσεων είχε σπειροειδή και διαλεκτικό χαρακτήρα (Ισαρη & Πουρκός, 2015), ενώ, στα πλαίσια της κάθε συνάντησης η ερευνήτρια, ακολουθώντας τις αρχές της συμμετοχικότητας (Pant, 2014· Torre, 2014) απηύθυνε κάλεσμα στην ομάδα, ώστε να συμβάλει στην πορεία εκτύλιξης της ερευνητικής διεργασίας. Τελικά, ενθαρρύνοντας τους συμμετέχοντες/ουσες να αναστοχαστούν γύρω από την πορεία ζωής τους μέσα από το φίλτρο του θεωρητικού πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα, και δίνοντας βήμα στην ανάδυση της βιωμένης εμπειρίας και των αφηγήσεων τους, σκοπός αποτέλεσε η κριτική συνειδητοποίηση των υποκειμένων και η συγκρότηση ενός νέου πεδίου σκέψης, και δυνάμει συνδρομής στην αλλαγή των κοινωνικών πρακτικών.

2.2.1 Συλλογιστική και προσέγγιση του ερευνητικού πεδίου

Έχοντας αναπτύξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κριτικές ιδέες του PTMF ήδη από το δεύτερο εξάμηνο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στα πλαίσια του προγράμματος «Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία & Τέχνη» κι έχοντας εκπονήσει μία βιβλιογραφική εργασία γύρω από τις εννοιολογικές παραδοχές και τις διεθνείς εφαρμογές του μετά-μοντέλου, έκρινα σκόπιμο, ακριβώς λόγω της καινοτομίας που επιχειρεί να εισάγει, να διερευνήσω τη δυνατότητα μεταφοράς των θεωρητικών αρχών και των κρίσιμων ερωτημάτων που θέτει στην πράξη. Δεδομένου ότι τα ενδιαφέροντα μου εστιάζονται γενικά σε ομάδες που διαβιούν σε συνθήκες κοινωνικής ευαλωτότητας, υπό την απειλή του

κοινωνικού αποκλεισμού, της περιθωριοποίησης ή/ και ενός μετέωρου στιγματισμού γύρω από σημεία της ταυτότητας τους, χρειαζόταν να συγκεκριμενοποιήσω την προβληματική μου σε μία συγκεκριμένη ομάδα-στόχο, ώστε εν συνεχεία να διερευνήσω τη δυνατότητα πρόσβασης στην εκάστοτε κοινότητα. Με κριτήρια τα προσωπικά μου ενδιαφέροντα αλλά και τα πιθανά αναδυόμενα πρακτικά ζητήματα (δυνατότητα πρόσβασης, γραφειοκρατία, χρονικός περιορισμός, κ.α) οι αρχικές σκέψεις μου αφορούσαν την εφαρμογή του πλαισίου είτε σε κάποια ομάδα αυτοβοήθειας ή σε άτομα που παρακολουθούν το πρόγραμμα απεξάρτησης του φορέα 18ΑΝΩ. Ειδικά όσον αφορά την προβληματική των εξαρτήσεων, η εκπαίδευση μου στις κριτικές προσεγγίσεις του συγκεκριμένου πεδίου⁴⁰ μου έχει παράσχει ένα πλούσιο έδαφος ουσιαστικής γνώσης, αλληλεπίδρασης και τριβής με ανθρώπους που διατηρούν/διατηρούσαν προβληματική σχέση με τις ουσίες, κι επομένως το ενδιαφέρον μου παραμένει ενεργό για την ενδυνάμωση των συγκεκριμένων κοινοτήτων και την ανάδειξη των δικών τους λόγων.

Η διερεύνηση της δυνατότητας εισόδου μου ως ερευνήτρια στο πεδίο πραγματοποιήθηκε αρχικά διαμέσου τηλεφωνικής επικοινωνίας με την κυρία Κατερίνα Μάτσα, πρώην διευθύντρια του 18ΑΝΩ, και η οποία στο παρελθόν είχε συμμετάσχει σε προηγούμενη σύντομη μελέτη που εκπόνησα γύρω από τη συγκρότηση, στα πλαίσια της πανδημίας, του Δικτύου Αλληλεγγύης των Κοινωνικών Ιατρείων. Εισάγοντας την κ. Μάτσα στην προβληματική της παρούσας μελέτης, εκείνη, αποτιμώντας από τη χρόνια εμπειρία της ότι η υλοποίηση της πρότασης μπορεί να έχει πραγματικό ενδιαφέρον για το φορέα, τους «θεραπευόμενους», αλλά και την εννοιολόγηση της εξάρτησης εν γένει, με παρέπεμψε στην κ. Χλωρού Μαρία, υπεύθυνη του Συμβουλευτικού Σταθμού του 18ΑΝΩ. Σε συνέχεια της θετικής απόκρισης των δύο προσώπων-κλειδιών για την πρόσβαση μου στο πεδίο (Τσιώλης, 2014) ακολούθησε μία σειρά συναντήσεων και παρουσίασης του ερευνητικού σκεπτικού, συζητώντας αρχικά με την κ. Χλωρού, και έπειτα με τους επαγγελματίες του Συμβουλευτικού Σταθμού. Ειδικά όσον αφορά τη δεύτερη συνάντηση, αυτή είχε ως στόχο αφενός την παρουσίαση της ερευνητικής συλλογιστικής και του θεωρητικού πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα, αλλά και την απεύθυνση από πλευράς μου ενός ανοιχτού καλέσματος προς τους επαγγελματίες για τη συν-διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος στη βάση των αξιώσεων του θεωρητικού πλαισίου αλλά και με βάση τις ανάγκες⁴¹ του

⁴⁰ Πρόκειται για το ετήσιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Κριτικές Προσεγγίσεις στο Πεδίο των Εξαρτήσεων» που υλοποιείται από το Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας, στα πλαίσια του ΚΕΔΙΒΙΜ και υπό την αιγίδα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του ΟΚΑΝΑ. Βλ. σχετικά <https://www.selfhelp.gr/>

⁴¹ Παρά το γεγονός ότι η αρχική ερευνητική ιδέα, που αφορούσε την εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου σε άτομα που έχουν λάβει «διπλή διάγνωση», ανταποκρινόταν στις ανάγκες του φορέα που αντιμετωπίζει

φορέα. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης οι επαγγελματίες ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα, επιστρατεύοντας την εμπειρία τους στο πεδίο και προβαίνοντας σε έναν καταγισμό ιδεών για τη συγκεκριμενοποίηση του ερευνητικού ερωτήματος ως προς την επιλογή του σταδίου παρέμβασης (φάση ευαισθητοποίησης, φάση κοινωνικής επανένταξης, κλπ), της ομάδας αλλά και του χαρακτήρα της παρέμβασης. Η συνάντηση ανέδειξε ότι ο προσανατολισμός της έρευνας θα έπρεπε να στραφεί σε ομαδικό επίπεδο, σε άτομα που βρίσκονται στη φάση της Κοινωνικής Επανένταξης και τα οποία συμμετέχουν στις Θεραπευτικές Ομάδες Τέχνης.

Με βάση τα νέα δεδομένα η κ. Χλωρού με παρέπεμψε στην κ. Τζουμελέα Βάσω, Ειδική Θεραπεύτρια με αντικείμενο τέχνης τον πηλό. Στη συνέχεια, ακολούθησε η συνάντηση μου με την ομάδα πηλού της Κοινωνικής Επανένταξης, όπου πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση της ερευνητικής ιδέας στα μέλη διερευνώντας, παράλληλα, τη διαθεσιμότητα αλλά και την ύπαρξη ή όχι ενδιαφέροντος από την πλευρά τους. Η λεπτομερής καταγραφή της μετέπειτα εξέλιξης της ερευνητικής διαδικασίας ακολουθεί παρακάτω.

2.2.2 Οι συμμετέχοντες/ουσες στην ερευνητική διαδικασία

Με βάση τους επιδιωκόμενους ερευνητικούς στόχους αλλά και την φύση της ποιοτικής έρευνας για τη σε βάθος κατανόηση κοινωνικών φαινομένων και ομάδων, η συγκρότηση μίας ομάδας υποκειμένων στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας ακολούθησε τη σκόπιμη δειγματοληψία (Τσιώλης, 2014). Ειδικότερα, χωρίς να έχει τεθεί κάποιο συγκεκριμένο κριτήριο, η δειγματοληψία βασίστηκε εξ' ορισμού στη διαθεσιμότητα των θεραπευόμενων και στην ομοιογένεια της ομάδας, δεδομένου ότι α) όλα τα μέλη βρίσκονται στην ίδια φάση του θεραπευτικού προγράμματος και β) μοιράζονται σωρεία κοινών βιωμάτων από τη χρήση (Patton, 2015).

Δεδομένων των περιορισμών για την πανδημία αλλά και λαμβάνοντας υπόψη ότι το ιδανικό μέγεθος μίας ομάδας εστίασης (βλ. παρακάτω 2.3.1) γύρω από ευαίσθητες θεματικές προβλέπει λιγότερα από 8 άτομα (Coghlan & Brydon-Miller, 2014) κρίθηκε σκόπιμο να δημιουργηθεί μία ολιγομελής ομάδα, σε μέρα και ώρα που θα εξυπηρετούσε τα επιβαρυνόμενα προγράμματα των μελών. Τελικά, με βάση τα παραπάνω δεδομένα, η κ. Τζουμελέα πρότεινε με δική της πρωτοβουλία οι συναντήσεις να φιλοξενηθούν στα πλαίσια της ομάδας πηλού ημέρα Πέμπτη και ώρα 12:00

πολλαπλές προκλήσεις επί τούτου, κατόπιν συζήτησης με τους επαγγελματίες κρίθηκε σκόπιμο σε αυτή τη φάση να αποφευχθεί μία τέτοια προσέγγιση που ενδεχομένως να αναπαρήγαγε μία μορφή στίγματος και διάκρισης εντός της ενιαίας ομάδας των θεραπευόμενων.

Στον κύκλο των πέντε ψυχοεκπαιδευτικών συναντήσεων έλαβαν μέρος 5 άτομα, θεραπευόμενοι/ες του φορέα 18ΑΝΩ, που κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας βρίσκονταν στη φάση της Κοινωνικής Επανάταξης, στο τελευταίο δηλαδή στάδιο ολοκλήρωσης του προγράμματος το οποίο και αφορά την προετοιμασία της επάνοδου και [επαν]ένταξης των μελών στο κοινωνικό σύνολο. Παράλληλα, τις 3 πρώτες συναντήσεις πλαισίωσαν σε ρόλο διευκολυντριών και γεφύρωσης με την ομάδα η κ. Χλωρού Μαρία και η κ. Τσουμελέα Βάσω. Τις συναντήσεις παρακολούθησαν Α) 6 άτομα Β) 5 άτομα Γ) 5 άτομα Δ) 3 άτομα Ε) 3 άτομα, μεταξύ των οποίων δύο γυναίκες και τρεις άντρες ηλικίας 22-46 ετών.

2.2.3 Ηθική & Δεοντολογία

Όσον αφορά την τήρηση των κανόνων ηθικής και δεοντολογίας (Badiou, 2001) η παρούσα ερευνητική πρόταση έλαβε όλες τις σχετικές εγκρίσεις και αδειοδοτήθηκε από τα αρμόδια πρόσωπα, τη διευθύντρια και το τμήμα Έρευνας κι Εκπαίδευσης του 18ΑΝΩ.

Πριν από την έναρξη της ερευνητικής διαδικασίας οι συμμετέχοντες/ουσες ενημερώθηκαν λεπτομερώς για τον σκοπό και το περιεχόμενο της έρευνας, ενώ, έλαβαν το έντυπο ενημέρωσης και το έντυπο συγκατάθεσης, τα οποία υπέγραψαν δηλώνοντας τη συμφωνία τους με το ερευνητικό πλαίσιο, έχοντας προηγουμένως κατανοήσει τον εθελούσιο χαρακτήρα της συμμετοχής τους και τη δυνατότητα αποχώρησης ανά πάσα στιγμή. Επιπλέον, ερωτήθηκαν για τη δυνατότητα μαγνητοφώνησης των συναντήσεων στην οποία ανταποκρίθηκαν θετικά, καθώς, επίσης, τους επισημάνθηκε η δυνατότητα να έχουν πρόσβαση στο μαγνητοφωνημένο/μεταγραμμένο εμπειρικό υλικό εφόσον το επιθυμούν. Παράλληλα, δεδομένων των προκλήσεων της ερευνητικής διαδικασίας όσον αφορά τη μεταφορά ενός ακαδημαϊκού θεωρητικού μοντέλου σε ένα εφαρμοσμένο, θεραπευτικό πλαίσιο απεξάρτησης, καταβλήθηκε προσπάθεια για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απλοποίηση του λόγου και του περιεχομένου των συναντήσεων. Τέλος, αναφορικά με τις αρχές της δεοντολογίας και τη διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων/ουσών τα παρατιθέμενα αποσπάσματα έχουν κωδικοποιηθεί αποδίδοντας σε κάθε ομιλητή/ρια έναν τυχαίο αριθμό από το 1 έως το 5.

2.3 Ερευνητικές μέθοδοι

2.3.1 Μέθοδοι και τεχνικές παραγωγής εμπειρικών δεδομένων

Δεδομένου ότι οι μεθοδολογικές επιλογές αποτελούν εκβολές των επιστημολογικών και οντολογικών παραδοχών και των θεωρητικών παραδειγμάτων που ενημερώνουν τη στάση του/της ερευνητή/τριας και την επιλογή των ερευνητικών αντικειμένων (βλ. παραπάνω 2.1), για την παραγωγή και ερμηνεία των εμπειρικών δεδομένων η παρούσα μελέτη αξιοποιεί ένα συνδυασμό μεθοδολογικών τεχνικών και εργαλείων που ανταποκρίνονται στη φιλοσοφία του ευέλικτου ερευνητικού σχεδιασμού.

Ειδικότερα, η συγκρότηση μίας ομάδας στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας και η ενεργός συμμετοχή, αλληλεπίδραση και αναστοχαστικότητα των μελών της, μπορεί να ιδωθεί στα αδρά πλαίσια σχηματισμού των εστιασμένων ομάδων (focus groups) μίας τεχνικής παραγωγής εμπειρικού υλικού κατά την οποία οι συμμετέχοντες/ουσες καλούνται να τοποθετηθούν στα πλαίσια της ομάδας, πάνω σε μία προκαθορισμένη, συνήθως, προβληματική, εκφράζοντας ελεύθερα τις απόψεις τους (Bagnoli & Clarke, 2010· Coghlan & Brydon-Miller, 2014, Davis, 2017· Krueger & Casey, 2009). Η επιλογή της μεθόδου των Εστιασμένων Ομάδων τεκμηριώνεται λαμβάνοντας υπόψη ότι αποτελεί μία «κατεξοχήν συμμετοχική διαδικασία παραγωγής ποιοτικών δεδομένων» (Ιωσηφίδης, 2017) η οποία στα πλαίσια της πολυφωνικής, ομαδικής συζήτησης επί των ερευνητικών ερωτημάτων επιτρέπει τη σε βάθος αλληλόδραση, «κάθετα», δηλαδή ανάμεσα στον/ην ερευνητή/τρια και τους συμμετέχοντες/ουσες, και κυρίως, «οριζόντια», δηλαδή μεταξύ των μελών της ομάδας (Wilkinson, 1998, οπ. Αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή κι εποικοδομητική διενέργεια των εστιασμένων ομάδων αποτελεί η παροχή ενός υποστηρικτικού, μη επικριτικού περιβάλλοντος από την πλευρά του/της ερευνητή/τριας, που συχνότερα αναλαμβάνει ρόλο διαμεσολαβητή/τριας για τη διαχείριση της ροής της συζήτησης (Jenkinson et al., 2014).

Πιο συγκεκριμένα, ακολουθώντας τις εξελίξεις γύρω από το μεθοδολογικό πλαίσιο των εστιασμένων ομάδων και ειδικά όσον αφορά την αξιοποίησή τους σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (Davis, 2017) όπως στην περίπτωση της παρούσας μελέτης, κρίθηκε σκόπιμη η μετατόπιση από τις περισσότερο «κλινικές» προσεγγίσεις των ομάδων εστίασης, στη μεθοδολογία της ομαδικής διεργασίας (groupwork) (Garvin, Tolman, Macgowan, 2016· Jenkinson et al., 2019). Η συγκεκριμένη μετατόπιση αφορά βασικά τη σύμπλευση της ομαδοσυνεργατικής προσέγγισης με τους ερευνητικούς στόχους του παρόντος πονήματος, αλλά και τις κύριες αρχές από τις οποίες αντλούν εν γένει οι ομάδες διεργασίας,

μεταξύ των οποίων αναγνωρίζονται «ο σεβασμός και η ενσυναίσθηση για τα μέλη της ομάδας, η εστίαση στις σχέσεις και τη διαπροσωπική σύνδεση, η ενδυνάμωση και η χρήση συμμετοχικών μεθοδολογιών» (Healy, 2012· Preston-Shoot, 2007· Sharry, 2001, οπ. αναφ στο Jenkinson et al., 2014).

Ξεμακραίνοντας από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά των εστιασμένων ομάδων, του ουδέτερου ερευνητή/τριας και της ερευνητικής διαδικασίας ως μέσου για την «απόσπαση πληροφοριών», η οπτική των ομαδικών διεργασιών, επηρεασμένη από τις προσεγγίσεις της διαδραστικής εστίασης, των φεμινιστικών μεθόδων (Wilkinson, 1998) και τις επικοινωνιακές ομαδικές πρακτικές (Davis, 2016), επιδιώκει μία περισσότερο ευαίσθητη και συναισθηματικά χρωματισμένη εμπλοκή του/της συντονιστή/ριας, και τη διαπραγμάτευση των υπό διερεύνηση προβληματικών σε ένα πιο προσωπικό και βαθύ επίπεδο (Jenkinson et al., 2019).

Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί πως εν αντιθέσει με την παραδοσιακή μεθοδολογία των εστιασμένων ομάδων, η επιλογή των ομάδων διεργασίας αιτιολογείται καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες γνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά και λόγω του προσανατολισμού της μεθόδου προς την κοινωνική αλλαγή και την κεντρική επιδίωξη της να εξαλείψει τις ανισοροπίες εξουσίας όσον αφορά τη σχέση της ερευνήτριας και των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα.

Η αξία της μεθόδου των εστιασμένων ομάδων και των ομαδικών διεργασιών αναδεικνύεται από το γεγονός πως είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη σε κοινωνικές ομάδες που μοιράζονται κοινά ταυτοτικά χαρακτηριστικά (φύλο, σεξουαλική ταυτότητα κλπ) ή και παρόμοιες κοινωνικές/βιωμένες εμπειρίες (όπως η χρήση ουσιών, η ψυχιατρική διάγνωση κλπ), δεδομένου ότι η διαλογική τοποθέτηση πάνω στην κοινότητα βιωμάτων διασφαλίζει την αίσθηση εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών (Coghlan & Brydon-Miller, 2014). Αναλυτικότερα, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι ερωτήσεις που τέθηκαν προς τους συμμετέχοντες/ουσες αφορούσαν ερωτήματα ανοιχτού τύπου γύρω από τις κεντρικές έννοιες του θεωρητικού πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα για τη διάνοιξη ενός διαλογικού πεδίου που προωθεί τον αναστοχασμό επί των εννοιών στα πλαίσια της βιογραφίας τους.

Αναφορικά με τη συλλογή του παραχθέντος υλικού, τα εμπειρικά δεδομένα προέκυψαν από τις σημειώσεις πεδίου της ερευνήτριας κατά την 1η και 2η συνάντηση και από την μαγνητοφώνηση της 3ης και 4ης συνάντησης. Σημειώνεται πως η τελευταία, 5η συνάντηση, δε περιλαμβάνεται στην ανάλυση, καθώς η διεξαγωγή της πραγματοποιήθηκε καθυστερημένα, ενώ είχε ήδη συγγραφεί το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας. Ο συνδυασμός των μεθόδων (σημειώσεις πεδίου και μαγνητοφώνηση) επιλέχθηκε, καθώς, αποτιμώντας

ότι η διαδικασία των ερευνητικών συναντήσεων θα αποτελούσε ένα πρωτόγνωρο πλαίσιο για τα μέλη, θα ήταν περισσότερο βοηθητικό γι' αυτά, προκειμένου να εξοικειωθούν με την ερευνητική διαδικασία, οι πρώτες συζητήσεις να καταγραφούν «άτυπα», με τη μορφή χειρόγραφων σημειώσεων.

2.3.2 Κύκλος ψυχοεκπαιδευτικών συναντήσεων

Όσον αφορά τον ερευνητικό σχεδιασμό, η αρχική πρόβλεψη αφορούσε στην πραγματοποίηση 3 συναντήσεων των 2-2.5 ωρών, οι οποίες τελικά διαμορφώθηκαν σε 5 συναντήσεις διάρκειας περίπου 1,5 ώρας. Οι συναντήσεις, που κρίθηκε σκόπιμο να είναι εν γένει ανοιχτές προς συνδιαμόρφωση με τα μέλη και να έχουν ψυχοεκπαιδευτικό χαρακτήρα, πραγματοποιήθηκαν στις 25/11, 02/12, 09/12, 16/12/2021 και 03/02/2022 στο χώρο της δομής της «Κοινωνικής Επανάσταξης» επί της οδού Χανίων 4 στην περιοχή της Κυψέλης στην Αθήνα. Το περιεχόμενο των συναντήσεων αφορούσε σχηματικά:

- A) τη γνωριμία με τα μέλη της ομάδας και την αναλυτική παρουσίαση σε μορφή powerpoint του υπό μελέτη θεωρητικού πλαισίου, την εξοικείωση με τις έννοιες της εξουσίας, της απειλής και του νοήματος,
- B) την εξάσκηση-εφαρμογή του πλαισίου σε μία μελέτη περίπτωσης,
- Γ) την εξάσκηση και εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου στην προσωπική βιογραφία και την αναστοχαστική συζήτηση με την ομάδα γύρω από την έννοια της εξουσίας,
- Δ) την εξάσκηση και εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου στην προσωπική βιογραφία και την αναστοχαστική συζήτηση με την ομάδα γύρω από τις αντιλαμβανόμενες, βιωμένες απειλές και τις αντιδράσεις στις απειλές των συμμετεχόντων/ουσών,
- E) Τον αναστοχασμό γύρω από δυνάμεις/ δυνατότητες που λειτουργούν ενδυναμωτικά για το άτομο, την κατασκευή της προσωπικής αφήγησης/ιστορίας και μία ανακεφαλαιωτική συζήτηση και αποτίμηση γύρω από την ερευνητική διαδικασία και τη χρησιμότητα του PTMF.

Όσον αφορά τον ερευνητικό σχεδιασμό, η διενέργεια ενός κύκλου πέντε (5) συναντήσεων ψυχοεκπαιδευτικού χαρακτήρα επιλέχθηκε με στόχο τη διερεύνηση του ρόλου αλλά και των τρόπων βίωσης των διαφορετικών μορφών εξουσίας, των απειλών που αυτές έχουν διαχρονικά εναποθέσει στα άτομα, αλλά και του τρόπου απόκρισης τους απέναντι σε αυτές τις απειλές. Θέτοντας ως τελικό στόχο της ερευνητικής διαδικασίας την κατασκευή και νοηματοδότηση της προσωπικής ιστορίας των συμμετεχόντων/ουσών σκοπός αποτέλεσε η ανάδειξη των δυναμικών αλληλεπίδρασης των ποικίλων τρόπων που

έχει ασκηθεί η εξουσία (ως επιβολή δύναμης) στη βιογραφία των ανθρώπων, εξετάζοντας πιθανές συνδέσεις με βιογραφικούς εκτροχιασμούς και διερευνώντας, παράλληλα τη σύνδεση των πορειών προς την εξάρτηση ως πιθανές αντιδράσεις στην/στις απειλή/ες, με βάση τις παραδοχές του θεωρητικού πλαισίου.

Τελικά, μέσα από μία σπονδυλωτή διαδικασία εκπαίδευσης και εξοικείωσης των συμμετεχόντων/ουσών με έναν εναλλακτικό τρόπο σκέψης, επιχειρείται η αποτίμηση της αξιοποίησης του PTMF ως διευκολυντικού μέσου που γίνεται προοδευτικά κτήμα των ανθρώπων για τη νοηματοδότηση της προσωπικής ιστορίας, και ως εργαλείου για την προσωπική και κοινωνική ενδυνάμωση.

2.4 Στρατηγικές ανάλυσης και ερμηνείας του εμπειρικού υλικού

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, το πλούσιο εμπειρικό υλικό προέκυψε από τις σημειώσεις πεδίου της ερευνήτριας (1η & 2η συνάντηση) και τις μαγνητοφωνημένες συζητήσεις που έλαβαν χώρα στα πλαίσια της 3ης και 4ης συνάντησης. Ειδικότερα, με την ολοκλήρωση της ερευνητικής διαδικασίας και τη συγκέντρωση του μαγνητοφωνημένου εμπειρικού υλικού ήταν αναγκαία η μετατροπή του προφορικού λόγου σε γραπτό κείμενο. Η μεταγραφή πραγματοποιήθηκε μεταφέροντας αυτούσια, λέξη-προς-λέξη το λόγο των αφηγητών/ριών, ενώ, για να διασφαλιστεί η πληρέστερη προσομοίωση του κλίματος των συναντήσεων και των ποιοτήτων της διάδρασης, το γραπτό κείμενο αποδόθηκε αξιοποιώντας το σχετικά απλό σύστημα σημειογραφίας του Silverman (2000:298-299, όπ. Αναφ. στο Τσιώλης, 2004:269-270) (βλ. Παράρτημα). Παράλληλα, λαμβάνοντας υπόψη τη στοχοθεσία της έρευνας κρίθηκε σκόπιμη η συμπερίληψη των σημαντικότερων μόνο παραγωγικών ενδείξεων (παύσεις, επαναλήψεις, επιτονισμοί, γέλια) κι όχι η εξαιρετικά λεπτομερής καταγραφή των φωνολογικών χαρακτηριστικών, που θα ενδιέφερε, ενδεχομένως, μία λογο-αναλυτική προσέγγιση.

Το επόμενο, ιδιαίτερα κρίσιμο στάδιο που ακολούθησε αφορά την ανάλυση του μεταγραμμένου εμπειρικού υλικού. Όπως σε κάθε ποιοτική έρευνα, παράχθηκε ιδιαίτερα μεγάλος όγκος δεδομένων που σε πρώτη φάση είναι ακόμα πρωτογενή και μη τυποποιημένα (Τσιώλης, 2004). Για την αναλυτική διεργασία επιλέχθηκε η αναστοχαστική θεματική ανάλυση (reflexive thematic analysis) (Braun & Clarke, 2019, 2020, 2021· Byrne, 2021) μία αναθεωρημένη εκδοχή της κλασικής θεματικής ανάλυσης όπως προτάθηκε από τις Braun & Clarke (2006). Αναλυτικότερα, η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης που ορίζεται ως ένα «*βασικό εργαλείο για όλους τους ερευνητές/τριες που ασχολούνται με την ποιοτική*

έρευνα» συνιστά ένα βασικό μεθοδολογικό μέσο για τον εντοπισμό, περιγραφή, αναφορά και «θεματοποίηση» επαναλαμβανόμενων νοηματικών μοτίβων, δηλαδή ακριβώς για την αναγνώριση «θεμάτων», τα οποία προκύπτουν κατά την ανάγνωση των ερευνητικών δεδομένων (Braun & Clarke, 2006· Holloway & Tondres, 2003· Roulston, 2001, όπ. Αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Η υιοθέτηση της εκδοχής της αναστοχαστικής θεματικής ανάλυσης αφορά τη μετάβαση προς ένα μοντέλο περισσότερο κριτικά προσανατολισμένο και «ευαίσθητο» προς τα δεδομένα. Πολύ περισσότερο, η αναστοχαστική ποιότητα αναγνωρίζει τη θεματική ανάλυση ως μία απαιτητική διεργασία που χρειάζεται να ακολουθείται με διαφάνεια, κι επομένως προϋποθέτει τη διαρκή εγρήγορση του/της ερευνητή/ριας όσον αφορά τις προϋπάρχουσες θεωρητικές ευαισθησίες, υποθέσεις, δεξιότητες και πόρους που υπεισέρχονται κατά τη διάρκεια της αναλυτικής επεξεργασίας (Braun & Clarke, 2019). Υπό αυτή την έννοια, καθίσταται σαφές ότι η διαδικασία της ανάλυσης επιβάλει την ενεργητική λήψη αποφάσεων, και άρα η εμπλοκή με το περιεχόμενο του εμπειρικού υλικού χρειάζεται να είναι πρωτεύοντως συνειδητή, καθώς πολύ πέρα από την «ακριβή» και «αξιόπιστη» κωδικοποίηση των δεδομένων, ο/η ερευνητής/ρια χρειάζεται να έχει διαρκή επίγνωση των δεσμεύσεων του απέναντι σε αυτά (ο.π) Άλλωστε η αναγνώριση του διαλεκτικού χαρακτήρα της γνώσης γύρω από τα ερευνητικά αντικείμενα, συνεπάγεται ότι και η ίδια η πραγματικότητα και η αλήθεια είναι πάντοτε από μόνη της εγγενώς αντιφατική (Parker, 2005)

Για την αναλυτική στρατηγική της αναστοχαστικής θεματικής ανάλυσης ο ρόλος της ερευνητριας είναι, λοιπόν, καθοριστικός ως προς την παραγωγή των θεμάτων, τα οποία δεν «αναδύονται» απλώς από τα δεδομένα, αλλά, αντίθετα, παράγονται μέσα από τις ενεργητικές ερμηνευτικές κι αναλυτικές επιλογές στις οποίες προβαίνει. Δεδομένης της ευελιξίας της συγκεκριμένης μεθόδου αλλά και της συμβατότητας της με διάφορες επιστημολογικές προσεγγίσεις (Braun & Clarke, 2006, η διεργασία της θεματικής ανάλυσης ενημερώθηκε στην παρούσα μελέτη από τα επιστημολογικά και οντολογικά φίλτρα του κριτικού παραδείγματος, όπως έχει σχολιαστεί αναλυτικά παραπάνω. Αναγνωρίζοντας, επομένως, ότι η ερμηνευτική προσέγγιση του εμπειρικού υλικού στηρίζεται θεμελιωδώς στα αναγνωστικά φίλτρα του/της ερευνητή/ριας, σημειώνονται οι αναπόφευκτες δεσμεύσεις μου υπό το πρίσμα της προσωπικής πολιτισμικής ταυτότητας, της κοινωνικής θέσης, των θεωρητικών και ιδεολογικών παραδοχών καθώς και της επιστημονικής μου κατάρτισης (Terry et al, 2017). Έτσι, η υποκειμενική, ακόμα και πολιτική, ματιά στα δεδομένα που υιοθετεί το παρόν πόνημα ανταποκρίνεται ιδιαίτερα στην αναστοχαστική

θεματική ανάλυση, κατά την οποία οι ερευνητές συχνά ενεργοποιούνται από κάποιο κίνητρο για κοινωνική δικαιοσύνη και αλλαγή (Braun, Clarke, Hayfield & Terry, 2019).

Ειδικότερα, όσον αφορά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης επιδιώχθηκε η νοηματική απόδοση του εμπειρικού υλικού, που πρακτικά μεταφράζεται σε διεργασίες ομαδοποίησης, κατηγοριοποίησης, τμηματοποίησης και θεωρητικοποίησης των δεδομένων με στόχο την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, όπως αυτά τέθηκαν εξ' αρχής και όπως προέκυψαν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας (Ιωσηφίδης, 2017). Η αναλυτική διαδικασία πραγματοποιήθηκε με βάση τον οδηγό των 6 βημάτων, όπως έχει προταθεί από τις Braun & Clarke (2006). Τα βήματα αυτά, που χαρακτηρίζονται από συστηματικές διεργασίες κίνησης, κυκλικότητας κι αναστοχασμού, περιλαμβάνουν συγκεκριμένα: την εξοικείωση με τα δεδομένα μέσω πολλαπλών αναγνώσεων του υλικού, την κωδικοποίηση τους ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα, την αναζήτηση θεμάτων και αναθεώρηση τους σε σχέση με τη συνάφεια ως προς το κεντρικό αφήγημα, την εννοιολόγηση και την ονοματοδοσία των θεμάτων, και σε τελικό στάδιο, την συγγραφή των ευρημάτων, ενισχυμένη από την παράθεση σχετικών αποσπασμάτων και συναφούς βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην αναστοχαστική θεματική ανάλυση ως θέματα εννοιολογούνται τα μοτίβα επαναλαμβανόμενου νοήματος τα οποία καθίστανται προσβάσιμα στα πλαίσια της καθοδηγούμενης από την ερευνήτρια ανάγνωσης και κωδικοποίησης των δεδομένων είτε μέσα από τη ρητή (σημασιολογική) είτε την έμμεση (εννοιολογική) έκφραση τους (Terry, Hayfield, Clarke & Braun, 2017). Η αναλυτική διεργασία θεμελιώθηκε στα πλαίσια της διαλεκτικής συνάρθρωσης της επαγωγικής και της απαγωγικής προσέγγισης (Braun & Clarke, 2019), δηλαδή αφενός στον εντοπισμό νέων θεμάτων που αναδύθηκαν από την ερευνητική διαδικασία και αφετέρου στην καθοδηγούμενη από τις θεωρητικές προκαταβολές διατύπωση εντοπιζόμενων θεματικών. Παράλληλα, μέσα από τις επαναλαμβανόμενες αναγνώσεις και τη βαθύτερη κριτική κατανόηση των δεδομένων ένας αρχικός κωδικός ενδέχεται να υποσκελίστηκε σε περισσότερους ή να ενοποιήθηκε με άλλους σχηματίζοντας πιο διευρυμένες θεματικές (Terry et al, 2017). Αυτή η διαλεκτική διεργασία καθιστά σαφές ότι η κωδικοποίηση και επομένως η διάκριση επιμέρους θεματικών, νοούνται ως οργανικές κι ανοιχτές διαδικασίες, που δε βασίζονται αποκλειστικά σε προκαθορισμένες κι “έτοιμες” προ-εννοιολογήσεις, αλλά παραμένουν ευαίσθητες στα πλαίσια της μοναδιαίας συνθήκης της ερευνητικής διαδικασίας.

Ακολουθώντας τις αρχές της αναστοχαστικής θεματικής ανάλυσης, τελική πρόθεση αποτέλεσε μία συνεκτική κι αντιπροσωπευτική ερμηνεία των δεδομένων που να βασίζεται στα ίδια τα δεδομένα. Τα ευρήματα, όπως διαμορφώθηκαν σε επιμέρους θεματικές, αλλά και η συζήτηση επί της παρούσας μελέτης, παρατίθενται στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

2.5 Κριτικός αναστοχασμός & αναστοχαστικότητα

Κομβικό σημείο για την κριτική έρευνα αποτελεί ο διαρκής αναστοχασμός και η αναστοχαστικότητα γύρω από το ερευνητικό πλαίσιο και τις μορφές πράξης που αναπτύσσονται στο ερευνητικό πεδίο, καθώς και γύρω από την υποκειμενικότητα του/της ερευνητή/ριας, όπως συγκροτείται εντός της ερευνητικής διαδικασίας (Carr, 2021· Parker, 1994, 2005· Teo, 2019). Έχοντας παραθέσει αναλυτικά τα κεντρικότερα σημεία γύρω από την πορεία εκτύλιξης της ερευνητικής διαδικασίας, στο σημείο αυτό επιχειρείται ένας αναστοχαστικός σχολιασμός των ερευνητικών δυσκολιών και των προκλήσεων που αναδύθηκαν στη διάρκεια των συναντήσεων, όπως καταγράφηκαν με τη μορφή προσωπικού ημερολογίου της ερευνήτριας και έχοντας ως πρωτογενές υλικό προσωπικές σκέψεις αλλά και σημεία που προέκυψαν κατά τις αναστοχαστικές συζητήσεις πριν τη λήξη των συναντήσεων. Αντλώντας από την προσέγγιση του Schon (1983, οπ. αναφ. στο Brailas, 2019) η πρακτική του αναστοχασμού αναγνωρίζεται ως μία καίρια διεργασία αφενός για την αυτό-κατανόηση και αποφυγή της αυτό-αναφορικότητας της ερευνήτριας, αλλά πολύ περισσότερο για το διαμοιρασμό της γνώσης σε κύκλους επαγγελματιών και όχι μόνο. Ο κριτικός αναστοχασμός γύρω από την ερευνητική διεργασία και τα ερευνητικά ευρήματα, καθώς και η κοινοποίηση των αναδυόμενων προβληματισμών αναδεικνύονται, έτσι, σε μία μοναδική ευκαιρία για ενδυνάμωση, ενώ, με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η παγίδευση της μη αξιοποιούμενης παραγόμενης γνώσης (Owen, 2008, οπ. αναφ. στο Brailas, 2019).

Όσον αφορά το παρόν πόνημα, η μεγαλύτερη δυσκολία που χρειάστηκε να αντιμετωπιστεί αφορούσε καταρχάς τους χρονικούς περιορισμούς, συμπεριλαμβανομένων των στενών περιθωρίων για την εκπόνηση της έρευνας, αλλά και, δευτερευόντως τα επιβαρυνμένα προγράμματα των συμμετεχόντων/ουσών που κατέστησαν δύσκολο τον προγραμματισμό και την παρακολούθηση των τελευταίων δύο συναντήσεων από όλα τα μέλη. Η ερευνητική διαδικασία χαρακτηρίστηκε από συνεχή αναπροσαρμοστικότητα απαντώντας στις ανάγκες του πλαισίου, γεγονός που αποτυπώθηκε αφενός λόγω της μεταβαλλόμενης σύνθεσης της ομάδας στις πρώτες και τελευταίες συναντήσεις, αλλά και λόγω των καθυστερήσεων που αφορούσαν το συντονισμό της ομάδας, και που υπέδειξαν

την αναγκαιότητα τροποποίησης του αρχικού οργανογράμματος με την προσθήκη δύο επιπλέον συναντήσεων· μία τροποποίηση που αποτέλεσε μία κομβική επιλογή για την ομαλή ολοκλήρωση της διαδικασίας, στοχεύοντας πρωτευόντως στην πολύπλευρη ενδυνάμωση των συμμετεχόντων/ουσών και δευτερευόντως στην επέλαση του θεωρητικού κορεσμού (Coghlan & Brydon-Miller, 2014).

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της ερευνητικής διαδικασίας, τα ηθικά ζητήματα που ανέκυψαν ως θεωρητικοί προβληματισμοί -και που εδώ διατυπώνονται με τη μορφή κριτικών παρατηρήσεων με σκοπό την εξέλιξη μελλοντικών παρεμβάσεων/εφαρμογών-αφορούν κυρίως ζητήματα πλαισίωσης και διαχείρισης της ψυχοσυναισθηματικής δυσφορίας των συμμετεχόντων/ουσών. Αναλυτικότερα, παρατηρήθηκε ότι λόγω της ιδεολογικής και ψυχοσυναισθηματικής φόρτισης που διατρέχει τους εννοιολογικούς πυλώνες του θεωρητικού πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα είναι σημαντικό να υπάρχει προκαταρκτικά μέριμνα όσον αφορά την πλαισίωση της ομάδας, φροντίζοντας πιθανώς την αποφόρτιση μίας ενδεχόμενης ανακύπτουσας ψυχοσυναισθηματικής έντασης, και προλαμβάνοντας οποιαδήποτε υπόνοια «επανατραυματισμού» των ατόμων. Παρά το γεγονός ότι στην υπό εξέταση περίπτωση δεν ανέκυψε κάποιο ανάλογο ζήτημα, οι λόγοι για αυτό θα πρέπει να ιδωθούν ως προς τη σύμπλευση του θεωρητικού πλαισίου με το οργανωμένο επαγγελματικό πλαίσιο του 18ΑΝΩ που αξιοποιεί ούτως η άλλως θεραπευτικά αντίστοιχες ιδέες, θίγοντας προβληματικές όπως η έννοια της εξουσίας, του τραύματος κλπ. Ωστόσο, οπωσδήποτε η διάνοιξη του εαυτού και των τραυματικών εμπειριών ανέσυραν αρνητικά συναισθήματα τα οποία η ομάδα κλήθηκε να διαχειριστεί κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας με σκοπό την αποφυγή της περαιτέρω ψυχοσυναισθηματικής επιβάρυνσης των συμμετεχόντων/ουσών.

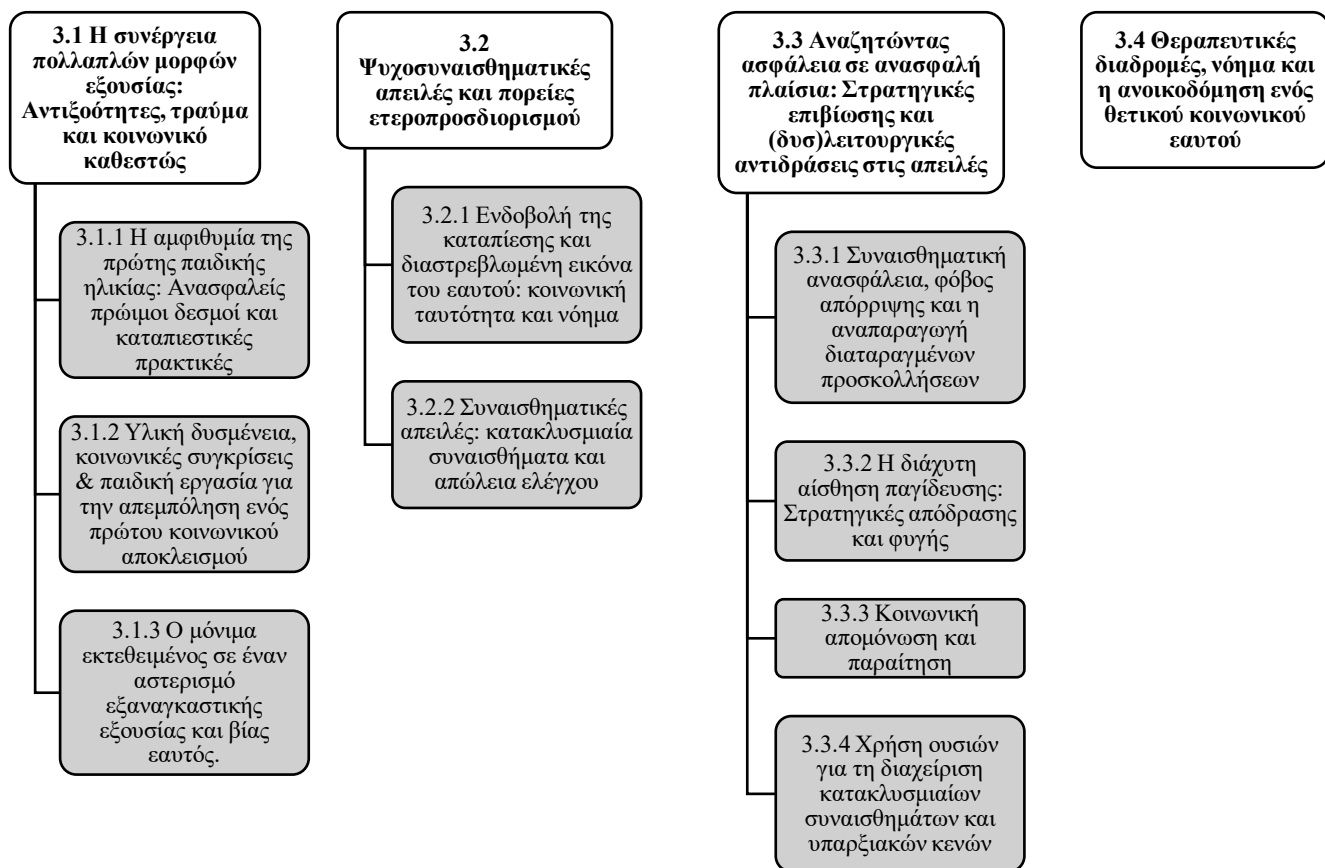
Παράλληλα, από την πλευρά της ερευνήτριας και σε σχέση με την πρακτική μεταφορά των θεωρητικών ιδεών του μοντέλου PTMF, παρατηρήθηκε ότι, ειδικά στις πρώτες συναντήσεις, χρειάστηκε να καταβληθεί προσπάθεια για την απλοποίηση της γλώσσας, ώστε οι κεντρικές έννοιες να καθίστανται γνωστικά προσβάσιμες σε όλους/ες τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, ανεξαρτήτως εκπαιδευτικού υπόβαθρου. Όσον αφορά την αποτίμηση της ερευνητικής διαδικασίας από την πλευρά κι ως προς το ρόλο της ερευνήτριας-διευκολύντριας, σημειώνεται η βίωση από πλευράς μου μίας σημαντικής αντίφασης γύρω από τον αρχικό ερευνητικό σχεδιασμό και τους υφιστάμενους χρονικούς περιορισμούς, καθώς η αρχική μου πρόθεση αφορούσε την εξ' ολοκλήρου συμμετοχική διαμόρφωση της ερευνητικής διαδικασίας και των ερευνητικών ερωτημάτων. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ομάδας - αναπόσπαστο μέρος ενός επίσημου φορέα κι

ενός οργανωμένου θεραπευτικού πλαισίου- οι καθοριστικοί χρονικοί περιορισμοί, αλλά και η ελλιπής εξοικείωση των συμμετεχόντων/ουσών με την πρακτική της συμμετοχικότητας κατέστησαν μόνο μερικώς εφικτή τη συνδιαμόρφωση των ερευνητικών συναντήσεων, ακολουθώντας ένα μερικώς σχεδιασμένο ερευνητικό βηματισμό, κι επιτρέποντας στις διαθέσεις της ομάδας να διαμορφώσουν την επιμέρους, ακριβή διάρθρωση και το περιεχόμενο των συναντήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3. ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Η ανάλυση του πλούσιου εμπειρικού υλικού ανέδειξε τέσσερις κεντρικούς θεματικούς κόμβους: 1. Η συνέργεια πολλαπλών μορφών εξουσίας: Αντιξοότητες, τραύμα και κοινωνικό καθεστώς, 2. Ψυχοσυναισθηματικές απειλές και πορείες ετεροπροσδιορισμού, 3. Αναζητώντας ασφάλεια σε ανασφαλή πλαίσια: Στρατηγικές επιβίωσης και (δυσ)λειτουργικές αντιδράσεις στις απειλές, 4. Θεραπευτικές διαδρομές, νόημα και η ανοικοδόμηση μίας νέας θετικής ταυτότητας και συναφείς θεματικές υποενότητες. Οι κόμβοι αυτοί, με τις υπο-θεματικές που εντοπίστηκαν σχολιάζονται αναλυτικά παρακάτω με τη συνδρομή αυτούσιων αποσπασμάτων από το λόγο των συμμετεχόντων/ουσών. Προκαταρκτικά κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί πως δεδομένης της αδιάρρηκτης συσχέτισης που έχουν οι διάφορες μορφές εξουσίας με τις απειλές και τις αντιδράσεις στις απειλές, η διάκριση τους είναι σχηματική και οργανωμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε να διευκολύνει τον/την αναγνώστη/ρια να κατανοήσει εναργώς την αλληλουχία των συνδέσεων.

1. Πίνακας θεματικών ενότητων

3.1 Η συνέργεια πολλαπλών μορφών εξουσίας: Αντιξοότητες, τραύμα και κοινωνικό καθεστώς

3.1.1 Η αμφιθυμία της πρώτης παιδικής ηλικίας: Ανασφαλείς πρώιμοι δεσμοί και καταπιεστικές πρακτικές

Είναι χαρακτηριστικό πως έχοντας κληθεί να αναστοχαστούν γύρω από την έννοια της εξουσίας, τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να λάβει και τις λειτουργίες της, οι συμμετέχοντες/ουσες εκκινούν τις τοποθετήσεις τους από την αφετηρία της παιδικής τους ηλικίας σκιαγραφώντας τις πολλαπλές δυσκολίες που έχουν βιώσει. Ένα σημαντικό μέρος των δυσκολιών αυτών αφορούν ειδικά την ανατροφή τους σε ανασφαλή οικογενειακά πλαίσια, είτε λόγω της συχνής, φυσικής απουσίας των γονέων λόγω οικονομικών δυσκολιών και εκτεταμένων ωραρίων απασχόλησης, ή λόγω της συναισθηματικής τους απόστασης. Ειδικά στην περίπτωση της Κ. καθίσταται σαφές πως η απουσία της μητρικής

φιγούρας είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη ενός σταθερού υποστηρικτικού πλαισίου αναφοράς, καθώς η ίδια ανασύρει επώδυνες μνήμες και δυσάρεστα συναισθήματα απόρριψης και εγκατάλειψης:

02: να νιώθω απόρριψη, ή να νιώθω εγκατάλειψη:: (.) από πολύ μικρή, γιατί:: σκέψου όταν ήμουνα εγώ (δεν ακούγεται καθαρά μάλλον μηνών), η μαμά μου έμεινε έγκυος στην αδερφή μου, οπότε σταμάτησε να με παίρνει αγκαλιά (.)

B: Μμμμ

02: Και μου το έχει πει η ίδια της ότι από τότε δε:ν ας πούμε (.) ντάξει, μεγάλωνα από δω κι από κει (.) κι επίσης η: μαμά μου είχε και:: (.) δούλευε και: πολλές φορές νύχτα (.)

Η έλλειψη γονεϊκής φροντίδας αποτυπώνεται με τη μορφή της έλλειψης εγγύτητας και της αδυναμίας συγκρότησης ασφαλών συναισθηματικών δεσμών που γεννούν μία διάχυτη αίσθηση ανασφάλειας στην παιδική ηλικία. Πέρα από την ιδιαίτερη, προσωπική σύνδεση των ομιλητών/ριών με τα πρόσωπα φροντίδας τους, σημαίνουν φαίνεται να είναι και ο τρόπος συγκρότησης του οικογενειακού συστήματος συνολικά, καθώς οι γονεϊκές σχέσεις, ή και οι σχέσεις με τα υπόλοιπα αδέρφια διαφαίνονται συχνότερα συγκρουσιακές. Παραθέτοντας τον 05. όσον αφορά την έλλειψη στενών αδελφικών δεσμών:

05: (.) εεεεε (.) με τον αδερφό μου ποτέ δεν είχαμε καλή σχέση: (.) πάντα:: ο ένας υποτίμαγε τον άλλο, ο ένας έδινε χώρο στον άλλον για να τον εκμεταλλευτεί (.) εεεε (.)

Αντίστοιχα, αντλώντας από την περίπτωση του 04. γίνεται κατανοητό το μέγεθος των επιπτώσεων που οι διενέξεις μεταξύ των γονέων επιφέρουν στο ψυχοσυναισθηματικό κόσμο των νεαρών παιδιών, καθώς αδύναμα να αντιδράσουν στέκονται παθητικά αντιμέτωπα με συστηματικούς συγκρουσιακούς ενδο-οικογενειακούς κύκλους.

04: αυτό -καταρχήν παρακάλαγα από πολύ μικρή ηλικία να: χωρίσουν οι γονείς μου, για να τελειώσει όλο αυτό

Η απουσία διαπροσωπικής εξουσίας, με τη μορφή εδραιωμένων στενών οικογενειακών δεσμών, και η ψυχοσυναισθηματική δυσφορία της παιδικής ηλικίας εντείνονται όμως, ακόμα περισσότερο, καθώς όπως γίνεται κατανοητό διαμεσολαβούνται από μία θεμελιώδη αντιφατικότητα. Ενώ, λοιπόν, σύμφωνα με τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών οι οικογενειακές σχέσεις υπολείπονται συναισθηματικής εγγύτητας, οι παρεμβάσεις των γονέων είναι συχνότερα φορτισμένες με αρνητικό πρόσημο, κι έχουν καταπιεστικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του 05. καταγράφεται μία σειρά επώδυνων εμπειριών, καθώς η διάγνωση του με δυσλεξία πυροδοτεί τα αρνητικά και

υποτιμητικά σχόλια του πατέρα, ο οποίος και ασκεί στον 05. συστηματικές πιέσεις για «ορθή ομιλία. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

05: εε ο πατέρας μου::: με:: με υποτίμαγε πάντα γιατί: είχα δυσλεξία και δε μπορούσα να μιλήσω κόλλαγα ας πούμε και μου κάνε παρατήρηση κι εγώ προσπαθούσα να, να απολογηθώ (.) και να κόλλαγα πιο πολύ και να μου λεγε γιατί κολλάς και είσαι χαζός και το ένα και το άλλο (.) εεεε παρόλα αυτά μου επεσήμανε πάντα πόσο έξυπνος είμαι, πό:σεσ πολλές δυνατότητες έχω (.) που: αυτό ήτανε κάτι που με ακολουθού:σε σ' όλα: τα χρόνια μου στο δημοτικό, μου λέγανε είσαι πανέξυπνος κι οτί: προσπαθείς λίγο (.)

Η παραπάνω περιγραφή είναι ενδεικτική μίας γονεϊκής πρακτικής έκφρασης «διπλών μηνυμάτων» καθώς ο πατέρας από τη μία ασκεί συστηματική ψυχολογική βία μέσω προσβολών και υποβίβασης της προσωπικότητας του 05. και από την άλλη προσπαθεί να τον “ενδυναμώσει”, μία αμφιθυμική στάση που όπως ο ίδιος περιγράφει του γέννησε σημαντική σύγχυση που τον ακολούθησε στην πορεία της ζωής του.

Παράλληλα, η συγκεκριμένη τακτική φέρεται ως μία από τις μορφές που μπορεί να λάβει η άσκηση γονεϊκών πιέσεων για την ευθυγράμμιση στα πλαίσια των κοινωνικών προτύπων, ενώ, οι ομιλητές/ριες ανάγουν συνολικά την οικογενειακή δομή ως κεντρικό φορέα άσκησης ιδεολογικής εξουσίας για τον επικαθορισμό της συμπεριφοράς. Ειδικότερα, είναι χαρακτηριστικό πως οι περισσότεροι συμμετέχοντες/ουσες αναγνωρίζουν τη θρησκεία ως μία κεντρική μορφή εξουσίας από την οποία το γονεϊκό περιβάλλον αντλεί ένα σύστημα αυστηρών κανόνων. Για παράδειγμα, με αφορμή την καταπίεση που δύναται να ασκήσει η θρησκευτική εξουσία ως ιδεολογία δια μέσω της οικογένειας η Ν, τοποθετήθηκε ως προερχόμενη από μία βαθιά θρησκευόμενη οικογενειακή δομή, στα πλαίσια της οποίας η μητέρα της την υποχρέωνε σε μία σειρά καταπιέσεων σε όλα τα επίπεδα της καθημερινής ζωής. Ειδικά πάνω σε αυτό, η 03. αναγνωρίζει την αντιφατικότητα ανάμεσα στην οικογενειακή οικονομική ευμάρεια, ως έναν πιθανά «διευκολυντικό» κοινωνικό παράγοντα και των συντηρητικών χριστιανικών ηθικών προτύπων, τα οποία είχαν την πλέον καθοριστική επίδραση στον τρόπο η μητέρα της επέβαλλε κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς περιορίζοντας την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας της. Όπως υπογράμμισε η ίδια χαρακτηριστικά:

03: Οι γονείς μου είχανε πολύ καλή οικονομική κατάσταση αλλά και πάλι με πιέζανε ακόμα και γι' αυτό. Μου λέγανε ότι δε πρέπει να ψωνίζω από το κυλικείο, να φοράω καλά ρούχα ή μάρκες, και γενικά να μη δείχνω ότι έχουμε λεφτά. Αυτό δηλαδή είναι το αντίθετο. Ότι έπρεπε να αισθανόμαστε άσχημα επειδή εμείς έχουμε λεφτά και οι άλλοι δεν έχουν.

Παράλληλα, όπως σημειώνει αλλού η ίδια καταγράφοντας έναν κατάλογο απαγορεύσεων, το γεγονός ότι το παιδικό παιχνίδι υπήρξε για εκείνη απαγορευμένη πρακτική της στέρησης την ελευθερία κίνησης και τη χαρά της κοινωνικοποίησης, δημιουργώντας της έντονα συναισθήματα δυσκολίας που τη συνόδευσαν μακροχρόνια.

03: (.) Δεν έπρεπε να φάω κρέας, δεν έπρεπε να μιλάω άσχημα, δεν έπρεπε να φοράω παντελόνια (...)

(3) δε μπορούσα να κάνω πολλά πράγματα (.) ούτε να παίζω με τα άλλα παιδιά, ούτε να παίζουμε στο δρόμο (.) εε και με δυσκόλευε για πάρα πολλά χρόνια αυτό (.)

Ταυτιζόμενος με τη 03. ο 01. ανέφερε πως και στη δική του περίπτωση οι θρησκευτικοί καταναγκασμοί είχαν σημαντικά αρνητική λειτουργία, γεννώντας του συναισθήματα έντονης δυσφορίας και καταπίεσης. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό πως στο ολοκληρωμένο απόσπασμα η έντονη δυσφορία του 01. αποδίδεται ρητορικά με ένα σύνολο ρηματικών σχημάτων [*πίεστηκα, με επηρέασε πιο πολύ, η πίεση, με επηρέασε, με επηρέασε, με επηρέασε αρκετά, μου έβγαλε μεγάλη αντίδραση*]

01: Εεεε (.) αλλά με επηρέασε πιο: πολύ: αυτή: η, εεε (.) η πίεση (.) το να πάμε στην εκκλησία το πρωί, εκκλησία τα σαββατοκύριακα, να μη τρώμε ξέρω γω Τετάρτες και (.) εεε, Τετάρτες και Παρασκευές δε θυμάμαι τότε (.) Κυριακές και εεε (.) νηστείες (...)
Και: εεε, με επηρέασε αρκετά (.) Μου έβγαλε μεγάλη αντίδραση αυτό (2)

Παράλληλα, επεκτείνοντας τη συζήτηση γύρω από τη μεταβίβαση ηθικών καταναγκασμών από την οικογένεια, η Κ υπογραμμίζει την παθογένεια της ελληνικής επαρχιακής κοινότητας και την κυριαρχία του συντηρητικού κοινωνικού καθεστώτος ως μηχανισμού άσκησης ιδεολογικής εξουσίας για την επιβολή νοημάτων και διαμόρφωσης της συμπεριφοράς στη βάση των κοινωνικά αποδεκτών προτύπων. Καταδεικνύοντας τη σημασία του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου ανατροφής και των κοινωνικών δομών για τη διαμόρφωση του ψυχοσυναισθηματικού της κόσμου η ίδια σημειώνει:

02: εεε αφορά το μέρος που μεγάλωσα (.) μία πάρα πολύ κλειστή κοινωνία (.) και κεί υπήρχε γενικότερα καταπίεση από παντού (.) Γονείς, οικογένεια, μακρινοί συγγενείς (.) Ακόμα και φίλοι (.) ας πούμε γενικά η κοινωνία, το καθώς πρέπει, το οικογενειακό το θρησκευτικό, όλα αυτά τα πρέπει υπήρχαν πά:ρα πολύ (.) δηλαδή κι είχανε πάρα πολύ μεγάλες ρίζες μέσα μου, με δυσκολεύανε πάρα πολύ (.) δηλαδή από παιδάκι.

Προχωρώντας στη χρονολογική γραμμή της βιογραφίας τους οι ομιλητές/ριες επαναφέρουν συχνά τα βιώματα καταναγκασμών και άσκησης επιρροών από τον στενό τους περίγυρο για την οργάνωση των καθημερινών πρακτικών τους στη βάση επιβαλλόμενων προτύπων. Όπως αφηγείται η 03:

03: εε, οι αθλητικές δραστηριότητες (.) ε, από πάρα πολύ μικρή από 3 χρονών, εεε (.) επειδή από μικρή ήμουνα ψηλή και αδύνατη, με πήγαιναν μπαλέτο, με πήγαιναν λάτιν, με πήγαιναν σύγχρονο (.) δηλαδή, δεν είχα καθόλου χρόνο. Θα γυρνούσα απ' το σχολείο και μετά: στις 4 θα πήγαινα στη σχολή (.) χορού (.) και δεν ήθελα (.) εμένα ας πούμε μου άρεσε το βόλεϊ (.) αλλά δε με αφήνανε. Οπότε αναγκαστικά πήγαινα και: (.) παρόλο που έπαθα το ατύχημα κι έκανα χειρουργείο, εεε, συνέχισα (.) ενώ, θα μπορούσα να μη (.) συνεχίσω (.) Αλλά “έπρεπε” να πάω να πάρω το πτυχίο, του λυρικού

Το παραπάνω παράδειγμα καταγράφεται ως ενδεικτικό για την ανάδειξη των μηχανισμών που διαμεσολαβούν για τη μεταβίβαση γονεϊκών προτύπων και την επιβεβλημένη διαμόρφωση ενδιαφερόντων κατά την παιδική ηλικία, που παρακωλύουν οποιαδήποτε δυνατότητα των ομιλητών/ριών για αυτοπροσδιορισμό. Πάνω σε αυτό, στην περίπτωση της 03. βλέπουμε πως μία «καλή» εξωτερική εμφάνιση και σωματοδομή μπορεί να μεταφραστεί από την πλευρά των γονέων σε μία καταναγκαστική εμπλοκή των παιδιών σε μία σειρά δραστηριοτήτων της δικής τους προτίμησης και για τις οποίες τα παιδιά, όπως στην περίπτωση της 03. δε μπορούν να εκφράσουν λόγο, πόσο μάλλον αντίλογο. Αυτή η αδυναμία έκφρασης της προσωπικής γνώμης και διαμόρφωσης της καθημερινότητας της στη βάση των ενδιαφερόντων της γεννά σύγχυση στη 03. καθώς αισθάνεται μία διάχυτη καταπίεση που οδηγεί σε ετεροπροσδιορισμό. Η επιτομή της καταπίεσης αναδεικνύεται, μάλιστα, περαιτέρω, μετά τον τραυματισμό της και την εξαναγκαστική συνέχιση των σπουδών χορού για την κτήση τίτλου σπουδής. Οι γονείς αναπαρίστανται ως φορείς της ιδεολογίας του κοινωνικού καθεστώτος για τη σημασία της συσσωρευμένης γνώσης που μεταφράζεται σε «πιστοποιημένη» γνώση που αποκτά αξία μέσω κτήσης πολλαπλών τίτλων σπουδών.

Αντίστοιχα, η 02. σχολιάζει τη συμπεριφορά των γονέων της ως “εμμονική” καθώς παρουσιάζει μία σειρά προσδοκιών αλλά και απαγορεύσεων που συνόδευσαν την παιδική της ηλικία αλλά και τα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής της. Όπως αναφέρει η ίδια:

02: Και ιδεολογική εξουσία πάλι ήτανε οι εμμονές ας πούμε που είχε ο πατέρας μου και η μάνα μου (.) πως πρέπει να σπουδάσω, να εκφράζομαι με ακριβείς όρους, απαγορευόταν να κάνω λάθη, απαγορευόταν να χρησιμοποιώ ιδιωτισμούς της περιοχής που μεγάλωσα γιατί ο πατέρας μου ήτανε από δω και: ήτανε λίγο ψώνιο (.) Εεε, ναι (.) Και ειδικά αφού τελείωσα και τη σχολή ας πούμε, που είχα περάσει, απαγορευόταν να μιλάω όπως ήθελα γιατί: “Είμαι σπουδαγμένο παιδί” κι αυτά. αλλά: (.) όταν ήμουν μικρή μου έλεγε κιόλας ότι “ή θα σπουδάσεις ή θα σου πάρω πρόβατα” όταν ήμουνα πολύ παιδάκι (.)

Εξετάζοντας συνολικά τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών και τις εμπειρίες που αναπαράγουν γύρω από τα παιδικά βιώματα είναι χαρακτηριστικό πως ο λόγος τους διατρέχεται από ένα επαναλαμβανόμενο πρόβλημα. Μέσα από το παράδειγμα της 02. αλλά και τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών συνολικά, η δομή της οικογένειας ορίζεται ως πρωτεύων φορέας ιδεολογικής εξουσίας, ως ορίζεται από το κοινωνικό καθεστώς και τα διαμορφωμένα ως επιβεβλημένα κοινωνικά πρότυπα, ενώ, η άσκηση γονεϊκής εξουσίας για την επιβολή κανόνων και απαγορεύσεων με στόχο τη διαμόρφωση μίας επιθυμητής, στα πλαίσια ορισμένων ιδεοληψιών συμπεριφοράς, αναδύεται ως απειλή για την ελεύθερη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας και της ταυτότητας του εαυτού.

3.1.2 Υλική δυσμεία, κοινωνικές συγκρίσεις & παιδική εργασία για την απεμπόληση ενός πρώτου κοινωνικού αποκλεισμού

Μία άλλη πτυχή που αναδύεται σε κεντρικό σημείο ταύτισης των αφηγήσεων σχεδόν όλων των ομιλητών/ριών αφορά τη βίωση οικονομικών δυσκολιών κατά την παιδική ηλικία. Όπως σημειώνουν οι συμμετέχοντες/ουσες, το χαμηλό οικογενειακό οικονομικό κεφάλαιο και οι οικονομικές δυσκολίες αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της παιδικής τους ηλικίας αλλά και της πορείας που έχουν διανύσει ως ενήλικες. Μεταφέροντας την προσωπική του οπτική γύρω από την έλλειψη οικονομικής εξουσίας και τις συνέπειες που αυτό είχε ως προς την καλλιέργεια μίας αίσθησης «μειονεξίας» σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο ο 01. αφηγείται:

01: Ε, όταν ήμουν παιδί είχαμε θέμα σαν οικογένεια, δηλαδή οικονομικά ήμασταν πολύ δύσκολα, αρκετά δύσκολα και η γειτονιά που μέναμε ήταν αλλιώς, πιο καλά (.) επομένως σίγουρα με επηρέασε αυτό (.) στην εφηβεία μου

Ιδιαίτερη σημασία έχει η βιωμένη εμπειρία που φέρει ο ίδιος, προερχόμενος από μία οικογένεια χαμηλού εισοδήματος, και έχοντας ανατραφεί σε μία «καλή» περιοχή της Αθήνας.

01: (.) επειδή από μικρός είχα ζώα, κατσίκες, πουλιά, κότες, κουνέλια (.) σε μία περιοχή που ήταν, θεωρητικά, ακριβή:: όλο αυτό περνούσε:: το bullying (.) την παιδική αυτή, όλη:: (.) το χλευασμό, τον κοινωνικό χλευασμό (.) το δεν έχουνε, δε κάνουνε, είναι έτσι, είναι αλλιώς, που εμένα με επηρέασε πάρα πολύ μικρός όταν ήμουνα (.)

Ειδικότερα, μέσα από το παράδειγμα του 01. καθίσταται φανερό η αλληλεπίδραση μεταξύ χαμηλού οικονομικού κεφαλαίου και των διεργασιών κοινωνικής σύγκρισης που φέρουν ως αποτέλεσμα της συνέργειας τους τη διαμόρφωση μίας παιδικής ταυτότητας που

διακατέχεται από αρνητικές αναπαραστάσεις για τον εαυτό. Η επίταση των κοινωνικών αντιθέσεων αποκρυσταλλώνεται μάλιστα καθώς ο 01. αναπολώντας την παιδική αίσθηση και παρακολουθώντας αναδρομικά τις διεργασίες εσωτερίκευσης της διαφοράς σημειώνει πως «ήθελα, προσπαθούσα να γίνω σαν και αυτούς».

Αντίστοιχα, η δυσχερής οικογενειακή οικονομική κατάσταση σημειώνεται και στην περίπτωση του 04. Ειδικότερα, όπως ο ίδιος υπογραμμίζει η υλική δυσμένεια και οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι αποτελούσαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης, καθώς, η παραχώρηση μέρους οικονομικού κεφαλαίου από τους γονείς του ήταν αναγκαίο να διαμεσολαβείται από κάποιου είδους αντάλλαγμα.

04: Ε ντάξει: και: οικονομική: έχω βιώσει (.) πολύ (.) έτσι (.) Ντάξει και απ' το σπίτι (.) ντάξει μέχρι κάποια στιγμή ήμασταν κάπως άνετοι οικονομικά αλλά μετά (.) ζορίσανε τα πράγματα (.) Ε κι αν δεν έκανα κάτι που μου ζητούσανε δε θα μου παίρνανε (.) οτιδήποτε (.) έπρεπε να προσφέρω κάτι (.)

Το χαμηλό οικονομικό και κοινωνικό οικογενειακό κεφάλαιο γεννούν οικονομική και κοινωνική ανασφάλεια στους συμμετέχοντες λειτουργώντας ως παράγοντες έκθεσης σε μία σειρά απειλητικών καταστάσεων στην παιδική ηλικία. Για παράδειγμα, έχοντας θέσει ως στόχο την κοινωνικοοικονομική εξισορρόπηση και την ταύτιση με τον υπόλοιπο κοινωνικό του περίγυρο, ο Δ αναφέρει πως έπιασε δουλειά από τα 13, καθώς, όπως λέει, ήθελε να έχει τα δικά του χρήματα και να είναι «καλύτερα» οικονομικά.

Η ταύτιση των συμμετεχόντων/ουσών ως προς τον τρόπο που έχουν αντιδράσει σε αυτές τις πυρηνικές απειλές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία έχει εισέλθει στην αγορά εργασίας ήδη από την παιδική κι εφηβική ηλικία. Τα παρακάτω παράδειγμα είναι ενδεικτικά:

04: Ντάξει αυτό με ανάγκασε ξέρω γω να πάω κι εγώ από πολύ μικρή ηλικία (.) σταμάτησα το γυμνάσιο ξέρω γω για να πάω σε δουλειά (.)

02: κι εγώ έχω βιώσει, έτσι, φτώχεια σε μικρή ηλικία, κι είχα ξεκινήσει δουλειά από 15 χρονών (.) να δουλεύω νύχτα (.) από κει που ήμουν ένα πάρα πολύ περιορισμένο παιδί (...) και γύρναγα 6 η ώρα το πρωί ας πούμε (.) και τα είδα (.) και τα είδα όλα μετά από κει και πέρα (.) δηλαδή πάει (.) Μετά από 2-3 χρόνια σκεφτόμουνα Παναγία μου! Κι αυτό με τις φίλες μου (.) οι φίλες μου παίρνανε ας πούμε χαρτζιλίκι 20 ευρώ, κι εγώ ήμουνα πολύ υποτιμημένη (.) εγώ πριν αρχίσω δουλειά έπαιρνα χαρτζιλίκι 5 ευρώ (.) τη βδομάδα (.) τη βδομάδα (.) Ναι! Και ξαφνικά εγώ έπαιρνα 100 ευρώ τη βδομάδα, είχα στην τσέπη μου (.) 150 και ήμουνα 15 χρονών, και ήμουνα “η θέα” ξέρω γω (.) έλα όμως που μετά από ένα σημείο, εγώ είχα δει τό:σα πράγματα (.) που δε

μπορούσα (.) να κάνω πα-ρέα μαζί τους, ούτε στο σχολείο, δηλαδή έλεγα τι να συζητήσω τώρα εγώ μαζί τους

02: [σε επόμενη συνάντηση] Εντάξει, εκεί βίωσα πάρα πολλά άσχημα πράγματα (.) Ξεκίνησα και τη χρήση ακριβώς σε εκείνη την ηλικία, γιατί δούλευα νύχτα (4)

Τα παραπάνω αποσπάσματα είναι ενδεικτικά της αίσθησης οικονομικής ανασφάλειας αλλά και της παγίδευσης που οι ομιλητές/ριες έχουν βιώσει κατά την παιδική ηλικία λόγω της χαμηλής κοινωνικοοικονομικής τους θέσης. Ειδικά, στην περίπτωση της 02. η ίδια υπογραμμίζει πως η πρόωμη μετάβαση της στο χώρο εργασίας κατά την εφηβική ηλικία υπήρξε καθοριστική στη μετέπειτα διαμόρφωση της βιογραφικής της πορείας, καθώς οι αναπαραστάσεις που έλαβε την απομάκρυναν σημαντικά από την αθωότητα της παιδικής ηλικίας και δημιούργησαν χάσμα στην επαφή με τους συνομήλικους της. Η συγκεκριμένη παραδοχή αποτελεί κοινή αναφορά των αφηγητών/ριών, καθώς μέσα από την εξιστόρηση των προσωπικών τους ιστοριών σημειώνεται η απότομη μετάβαση από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση, πολύ περισσότερο, μέσα από την ανάληψη εργασιακών καθηκόντων για την εξασφάλιση της οικονομικής τους ανεξαρτησίας.

Παράλληλα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πως ο εαυτός μετατρέπεται σε δέκτη αρνητικών σχολίων και διακρίσεων στη βάση των κοινωνικών συγκρίσεων γύρω από τα χαμηλά επίπεδα οικονομικού κεφαλαίου κατά τα παιδικά χρόνια. Για παράδειγμα στην περίπτωση της 02. η μετάβαση στην αγορά εργασίας και στον κλάδο της νυχτερινής διασκέδασης εξυπηρετεί μία στρατηγική «αναβάθμισης» της κοινωνικής της ταυτότητας, που φέρει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή μεταστροφή της, τόσο σε επίπεδο οικονομικό -με τη δυνατότητα για συσσώρευση οικονομικού κεφαλαίου- όσο και σε κοινωνικό, αφού όπως επισημαίνει, άμεση απόρροια της οικονομικής της ανέλιξης υπήρξε και η κοινωνική ανέλιξη στα μάτια των συνομηλίκων της [«ήμουν η «θεά» ξέρω γω»]. Παρόλα αυτά, και πολύ πέρα από τα οφέλη της πρόωρης νυχτερινής εργασίας, η ίδια αναγνωρίζει ωστόσο μία σειρά αρνητικών συνεπειών, αφού όπως σημειώνει η εμπειρία της νυχτερινής εργασίας άλλαξε ριζικά τις αναπαραστάσεις και τα ενδιαφέροντα της, αφενός σε επίπεδο συσχέτισης και σύνδεσης με την τότε κοινότητα αναφοράς της, τα παιδιά της ηλικίας της, αφετέρου όμως, η απώλεια της παιδικής ταυτότητας και η προσπάθεια της να ανταπεξέλθει στο εργασιακό της πλαίσιο την έφεραν πιο κοντά στη συστηματική χρήση ουσιών.

Αντίστοιχα, στην περίπτωση του 01. διαφαίνεται πως η συσσώρευση μίας σειράς απειλών γύρω από την οικονομική επισφάλεια και η εναγώνια προσπάθεια για τη διασφάλιση μίας αξιόλογης κοινωνικά ταυτότητας μπορεί να μεταφραστούν σε υπερβολική

εργασία κατά την ενήλικη ζωή. Αποτιμώντας ότι η «εργασιοθεραπεία» αποτέλεσε μία από τις κεντρικότερες αντιδράσεις του απέναντι στις οικονομικές απειλές ο ίδιος σημειώνει χαρακτηριστικά:

01: Και η (.) εργασιοθεραπεία (.) Υπερβολική (.) Δουλειά, δουλειά,, δουλειά γιατί πρέπει να νιώθω οικονομικά καλά, να νιώθω ανεξάρτητος, να νιώθω δυνατός, να νιώθω ότι: δεν έχω κανέναν ανάγκη, δηλαδή: παιδιά που ήταν στο σχολείο και με κοροϊδεύανε, περάσανε λίγα χρόνια μετά και δεν (.) και δεν τους έδινα σημασία γιατί είχα την οικονομική άνεση και να είμαι και πάνω από αυτούς γιατί είχα τα δικά μου όχι να ζητάω από τον ΜΠΑΜΠΑ μου (.) ο πατέρας μου δε μπορούσε να μου προσφέρει, ο άνθρωπος (.) να έχω τη δική μου οικονομική στήριξη και, να είμαι ΠΑΝΩ από αυτούς (.) πολύ πάνω από αυτούς (2) Και όλο:: αυτό:: (.) ντάξει (.) ήταν μία ικανοποίηση αρχικά, αλλά:: κάπου χάνεται ο έλεγχος

Μέσα από τον λόγο των συμμετεχόντων/ουσών γίνεται αντιληπτό πως η εργασία αναδύεται ως μία συνειδητή αντίδραση απέναντι σε μία σειρά απειλών, και ως μία στρατηγική επιλογή για την οικονομική ανεξαρτησία, την ενδυνάμωση του εαυτού, την κατάκτηση αυτονομίας και την κατάκτηση ενός ανώτερου κοινωνικού στάτους. Παράλληλα, μέσα από τη νοηματοδότηση στην οποία προβαίνουν η 02. και ο 01. καθίσταται σαφές πως παρά το γεγονός ότι η υπερβολική εργασία ξεκινάει ως μία αντίδραση σε απειλητικές για τον εαυτό καταστάσεις, καταλήγει σταδιακά αντίστοιχα απειλητική για τον συναισθηματικό κόσμο, το αξιακό πλαίσιο και την κατασκευή του προσωπικού τους νοήματος.

3.1.3 Ο μόνιμα εκτεθειμένος σε έναν αστερισμό εξαναγκαστικής εξουσίας και βίας εαυτός

Η ανάλυση του εμπειρικού υλικού κατέστησε σαφές ότι ένα απόλυτο σημείο ταύτισης μεταξύ των ομιλητών/ριών αφορά στη βίωση πολλαπλών μορφών εξαναγκαστικής/ δια της βίας εξουσίας. Ειδικότερα, είναι χαρακτηριστικό πως σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες/ουσες αναφέρουν βιώματα ενδοοικογενειακής βίας, είτε με τη μορφή ψυχολογικής κακοποίησης ή/και σωματικής. Παραθέτοντας την 02.:

02: θεωρώ ότι έχω δεχθεί πολλή: ψυχολογική: βία κυρίως από την οικογένεια μου (2) Ε, ο πατέρας μου ήτανε κατά της βίας (.) και οι γονείς μου γενικά (.) στο να σηκώνουν χέρι (.) ντάξει η μάνα μου το είχε κάνει δύο τρεις φορές αλλά επειδή έχει δεχθεί ο ίδιος του πολλή βία από τον πατέρα του, και θεωρούσε απλά ότι με το να μας δέρνει με αυτά που λέει (.) δηλαδή υπήρχανε φορές που έκλαιγα, με αυτά που μου λεγε, κι έλεγα από μέσα μου “Θέε μου καλύτερα να μου ρίξει ένα χαστούκι, παρά να μου λέει αυτά τα πράγματα” (2)

Τα ιδιαίτερα επώδυνα βιώματα που μοιράζεται η 02. σκιαγραφούν ένα ψυχολογικά κακοποιητικό περιβάλλον όπου οι γονείς αποτελούν φορείς άσκησης συστηματικής ψυχολογικής κακοποίησης. Σημειώνεται πως οι επώδυνες μνήμες συνοδεύονται από τη διαπραγματεύση μεταξύ ψυχολογικής και σωματικής βίας, μία διαπραγματεύση που αναδεικνύεται σε κοινό τόπο με την εξιστορούμενη βιωμένη εμπειρία της 03.:

03: ναι, δεν είχα, όπως είπανε και τα παιδιά σωματική βία, εγώ είχα πολύ ψυχολογική (.) αυτό που λέει και η 02., βρισιές, ταπείνωση (.) νομίζω ότι κι εγώ ας πούμε σκεφτόμουν να με δείρει (.) κάποιος (.) να τελειώνει όμως αυτό (.) να τελειώσει αυτό το μαρτύριο, παρά όλο αυτό (.) Αχχ (Βαθύς αναστεναγμός) (2)

Πολύ πέρα από την αποδόμηση όποιας διαφοροποίησης, η διαπραγματεύση μεταξύ της «σοβαρότητας» των διαφορετικών μορφών βίας λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να επισημανθεί ο ιδιαίτερα επώδυνος και τραυματικός χαρακτήρας που η ψυχολογική κακοποίηση επέφερε στις αφηγήτριες. Η συστηματική άσκηση ψυχολογικής βίας με τη μορφή κακοποιητικών λόγων από το οικογενειακό περιβάλλον αποτελούν καταλύτες για την ταπείνωση και υποβίβαση του εαυτού, ενώ, υπογραμμίζεται η διάχυτη αίσθηση ψυχολογικής δυσφορίας αλλά και το αποπλιστικό αίσθημα ανικανότητας για μία συντονισμένη αντίδραση στην απειλητική συνθήκη της κακοποίησης.

Από τη δική του πλευρά ο 04. φέρεται να έχει αποτελέσει συστηματικά θύμα σωματικής κακοποίησης, εκβιασμών και εξαναγκασμών από τον πατέρα του, ο οποίος, παράλληλα, όπως επισημαίνει αντιμετωπίζει προβλήματα εξάρτησης από το αλκοόλ.

04: ντάξει για τη βία έχω βάλει έτσι μες την οικογένεια (.) και με τον τρόπο που:, έτσι, μου ζητούσαν να κάνω πράγματα ξέρω γω: (.) Ντάξει ήτανε κι ο πατέρας μου (.) και είναι βασικά, αλκοολικός (.) (βήχας) Ντάξει, τώρα αυτό είναι λίγο περίεργο γιατί: έτσι όπως το είπες (απευθύνεται στην 02.) έχει βιώσει κι ο πατέρας μου βία (.) αλλά όταν δεν έπινε ήταν άγγελος (ειρωνικό γέλιο) (.) εν πάση περιπτώσει (.) και, ναι, όταν ήταν έτσι στην κατάσταση με το αλκοόλ ήτανε πολύ βίαιος ξέρω γω (.) 9 η ώρα γύρνα σπίτι αλλιώς αν γυρίσεις 9:05 (.) θα ματώσεις ξέρω γω σε τέτοια φάση

Παράλληλα, με την επισημάνση του 04. γύρω από τη διαφοροποίηση της στάσης του πατέρα ανάλογα με τη χρήση ουσιών ή όχι, και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι έχει αποτελέσει κι εκείνος θύμα κακοποίησης κατά την παιδική ηλικία [όπως και στην περίπτωση της 02. Παραπάνω] προσφέρεται στο σημείο αυτό μία ευκαιρία για τη διερώτηση της φαυλότητας της βίας αλλά και τη μεταβίβαση των τραυμάτων κατά τη γονεϊκότητα.

Ωστόσο, πέρα από το τοξικό κλίμα στο σπίτι, το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών σημειώνουν τη βίωση τοξικού κλίματος και στο σχολικό πλαίσιο, καθώς αναφέρουν ότι έχουν υπάρξει θύματα σχολικού εκφοβισμού ή/και υποτίμησης από συνομηλίκους τους σε επίπεδο γειτονιάς. Παραθέτοντας τους 03. Και 04:

04: Ντάξει, τις απειλές της βίας και στο σχολείο έχω βιώσει, βία (.) έχω: απαντήσει με βία (.) (...) Ναι και φοβόμουνά πολύ να πάω στο σχολείο (2)

03: Κοινωνική εξουσία επειδή ο πατέρας μου είναι από τη Χιλή (.) Κι επειδή έχω ξένο ονοματεπώνυμο, πολύ bullying στο σχολείο, σε σημείο: στα διαλείμματα να: πηγαίνω να κρύβομαι μέσα σε έδρανα για να μη κάθομαι μαζί τους γιατί δεν άντεχα άλλο αυτό το κλίμα (.) στο σχολείο (3)

Ειδικά στην περίπτωση της 03. σημειώνεται η συστηματική βίωση σχολικού εκφοβισμού στη βάση της εθνικιστικής ιδεολογίας και των ρατσιστικών συμπεριφορών των συμμαθητών της ως προς την αλλοεθνή καταγωγή της. Μάλιστα, όπως αναφέρει, το πλημμύρισμα της από αρνητικά συναισθήματα απόρριψης είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή μίας σειράς τακτικών για την αποφυγή της βίας, διαμέσου της απόκρυψης και της συσκότισης του εαυτού.

Ένα άλλο ιδιαίτερα κρίσιμο θέμα που ανέκυψε από το λόγο των γυναικών συμμετεχουσών γύρω από τις διάφορες μορφές εξαναγκαστικής εξουσίας αφορά τη σεξουαλική κακοποίηση την οποία έχουν βιώσει τόσο από το επαγγελματικό, όσο και από το οικογενειακό επίπεδο. Όπως αναφέρει η 02:

02: φυσικά: ερωτικές ενοχλήσεις πολλές, και σε: εργασιακό: περιβάλλον (.) και: από: οικογενειακό περιβάλλον (.) ε, βιασμοί (.) bullying στο σχολείο (2)

Ειδικότερα, στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας οι δύο συμμετέχουσες μοιράστηκαν με την ομάδα το κοινό τους, επώδυνο βίωμα του βιασμού. Αφηγούμενη γύρω από τραυματικές μνήμες που επενέργησαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της στο χρόνο η 03. μοιράστηκε την επώδυνη εμπειρία σεξουαλικής εκμετάλλευσης και κακοποίησης της από συγγενικό πρόσωπο:

03: με διάβαζε ένας ξάδερφός μου (.) ο οποίος αυτός, εεε, εκμεταλλεύτηκε αυτό και: με κακοποιούσε σεξουαλικά (.) μετά μου έλεγε ότι αν μιλήσω θα: σταματήσει να με διαβάζει (4) Οπότε δε μπορούσα εγώ (.) Δεκαέξι χρονών (2) ήμουνα

Όπως σημειώνει η ίδια, το γεγονός ότι έπεσε θύμα βιασμού, αλλά και το ότι βρέθηκε, στη συνέχεια, αντιμέτωπη με τους συστηματικούς εκβιασμούς του ξαδέρφου της, σε

συνδυασμό με την απουσία υποστηρικτικών οικογενειακών δεσμών, κατέστησαν αδύνατη την οποιαδήποτε ρητή αντίδραση της στις απειλές, καλλιεργώντας της συν-αισθήματα παγίδευσης και απώλειας ελέγχου. Παράλληλα, το επώδυνο βίωμα της σεξουαλικής κακοποίησης καταδεικνύεται ως κεντρικός παράγοντας για τη διαμόρφωση μίας υποτιμημένης εικόνας του εαυτού, ως ανάξιου και ως παθητικού δέκτη εκμετάλλευσης.

Όπως διαφάνηκε από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών, μπροστά στη συστηματική βίωση εξαναγκαστικής εξουσίας ο εαυτός βρίσκεται συχνά ανήμπορος να αντιδράσει. Όπως αναφέρει ο Ι, ο ίδιος έχει βρεθεί επιπλέον παγιδευμένος σε κακοποιητικές “φιλικές” σχέσεις” οι οποίες δομήθηκαν στα πλαίσια της χρήσης και στη βάση του εξαναγκασμού και της εκμετάλλευσης. Παραθέτοντας τον ίδιο:

Ο4: ντάξει και εξαναγκαστική σχέση έχω νιώσει (.) σε σχέση με τις ουσίες (3) και φοβόμουν (.) μη πουλάω ας πούμε (.) με το ζόρι (.) εκφοβισμούς, μέχρι που έτσι πήρα το θάρρος να μιλήσω σε κάποιον άνθρωπο να: βάλω ένα τέλος σε αυτό (.) αλλά μου πήρε πολύ χρόνο (.) Δηλαδή κι αυτό το κανα πολύ διάστημα με φόβο ξέρω γω (.) Ντάξει, ναι ήτανε και η εξάρτηση (.) αλλά δεν ήτανε: ο καλύτερος μου τρόπος ας πούμε (.) αυτός (.) για να το κερδίζω όλο αυτό (.)

Επιστρέφοντας στην προηγούμενη θεματική, είναι χαρακτηριστικό πως οι λόγοι που ωθούν καταρχάς τον Ο4. να εμπλακεί στα συγκεκριμένα δίκτυα αφορούν την υπέρβαση της οικονομικής του επισφάλειας και την εξασφάλιση, μέσω του εμπορίου ναρκωτικών, οικονομικών και προσωπικών ωφελειών. Ωστόσο, καθίσταται σαφές πως η προοδευτική συνειδητοποίηση της επικινδυνότητας αυτής της συμπεριφοράς και της διάρρηξης που η συγκεκριμένη πρακτική επέφερε με ως προς το αξιακό του πλαίσιο έφεραν τον Ο4. αντιμέτωπο με ένα στενό κλοιό εξαναγκασμών και απειλών που τον παγίδευσαν περαιτέρω, εμποτίζοντας τον με φόβο κι αφήνοντας τον εκτεθειμένο και άνευ δυνατότητας ελέγχου, σε μία σειρά απειλητικών καταστάσεων.

Μεταξύ των μορφών εξαναγκαστικής εξουσίας που αναγνωρίζονται στην βιογραφία των ομιλητών/ριών, σημειώνεται και η διαμεσολαβούμενη από θεσμούς άσκηση εξαναγκαστικής βίας. Ειδικότερα, τόσο στην περίπτωση της Ο2. όσο και του Ο5. καταγράφεται η εμπειρία του ακούσιου ψυχιατρικού εγκλεισμού υπό την επήρεια χρήσης ουσιών, ενώ, και στις δύο περιπτώσεις σκιαγραφούνται επώδυνες μνήμες γύρω από βίαιες ψυχιατρικές πρακτικές καθώς και η εμπειρία της καθήλωσης. Παραθέτοντας τις αφηγήσεις των ίδιων καθίσταται σαφές πως η βίαιη ακινητοποίηση ενθέτει πυρηνικές απειλές όσον αφορά τη δυνατότητα αυτενέργειας αλλά και τον αυτοκαθορισμού:

02: το ότι κάποιοι αστυνομικοί “κάνοντας τη δουλειά τους” χωρίς να ξέρουν τι και πως με βάλανε σε ένα ψυχιατρείο και με είχανε δέσει ας πούμε, ήμουνα και ακινητοποιημένη (.) Ε, ντάξει (.)

05: Αργότερα νοσηλεύτηκα σε ψυχιατρείο με εισαγγελική γιατί με θεωρούσαν επικίνδυνο (.) Εεεε κι εκεί με περιορίσανε: σου λέω με είχανε δεμένο 18 ώρες χειροπόδαρα (.) πρώτη μέρα που μπήκα (.) είχα οπτικοακουστικές παραισθήσεις απ’ τη χρήση (.) και:: χωρίς να έχω κάνει χρήση, απλά μου είχανε μείνει κατάλοιπα, και::: τέλος πάντων σου λέω, κάθισα δύομισι μήνες εκεί

Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι η εισαγγελική παρέμβαση στην περίπτωση του 05. γίνεται, όπως ο ίδιος αναφέρει, στα πλαίσια οπτικοακουστικών παραισθήσεων που αναγνωρίζονται ως συνέπεια της χρήσης, γεγονός που έρχεται να επιβεβαιώσει την ιδεολογική εξουσία πίσω από την κοινωνική εξίσωση των ασυνήθιστων εμπειριών με την επικίνδυνη συμπεριφορά, αλλά και των τρόπων που η Ψυχιατρική διαχειρίζεται τις κρίσεις.

3.2 Ψυχοσυναισθηματικές απειλές και πορείες ετεροπροσδιορισμού

3.2.1 Ενδοβολή της καταπίεσης και διαστρεβλωμένη εικόνα του εαυτού: κοινωνική ταυτότητα και νόημα

Μέσα από το λόγο των συμμετεχόντων/ουσών φαίνεται πως η μακροχρόνια έκθεση σε μία σωρεία μορφών εξουσίας και επιβολής νοημάτων οδηγεί σε μία σταδιακή ενδοβολή των εξωγενών αρνητικών αναπαραστάσεων και σε μία απομειωμένη αίσθηση του εαυτού. Οι απειλές που εναποτίθενται στα άτομα εντοπίζονται σε όλο το φάσμα της υποκειμενικής πρόσληψης, αλλά και στις συνδέσεις που αναπτύσσουν με τον ευρύτερο κοινωνικό τους κόσμο.

Γενικά, είναι αξιοσημείωτο πως οι αφηγήσεις των ομιλητών/τριών διατρέχονται από εμπειρίες που εκθέτουν τον εαυτό σε απειλητικές καταστάσεις διαρκείας, οι οποίες κι εκκινούν από την επιβολή προτύπων και κανόνων κατά την παιδική ηλικία και διαιώνίζονται προοδευτικά μέχρι και τα χρόνια της ενηλικίωσης και της χρήσης.

Η εναπόθεση μίας πληθώρας απειλών και η ανάγκη των ατόμων να ανταπεξέλθουν σε αυτές καλλιεργούν μία σταθερή αίσθηση αδυναμίας αυτοπροσδιορισμού και κατασκευής προσωπικού νοήματος. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο 04. η πρώιμη έκθεση και εμπλοκή του σε μία σειρά μη συναρμόζοντων με την ηλικία του καταστάσεων, λόγω επιβεβλημένων επιλογών του πατέρα του, είχε ως αποτέλεσμα να “μεγαλώσει απότομα”, δηλαδή, ακριβώς, να απωλέσει πρόωρα την αθωότητα της παιδικής του ηλικίας. Παραθέτοντας τον ίδιο:

04: (.) εεε, γενικά, ντάξει, μεγάλωσα:: λί:γο:, περίεργα: (.) να το πώ έτσι (.) Μεγάλωσα απότομα θα έλεγα (.) Ε, ναι (.) Πήγαινα για δουλειά από πολύ μικρός, βοήθαγα τον πατέρα μου, με γύρναγε ας πούμε σε καφεενία (.) ξέρεις, τέτοια πράγματα (.) και κάπως, μεγάλωσα, λίγο, απότομα (.)

Μάλιστα, όπως παρατηρεί ο ίδιος σε άλλο σημείο, αναστοχαζόμενος γύρω από τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, η βίωση επανειλημμένων εξαναγκασμών είναι αυτή που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την πορεία που έλαβε η ζωή του:

04: ναι (.) γενικά έτσι (.) απ όσο θυμάμαι όλα αυτά που έκανα δε τα γούσταρα (.)

Κάτι αντίστοιχο περιγράφει μάλιστα και η 03., καθώς αφηγείται την ιδιαίτερα πρόωμη επιφόρτιση της με ρόλους που δε προσιδιάζαν στην ηλικία της, λόγω προβλημάτων υγείας της μητέρας της:

03: 8 χρονών ήξερα να μαγειρεύω, να πηγαίνω σούπερ μάρκετ, να κάνω όλες τις δουλειές μες το σπίτι, οπότε (.) αλλά, έβλεπα ότι δε μπορούσε, οπότε: ήμουνα εγκλωβισμένη, δηλαδή από τη μία δε ήθελα, αλλά από την άλλη δεν υπήρχε κάποιος άλλος εάν δεν ήμουνα εγώ (.)

Αναλυτικότερα, όπως διαφαίνεται από το λόγο της 03. η παιδική της ηλικία χρωματίστηκε από έντονα αμφιθυμικά αισθήματα κι από μία διάχυτη αίσθηση παγίδευσης, δεδομένης, από τη μία, της αναπόφευκτης επιφόρτισης με την αποκλειστική φροντίδα της μητέρας της (λόγω προβλημάτων υγείας), και από την άλλη, της πηγαίας ανάγκης της ίδιας να αντιδράσει σε μία σειρά καταπίεσεων και απειλών ως προς την ελεύθερη διαμόρφωση της προσωπικότητάς της. Η αίσθηση αμφιθυμίας γίνεται περισσότερο κατανοητή αν ληφθούν υπόψη τα συναισθήματα συμπόνιας για το πρόσωπο φροντίδας, που ταυτόχρονα αντίκεινται, ωστόσο, στη στάση μίας συναισθηματικά απόμακρης και καταπιεστικής μητέρας.

Παράλληλα, όσον αφορά τον τρόπο που οι εξωγενείς κοινωνικοί παράγοντες και τα εξωγενή κοινωνικά μηνύματα επενεργούν στις διεργασίες κατασκευής του προσωπικού νοήματος των συμμετεχόντων/ουσών αντιπροσωπευτικό αποτελεί το παρακάτω απόσπασμα από την αφήγηση του 01.:

01: Ότι από κάποια περίοδο και μετά άρχισε να μην: εε, νιώθω πως θα νοηματοδοτήσω και εγώ, πως θα βάλω μία πορεία στη ζωή μου (.) ήμουνα λίγο χαμένος (.) άκουγα από δω από κει απ την άλλη και:., εεεε, ντάξει, δεν ήξερα πως θα το (.) από που να αρχίσω και που να το τελειώσω με απλά λόγια (.) δεν ήξερα από που να αρχίσω και που να

Το γεγονός πως οι απειλές σε σχέση με τη νοηματοδότηση αναδύονται πρώτιστα ως αποτέλεσμα επιβολής εξωτερικών κοινωνικών νοημάτων καταγράφεται ενδεικτικά και στην περίπτωση της 03.:

03: Και λόγω με το μπαλέτο μου είχανε βάλει τόσο πολύ ότι αυτή είναι η φάση κι εγώ είμαι μόνο αυτό και δεν ήξερα, νόμιζα ότι δε μπορώ για κάτι άλλο

Όπως καθίσταται σαφές από το παράδειγμα της 03., η αδυναμία διαχείρισης των αλληλοδιαδεχόμενων απειλών μπορεί να ερμηνευτεί στα πλαίσια της αποπλιστικής επιβολής ορισμένων κοινωνικών νοημάτων και μίας εικόνας του εαυτού που οφείλει να διαμορφωθεί στα πρότυπα του άλλου. Συνολικά, οι αφηγήσεις των ομιλητών/ριών πάνω σε αυτό είναι εξαιρετικά διαφωτιστικές, καθώς αποτυπώνουν τις πολλαπλές δυσκολίες για την ελεύθερη διαμόρφωση μίας σταθερής εικόνας για τον εαυτό που εκτίθεται σε μία σειρά αρνητικών καταστάσεων.

Ειδικότερα, ένα άλλο σημαντικό σημείο ταύτισης των συμμετεχόντων/ουσών φαίνεται να αποτελεί ο τρόπος που η ιδεολογική εξουσία των κοινωνικών προτύπων αλληλεπιδρά με την οικονομική εξουσία, εναποθέτοντας απειλές στο επίπεδο συγκρότησης σχέσεων. Η συγκεκριμένη σύνδεση καθίσταται ιδιαίτερα εναργής μέσα από τον λόγο του 01:

01: Όπως είναι οι σχέσεις που προσπαθούσα να κά:νω (...) βίωνα μία κατάσταση λίγο:: εεε να είναι (.) να: με έχουνε: υποβαθμισμένο, επειδή οικονομικά και κοινωνικά, το χω βάλει και παρακάτω, κοινωνικά:: ήμουν (.) θεωρούμουν (.) από μία οικογένεια φτωχή και δεν είχα (.) δεν ήμουνα: αυτός που: (.) θέλανε αυτοί κάπως να είμαι (3)

Όπως υποστηρίζει ο 01. η βίωση απειλών σε επίπεδο σχέσεων, με τη μορφή της κοινωνικής απόρριψης στη βάση της οικονομικής διαφοράς, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως προς τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του και των τρόπων σύνδεσης του με τους άλλους ανθρώπους. Ο τρόπος που το κοινωνικό καθεστώς επενεργεί διαμέσου της ταξικής σύγκρισης αποτυπώνεται χαρακτηριστικά και πάλι από τα βιώματα και τις μνήμες της παιδικής ηλικίας του 01, καθώς αναπαριστά τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που μία κυρίαρχη κοινωνική ομάδα επιστρατεύει ώστε να εξοβελίσει κοινωνικά το «διαφορετικό» στοιχείο:

01: μια κατάσταση λίγο το “ποιος είσαι, που είσαι, από που είσαι (.) γιατί ήρθες σε μία περιοχή που όλοι ανθίζουν” (.) εε με βλέπανε λίγο σαν (.) εεε, ο παρακατιανός (.) και: με επηρέασε όλο αυτό (2)

01: (.) το χλευασμό, τον κοινωνικό χλευασμό (.) το δεν έχουνε, δε κάνουνε, είναι έτσι, είναι αλλιώς, που εμένα με επηρέασε πάρα πολύ μικρός όταν ήμουνα (.)

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, μέσα από τη βιωμένη εμπειρία του 01. πως η ασθενής οικονομική κατάσταση των γονέων μπορεί πιθανά να λειτουργήσει ως παράγοντας διάκρισης και μη-σύνδεσης με την κοινότητα, καθώς οι διεργασίες ταξικής σύγκρισης καταλήγουν σε μία πρακτική υποβιβασμού της προσωπικότητας που θεωρείται ότι δε προσιδιάζει στο επικρατών κοινωνικό στάτους.

Η σημασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τη διαμόρφωση μίας επιθυμητής συμπεριφοράς αναδεικνύεται και μέσα από το αναλυτικό παράδειγμα του 04. καθώς ο ίδιος αναστοχάζεται γύρω από το παρελθόν του και τους ερωτικούς δεσμούς που έχει κατά καιρούς συνάψει. Αναλυτικότερα, αποτιμώντας ότι η πλειοψηφία των απειλών που έχει βιώσει εντοπίζεται στο επίπεδο συγκρότησης δεσμών, ο 04. σκιαγραφεί ένα πεδίο μόνιμου προβληματισμού και διαρκούς αίσθησης ανασφάλειας ως προς την κοινωνική αποδοχή και αναγνώριση από τους σημαντικούς άλλους. Παραθέτοντας τον ίδιο:

04: ας πούμε:: ένιωθα σημαντικός, πως να το πω: έτσι:: πάλι είχα βρει μία σχέση, που ήταν ας πούμε: υψηλού επιπέδου (.) Κόρη βουλευτή (.) διαβασμένη:, σπουδαγμένη:, καλή δουλειά (.) και: ξέρεις τώρα μέσα σε αυτή τη σχέση δε μίλαγα εγώ για να μη το χάσω (.) εεε, ξέρεις είχε να κάνει λίγο:: και με τους ανθρώπους που:: γνώριζα από κει (.) βασικά: πάντα ένιωθα πιεσμένος (.) ξέρεις ήμουνα λίγο κάτω (.) εεε, υποτίμηση, υποβάθμιση (.) είχε να κάνει και λίγο με την εικόνα μου (.) ε, όλο αυτό (.) και στους έξω πως φαίνεται ξέρω γω (.) Ε δε ξέρω στα κοινωνικά το χω βάλει λίγο αυτό (.) Ε, ναι (.) κι με τις απειλές απόρριψης, ξέρω γω, εε, εγκατάλειψης πως λέγεται (.) να κάνω:: (.) να μη κάνω αυτό που θέλω ρε παιδάκι μου (.) για να μη την χάσω, και να μη χάσω κατ' επέκταση τη βοήθεια του πατέ:ρα της, ξέρω γω, τη θέση εργασί:ας, όλα αυτά (.) Ε, ντάξει (3) Κι αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, αρνητικό για μένα (.)

Το παραπάνω απόσπασμα είναι ενδεικτικό ως προς την κατανόηση των μηχανισμών που δύνανται να ωθήσουν τον εαυτό σε ένα διαρκές κυνήγι εξισορρόπησης με τις διατάξεις του κοινωνικού καθεστώτος, αλλά και ως προς την αναγνώριση των πιθανών συνέπειων αυτής της διαδικασίας, μέσα από την επακόλουθη εναπόθεση απειλών που σχετίζονται με τη δυνατότητα σύναψης στενών διαπροσωπικών δεσμών και τη συγκρότηση μίας «επικυρωμένης» κοινωνικής ταυτότητας. Τόσο στην περίπτωση του 04., όσο και στις περιπτώσεις των υπόλοιπων ομιλητών/ριών καθίστανται εναργείς οι διαδικασίες

εσωτερίκευσης μίας ιδιαίτερα αρνητικής εικόνας για τον εαυτό αλλά και οι αγωνιώδεις προσπάθειες για κοινωνική αποδοχή κι ενσωμάτωση. Παραθέτοντας σχετικά την 02.:

02: Πάλι έχω βάλει τους γονείς, οικογένεια, φίλοι, ερωτικοί σύντροφοι και τα λοιπά, κι έχω βάλει και τον αποκλεισμό, την περιθωριοποίηση (.) την αίσθηση ότι δεν ανήκω (.) δηλαδή και σε παρέες, και: πουθενά (.) δε μπορούσα να βρω χώρο κάπου

Συνοψίζοντας, και με αφορμή την αφήγηση της 02., παρατηρείται ότι η απουσία στενών διαπροσωπικών σχέσεων, και επομένως υποστηρικτικών δεσμών, δημιουργούν αισθήματα παγίδευσης καθώς απειλούν τον πυρήνα της ταυτότητας του εαυτού με το επώδυνο βίωμα ενός διαρκούς κοινωνικού αποκλεισμού.

3.2.2 Συναισθηματικές απειλές: κατακλυσμιαία συναισθήματα και απώλεια ελέγχου

Η διερεύνηση της αρνητικής λειτουργίας της εξουσίας στην πορεία διαμόρφωσης της αίσθησης του εαυτού, κι επομένως, στη σύνδεση με τον κοινωνικό κόσμο, έφερε παράλληλα στην επιφάνεια της ερευνητικής διαδικασίας την επιφόρτιση των συμμετεχόντων/ουσών με σημαντικές απειλές ως προς τη βίωση του συναισθηματικού τους κόσμου. Οι συναισθηματικές απειλές, όπως καταγράφηκαν, σχετίζονται τόσο με κατακλυσμιαία αρνητικά συναισθήματα όσο και με μία αίσθηση απώλειας ελέγχου του εαυτού και αδυναμίας επιρροής του κοινωνικού συγκείμενου. Ειδικά, ως προς το πλημμύρισμα συναισθημάτων, η 02. σημειώνει τη βίωση απειλών ως προς τη συγκρότηση ερωτικών δεσμών, και η οποία αφορούσε ιδιαίτερα έντονες αποκρίσεις θλίψης και απογοήτευσης κατά την παιδική ηλικία:

02: (.) μέχρι την Γ' γυμνασίου θυμάμαι ότι πάντα βίωνα (.) συνέχεια μία: ερωτική απογοήτευση (.) αν και ήμουνα και πολύ: drama queen ρε παιδί μου (γέλιο) το βίωνα και λίγο παραπάνω (.) ήμουνα:: πολύ ευαίσθητη, τα παιρνα πολύ:: βαριά (...) επειδή φοβόμουνα το αντίθετο φύλο (.) τους φοβόμουνα πάρα πολύ και δε ξέρω άμα έχει να κάνει το ότι ένιωσα άβολα πριν με το ότι είμαι εδώ μόνη μου και με τα δύο παιδιά

Παράλληλα, η ίδια αναγνωρίζει πως η σχέση της με το αντίθετο φύλο συνοδεύεται γενικά από συναισθήματα φόβου, γεγονός που επανέρχεται και κατά την ερευνητική διαδικασία με τη βίωση από πλευράς της συναισθηματικής έντασης λόγω της σύστασης της ομάδας, που στην 4η συνάντηση απαρτιζόταν από εκείνη και δύο ακόμα άντρες συμμετέχοντες.

Μέσα από τις αφηγήσεις των ομιλητών/ριών γίνεται κατανοητό ότι η αδυναμία ελέγχου των συναισθημάτων εκκινεί κατά την παιδική ηλικία, εντείνεται όμως στα πλαίσια της εφηβικής ηλικίας και της πρώιμης ενηλικίωσης, οπότε οι συμμετέχοντες/ουσες έχουν καταφέρει να «αποδεσμευτούν» μερικώς από τα στενά όρια του οικογενειακού περιγύρου και να ανακτήσουν σημεία της προσωπικής τους έκφρασης. Αναφορικά με τη βίωση έντονων, εναλλασσόμενων συναισθημάτων χαρακτηριστικό αποτελεί το παρακάτω αναλυτικό απόσπασμα από την αφήγηση του 01:

01: Εεε αυτό (.) εκρήξεις οργής πολύ (2) εεεε στην εφηβεία αρχίσαμε να: μπαίνουνε: εε, να μπαίνουν στα συναισθήματα και στη νοηματοδότηση, ήτανε ανάμεικτα (.) δηλαδή και στη μεγάλη χαρά είχα (.) τα συναισθήματα μου ήτανε: πως να το πώ:: (.) [ε,

B: [έντονα;

01: τρέχανε ρε παιδί μου, ήταν έντονα (.) ε, και ιδιαίτερα όταν πέρναγε στην οργή ήτανε περισσότερο χειρότερα δηλαδή (.) και εκεί με οδήγησε σιγά σιγά (.) ε, βγήκε και η λεύκη, δηλαδή άρχισα να αντιμετωπίζω θέματα με τη λεύκη, ντάξει όχι με την εφηβεία, λίγο μετέπειτα της εφηβείας, εεε ντάξει, με αλκοόλ::, με ουσίες:εε (.) όχι ουσίες κι αυτό πιο μετά (.) εγώ τις ουσίες τις έβαλα στα 20 να σου πω την αλήθεια, και κάπου εκεί άρχισε και η λεύκη να παρουσιάζεται (.) γιατί όλο αυτό αντιδρούσε (.) τελικά: ήτανε μία αντίδραση, χειρότερη (.) με τις ουσίες (.) ερχόταν σε κόντρα τελικά, αντιλαμβάνομαι τώρα ότι ενώ μπορεί να ένιωθα εγώ με τις ουσίες καλά, όλο αυτό πήγαινε κόντρα όμως με το πιο εσωτερικό μου κομμάτι (.) και αντιδρούσε ο οργανισμός με αυτόν τον τρόπο (.)

Η συναισθηματική ένταση βρίσκει λοιπόν έκφραση, καθώς σημειώνεται μία διαρκής εναλλαγή έντονων, αμφιθυμικών συναισθημάτων. Ειδικότερα, η περίπτωση του 01. προσφέρει ένα καλό παράδειγμα για την αποτύπωση της μετουσίωσης της χρόνιας συσσωρευμένης, ανέκφραστης συναισθηματικής έντασης σε ενσώματες, παθολογικές αντιδράσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, στην αφήγηση του 01. αναγνωρίζονται δύο κομβικοί μηχανισμοί: η «παθητική» εμφάνιση ενός αυτοάνοσου νοσήματος ως αντίδραση στη βίωση πρωτογενών συναισθηματικών απειλών, και η «ενεργός» στρατηγική της χρήσης ουσιών για την ανακούφιση των κατακλυσμιαίων συναισθημάτων. Κάτι ανάλογο περιγράφεται και από τον 04. καθώς, αντίστοιχα, αναγνωρίζει την «έκφραση» της δικής του συναισθηματικής έντασης και δυσφορίας με τη μορφή του αυτοάνοσου νοσήματος της ψωρίασης, που εκδηλώθηκε αρχικά υπό την έντονη απειλή της διακοπής χρήσης ουσιών και που πλέον εξαιρείται σε περιόδους σημαντικού στρες. Παραθέτοντας τον ίδιο:

04: (.) και είναι διαρκώς τώρα, τα τελευταία πέντε χρόνια κάνει κύκλους. Μία έξαρση (.) βασικά το νιώθω έξι μήνες έτσι, κάπως έτσι, και μετά ξανά (.) φτιάχνει, μετά ξαναχαλάει, και γενικά: (.) αγχώνομαι (γελακι) Ναι, ναι ναι (3) Ναι

B: Όταν κάτι σε αγχώνει (.) ξα:να- χαλάει;

04: Γενικά: αυτό: το: έπαθα πρώτη φορά: το: 20(.)16 (.) όταν έκανα την πρώτη μου προσπάθεια στο 18, και μπήκα στο κλειστό (.) εκεί: άρχισε:

Προχωρώντας, η βίωση απειλών σχετικά με τη διατήρηση μίας θετικής ταυτότητας και τη δυνατότητα κατασκευής προσωπικού νοήματος διεγείρουν επιπλέον απειλές σε σχέση με τη βίωση του επώδυνου συναισθήματος του φόβου. Αυτό αποτυπώνεται εναργώς στα δύο παρακάτω αποσπάσματα από την αφήγηση της 02. καθώς προβαίνει σε μία αποτίμηση της θεραπευτικής της διαδρομής για τη διακοπή των ουσιών και την ομαλή κοινωνική επανένταξη.

02: τα πάντα (.) φοβόμουν τον κόσμο: στο δρόμο:: (.) φοβόμουν: -ενώ δεν ήμουν ποτέ ρατσίστρια ούτε είχα γενικά ποτέ θέματα κι αυτά- φοβόμουν πά:ρα πολύ (.) ότι θα βγώ εγώ έξω και κάτι κάποιος θα ρθει και θα μου δώσει ναρκωτικά με το ζόρι ξέρω γω (!) ή κάποιος θα ρθεί και θα με βιάσει, ή κάποιος θα ρθει, και ξέρεις (.) πάρα πολλοί φόβοι (.) πάρα πολλοί (.)

02: Μπορεί να βλεπά:: (.) ξέρω γω (.) έναν χρήστη:: ένα ζευγάρι χρήστες (.) ντάξει; έναν άνδρα και μία γυναίκα κι επειδή εγώ εκείνη τη μέρα δεν ήμουν πολύ καλά, να ταυτιζόμουν τό:σο πολύ: και να μπαινά τό:σο πολύ:: στο πρόβλημα του άλλου, δηλαδή εγώ έχω αυτό (.) κατάλαβες; το είχα, τουλάχιστον, πολύ (.) τω:ρα το έχω ελαττώσει, αλλά:: με επιβαρύνει, αυτό, πως να στο πω

Ουσιαστικά στο παραπάνω απόσπασμα η 02. εξομολογείται στην ομάδα έναν σημαντικό φόβο της, ενόσω, παράλληλα, αποτυπώνεται η επιρροή των κοινωνικών αναπαραστάσεων μέσω της φαντασιακής τοποθέτησης του εαυτού σε με «μη επιθυμητές» θέσεις υποκειμένων, που στην περίπτωση της 02. Της δημιουργούν σημαντική σύγχυση σε περιόδους που διατρέχεται από αρνητικά συναισθήματα.

Τέλος, η αίσθηση απώλειας ελέγχου του συναισθήματος αλλά και της δυνατότητας για άσκηση επιρροής στη διαμόρφωση του υποκειμενικού τους κόσμου επανέρχεται συχνά στο λόγο των ομιλητών/ριών. Παραθέτοντας μερικά σχετικά αποσπάσματα:

N: σκεφτόμουν να με δείρει (.) κάποιος (.) να τελειώνει όμως αυτό (.) να τελειώσει αυτό το μαρτύριο (.)

N: Υπήρχε όλη μέρα μία τρομερή πίεση γι' αυτό το πράγμα οπότε τους έκανα το χατίρι για να με αφήσουνε, δεν άντεχα άλλο όλο αυτό (.)

03: Εμμ.. Οπότε αυτό μετά με ακολούθησε όσο μεγάλωνα, ήμουν πάντα υποχείριο, δε μπορούσα να κάνω τίποτα (.)

04: αλλά θυμάμαι έτσι ότι έκανα πράγματα που: δε τα ήθελα (.) από φόβο κιάλας να αντιδράσω (.) δηλαδή μετά από ένα σημείο δε μπορούσα κιάλας να αντιδράσω (.)

3.3 Αναζητώντας ασφάλεια σε ανασφαλή πλαίσια Στρατηγικές επιβίωσης και (δυσ)λειτουργικές αντιδράσεις στις απειλές

3.3.1 Συναισθηματική ανασφάλεια, φόβος απόρριψης και η αναπαραγωγή διαταραγμένων προσκολλήσεων

Όπως καταγράφηκε και νωρίτερα, όσον αφορά τις απειλές που οι αφηγητές/ριες αναγνωρίζουν ότι έχουν βιώσει στην πορεία της ζωής τους, η πλειοψηφία αυτών αφορά στο επίπεδο σύνδεσης με σημαντικούς άλλους και στη διαχείριση των κατακλυσμιών συναισθημάτων. Οι καταγεγραμμένες αφηγήσεις καθιστούν σαφές ότι η αίσθηση συναισθηματικής ή και κοινωνικής ανεπάρκειας και εγκατάλειψης φέρουν ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση μίας διαστρεβλωμένης εικόνας για τις ποιότητες του εαυτού.

Παράλληλα, αυτή η αίσθηση συναισθηματικής ανεπάρκειας ως μία σχετικά σταθερή, επώδυνη βιωμένη εμπειρία φαίνεται πως επενέργησε σημαντικά στην επανάληψη και προσκόλληση σε δυσλειτουργικά μοτίβα σύνδεσης στα οποία ο εαυτός επανατοποθετείται σε ανασφαλείς θέσεις, επανα-βιώνοντας έντονες συναισθηματικές απειλές. Όπως σημειώνει ενδεικτικά η 02. στο παρακάτω απόσπασμα και σε σύμπλευση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες/ουσα, η αίσθηση συναισθηματικής ανασφάλειας είναι αυτή που, έχοντας καλλιεργηθεί πρωτίστως στα πλαίσια των οικογενειακών δεσμών, φαίνεται να ακολουθεί τις βιογραφικές τους πορείες:

02: ντάξει και μετά εγώ επαναλάμβανα αυτό το μοτίβο, σε όλες τις σχέσεις μου [...] και: (.) αυτό απλά όλο αυτό εγώ νόμιζα ότι αυτό είναι (.) το υγιές, το σωστό, το (.) αυτό, που βίωνα από το σπίτι μου ας πούμε (.) εκεί ένιωθα ασφάλεια (.) οπότε το αποτέλεσμα, η αντίδραση μου σε όλο αυτό ήταν να: το επαναλαμβάνω (.) να: κάνω συνέχεια αυτό που με βασάνιζε, αυτό που ήθελα να αποφύγω, αυτό που ήθελα να διώξω απ' τη ζωή μου (.)

Όπως είδαμε και σε άλλο σημείο, το συναισθηματικά απόμακρο οικογενειακό περιβάλλον και η απουσία ενός σταθερού πλαισίου ανατροφής εναπόθεσαν στην 02. μία σειρά σημαντικών απειλών. Πάνω σε αυτό, καθίσταται σαφές πως η έλλειψη διαπροσωπικής εξουσίας με τη μορφή υποστηρικτικών δεσμών και σχέσεων εμπιστοσύνης με την οικογένεια και τα ευρύτερα δίκτυα φαίνεται να αφήνει έκθετο τον κοινωνικό εαυτό στην ενδοβολή της καταπίεσης, που αργότερα λαμβάνει τη μορφή αναπαραγωγής αντίστοιχων δυσλειτουργικών μοτίβων σύνδεσης με σημαντικούς άλλους. Αυτή η

λειτουργία των πρώιμων δεσμών αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στη βιογραφική διαδρομή της 02. καθώς, όπως υποστηρίζει, στο παρελθόν η ίδια εμπλεκόταν διαδοχικά σε συναισθηματικά ανασφαλείς δεσμούς. Μάλιστα, έχει ιδιαίτερη σημασία η αποτύπωση της έντασης με την οποία η 02. αναπαριστά την επαναληψιμότητα του συγκεκριμένου μοτίβου και της κυκλικής μετακύλησης από τη βίωση απειλών σε σχεσιακό, κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο, σε διαταραγμένες διαπροσωπικές προσκολλήσεις και αντίστροφα:

01: Αυτό πήγαινε συνέχεια (.) συνέχεια, συνέχεια, συνέχεια (.) δηλαδή, η απομόνωση από τις σχέσεις και αυτό το αίσθημα εγκατάλειψης κι όλη αυτή η απογοήτευση, με οδηγούν στο να ξαναδημιουργώ έναν τέτοιο κύκλο (.) να ξαναπαθαίνω το ίδιο (.) να πάω μετά σε άλλο κύκλο (.) δηλαδή δεν έσπαγε αυτό (.)ποτέ (.)

Κατ' αναλογία με την 02. ο 04. σημειώνει την αναγνώριση δυσλειτουργικών προσκολλήσεων σε φιλικό αλλά και σε ερωτικό επίπεδο, τις οποίες αναγνωρίζει ως συνέπεια της συστηματικής καταπίεσης που είχε βιώσει από το οικογενειακό του περιβάλλον. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

04: Ε, ντάξει, έκανα και πράγματά: ξέρω γω (.) ντάξει (.) κάπως (.) συνδέονται ας πούμε (.) μετά και με τις σχέσεις (.) και: τους τρόπους που: επέλεξα να κάνω καινούριους φίλους, φίλους-παρέες ξέρω γω: (.) παίζανε πολύ (.) δε ξέρω (.) αυτό μάλλον πάει στη διαπροσωπική (.) εξουσία (.) πάντα ήτανε μεγαλύτεροι μου αυτές οι παρέες (.) με: προστατεύανε (.) εεε έπρεπε να κάνω κι εγώ χάρες, σε όλο αυτό (ειρωνικό γελάκι) Ναι. για να χω τις μηχανές μου ξέρω γω:, και οικονομικά (.) με στηρίζανε (.)

Ειδικότερα, προχωρώντας σε μία ερμηνευτική απόπειρα των λόγων που οδήγησαν στην αναπαραγωγή ανασφαλών διαπροσωπικών δεσμών και την έκθεση σε αρνητικά κοινωνικά περιβάλλοντα, ο ίδιος λογίζει την έλλειψη οικογενειακού οικονομικού κεφαλαίου και οικογενειακών υποστηρικτικών σχέσεων ως σημαντικούς παράγοντες κινδύνου. Πιο αναλυτικά, για τον 04. η άσκηση συστηματικών πιέσεων και βίωσης κακοποιητικών συμπεριφορών από τους γονείς του, σε συνδυασμό με τη διάχυτη αίσθηση οικονομικής ανασφάλειας κρίνονται ως τα καθοριστικά γεγονότα, που, απαντώντας σε μία πυρηνική ανάγκη για την εξασφάλιση της οικονομικής και συναισθηματικής του ασφάλειας, φέρεται να τον οδήγησαν στη συγκρότηση «φιλικών» σχέσεων που θεμελιώνονταν σε ανισότιμη βάση. Κατά τα γονεϊκά πρότυπα, η δημιουργία σχέσεων δομείται, λοιπόν, στη βάση της εκμετάλλευσης και της παροχής ανταλλαγμάτων, ήτοι, στη συγκεκριμένη περίπτωση η εμπλοκή σε παράτυπα κυκλώματα, που εξυπηρετεί την εξασφάλιση οικονομικών ωφελειών και μίας αίσθησης κοινωνικής προστασίας.

Παράλληλα, συζητώντας γύρω από δυσλειτουργικά μοτίβα σύνδεσης, είναι χαρακτηριστικό πως οι ομιλητές/ριες συχνά στέκονται στο γεγονός ότι η διάχυτη συναισθηματική ανασφάλεια αποτελούσε στο παρελθόν βασικό παράγοντα για τη συσκότιση του γνήσιου εαυτού, κι επομένως τη μη-σύνδεση σε στέρεες βάσης συναισθηματικής συνδιαλλαγής με τους άλλους. Ειδικότερα, σε σχέση με αυτό παρατίθεται το παρακάτω ενδεικτικό απόσπασμα ως μέρος ενός διαλογικού πεδίου που αναπτύχθηκε στα πλαίσια ταύτισης των τοποθετήσεων των 02. και 01.:

- 01: (.) σε καινούριες σχέσεις δεν έδινα ποτέ (.) δεν άφηνα τον εαυτό μου (.) ήταν όλο αυτό, όλο αυτό είχε να κάνει ότι φοβόμουν κι εγώ το πως θα το πάρει ο άλλος και ήμουν και σε φάση που ήμουν με τις ουσίες
02: γιατί άμα του δώσω και με απαυτώσει μετά; Αυτό ήτανε το πρόβλημα (.)
01: δε τον ξέρω, δε τον ξέρω κι από χθες
02: ναι, εμένα αυτό ήτανε (.) δεν ήτανε τόσο πολύ ότι (.) σε υποτιμάω (.) ήταν ότι (.) φοβάμαι να: σου δείξω γιατί άμα σου δείξω κι εσυ μετά:: [με εκμεταλλευτείς
01: [Ναι, πως θα το διαχειριστώ εγώ μετά, πως θα το διαχειριστώ εγώ μετά όλο αυτό (.) την εκμετάλλευση που θα πάρω

Ειδικά ως προς τη σύναψη νέων δεσμών καθίσταται σαφές πως οι προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες των 01. και 02. έχουν συνδράμει στη συγκρότηση ενός συναισθηματικά εύθραυστου κοινωνικού εαυτού και στην καλλιέργεια ενός διάχυτου φόβου επανατραυματισμού στα πλαίσια της ανθρώπινης σύνδεσης. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ωστόσο είναι ότι η απόκρυψη της πραγματικότητας του εαυτού τροφοδοτείται από το φόβο της απόρριψης, κι επομένως, η προκαταρκτική απόρριψη θα λέγαμε πως λειτουργεί ως ένας μηχανισμός για τη συγκάλυψη του φόβου της ανθρώπινης σύνδεσης.

Αντίστοιχα μία άλλη αντίδραση σε συσσωρευμένες μορφές καταπίεσης και βίωσης απειλών που επανέρχεται στο λόγο των ομιλητών/ριών αφορά τις παρατηρήσεις τους γύρω από τις συστηματικές τάσεις φυγής που βίωναν στο παρελθόν. Το παρακάτω απόσπασμα αποδίδει λεπτομερώς τη συγκεκριμένη τακτική μέσα από το λόγο της 02.:

- 02: Εεεεε (3) και αυτό:: νομίζω ότι ήτανε και:: (.) αυτή γενικά η περίοδος (.) ότι έχει να κάνει πολύ και με τις τάσεις φυγής (.) δηλαδή εγώ έχω αλλάξει: 3-4 τόπους μόνιμης κατοικίας (.) μόνη μου (.) από 17 χρονών έχω φύγει από το σπίτι μου (.) Έβαζα τα πράγματα μου σε μία τσάντα ξέρω γω, με πρώτη αφορμή τις σπουδές και μετά ας πούμε (.) διάφορα άλλα (.) έβαζα τα πράγματα μου κι έλεγα φεύγω από δω, δε μου κάνετε ξέρω γω εσείς εδώ στην: Καλαμά:τα, δε μου κάνετε εσείς εδώ στα Χανιά (.) δε μου κάνετε:: (.) θα φεύγω μέχρι να βρω που:: που είναι αυτοί οι άνθρωποι που μου κάνουν ξέρω γω (.) (3) αλλά δε::ν υπήρχε ας πούμε (.)

Το παραπάνω παράδειγμα αποτελεί ενδεικτικό της αίσθησης ανασφάλειας που αποτρέπει στο άτομο να συνδεθεί πραγματικά με τους σημαντικούς άλλους, καθώς η εναλλαγή τόπων με σκοπό την εύρεση νοήματος συνοδεύεται από μία συνεχή απόρριψη που καταλήγει σε μία διαρκή επανάληψη δυσλειτουργικών μοτίβων μη-σύνδεσης και επομένως συγκρότησης ανασφαλών δεσμών.

3.3.2 Η διάχυτη αίσθηση παγίδευσης: Στρατηγικές απόδρασης και φυγής

Αξιοσημείωτες είναι και οι αναφορές των συμμετεχόντων/ουσών ως προς την οργάνωση στρατηγικών διαφυγής από το καταπιεστικό κοινωνικό τους περιβάλλον ήδη από την παιδική ηλικία. Ειδικά στην περίπτωση των 05. και 02. η επιθυμία συνέχισης της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε επίπεδο σπουδών αναδεύεται ως «διαβατήριο» και ως στρατηγική διαφυγής από το ευρύτερο οικογενειακό πλαίσιο.

02: δηλαδή από παιδάκι ήτανε το όνειρο μου να σηκωθώ να φύγω από κει (2) ήτανε ο λόγος που έκατσα και διάβασα για να περάσω πανελλήνιες γιατί μόνο εάν πήγαινα κάπου να σπουδάσω μπορούσα να φύγω από το σπίτι (.) και δεν επέστρεψα φυσικά ποτέ μου

03: Με βοήθησε να περάσω κι εγώ στις Πανελλήνιες (...) γιατί είχα μία τάση φυγής απ' το σπίτι και από συγγενείς, οικογενειακούς φίλους και τέτοια (.) ένιωθα πίεση γιατί ήμουνα χαμ (.) ήμουνα σχετικά χαμηλών τόνων και::: δε:::ν (5) Ναι, είχα μία τάση φυγής ας πούμε

Μέσα από το λόγο των αφηγητών/τριών γίνεται σαφές ότι η φαντασιακή κατασκευή ενός σχεδίου απόδρασης ενέχει τη χρησιμότητα μίας στρατηγικής επιβίωσης σε καταπιεστικά περιβάλλοντα λειτουργώντας, παράλληλα, ως μηχανισμός απόσβεσης των εσωτερικών συγκρούσεων και ως ένα πρότυπο-στόχος για την οργάνωση της πράξης.

3.3.3 Κοινωνική απομόνωση και παραίτηση

Παράλληλα, η αδυναμία διαχείρισης της συναισθηματικής δυσφορίας και των επώδυνων βιωμάτων συχνά φαίνεται να καταλήγουν στην απόσυρση, καθώς τα αρνητικά συναισθήματα και ο φόβος επανατραυματισμού οδηγούν τους συμμετέχοντες/ουσες στην κοινωνική απομόνωση ή και την παραίτηση. Παραθέτοντας το παρακάτω απόσπασμα από την αφήγηση του 01. καθίσταται εμφανές το πως η απομόνωση και η φυγή από το κοινωνικό

συναναστροφείν λειτουργεί ως μηχανισμός επιβίωσης από κακοποιητικά κοινωνικά περιβάλλοντα:

01: εεεε (.) και απομονωνόμουνα (.) δηλαδή έβλεπα τον εαυτό μου ότι αντί να πάω στο σχολείο που πήγαινα γιατί έτρωγα το bullying [...] εγώ έπαιρνα τα βουνά για να νιώθω ελεύθερος και ήρεμος ότι δε θα με κοροιδέψουνε, δε θα μου κάνουνε, δε θα::, εεε (.) απομόνωση (.) και:: φυγή (.) απομόνωση και φυγή, από:: την: αντιμετώπιση του προβλήματος γιατί δεν ήξερα τον τρόπο (.) σαν 01. (.) στα 5 μου, στα 6 μου, στα 7 μου (.)

Το παραπάνω απόσπασμα συνοψίζει όσα έχουμε αναλύσει ήδη, δηλαδή πως ακριβώς η βίωση της αρνητικής λειτουργίας της εξαναγκαστικής εξουσίας με τη μορφή λεκτικής και ψυχολογικής κακοποίησης εναποθέτουν μία σειρά συναισθηματικών και κοινωνικών απειλών επηρεάζοντας την αίσθηση του εαυτού. Ωστόσο, στο σημείο αυτό βλέπουμε πως η συστηματική βίωση κοινωνικού χλευασμού για το κοινωνικο-οικονομικό στάτους περιορίζει τη δυνατότητα για αντίδραση, παγιδεύοντας τον 01. σε μία διαρκή αίσθηση μειονεξίας, καθιστώντας την απομόνωση ως ένα αναπόφευκτο μέσο διαφυγής από την οδυνηρή πραγματικότητα, παρέχοντας μία πλασματική αίσθηση ανάκτησης του ελέγχου.

Παράλληλα, είναι χαρακτηριστικό πως η χρήση ουσιών ή/και η εμπλοκή σε αντίστοιχα δίκτυα αποτελούν συχνότερα παράγοντες στιγματισμού και κοινωνικής περιθωριοποίησης. Παραθέτοντας τη βιωμένη εμπειρία του 05. καθίσταται σαφές πως η συγκρότηση δεσμών στα πλαίσια της χρήσης αποτέλεσε αφορμή για να δημιουργηθεί ένα κύμα εναντίωσης απέναντί του καθώς του αποδόθηκαν ευθύνες ως προς την εμπλοκή άλλων ατόμων με ουσίες:

05: μεεεεε (.) θεωρούσανε υπεύθυνο γιατί, για άλλα παιδιά που ήτανε στην χρήση, θεωρούσαν ότι τους έμπλεξα εγώ (.) Εεεε (.) τέλος πάντων μετά ξεκίνησα κι έμεινα τελείως μόνος μου, και από φίλους, και από συγγενείς και από: (.) όχι (.) δηλαδή (.) ήμουν το μαύρο πρόβατο ως κατά κάποιον: (.) κατά κάποιον:: τέτοιο: κατά κάποιον::

Όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα η απόδοση κατηγοριών υπαιτιότητας στον 05. ενέθεσε σημαντικές απειλές ως προς τις υφιστάμενες σχέσεις του, καθώς, όπως αναφέρει, η αποστροφή γύρω από το πρόσωπο του είχε ως αποτέλεσμα τη μη οικειοθελή απομόνωση από τον φιλικό και οικογενειακό του περίγυρο, καλλιεργώντας παράλληλα, μία αίσθηση του εαυτού του ως αποδιοπομπαίου τράγου.

Από την ανάλυση του εμπειρικού υλικού έγινε ακόμα σαφές ότι η απομόνωση, ως μία μορφή διάρρηξης με τον κοινωνικό κόσμο, και επομένως, ως μία συνθήκη

απογύμνωσης του εαυτού από την ουσιαστικά κοινωνική του ουσία, φέρει ως συνέπεια την παραίτηση και την αφόρητη μοναξιά. Η αδυναμία διαχείρισης των επώδυνων καταστάσεων της ζωής από τον εαυτό ως μονάδα, απουσία στενών διαπροσωπικών σχέσεων, αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα δύο αποσπάσματα παρακάτω:

03: κι όπως ήμουνα κι εγώ μόνη σε αυτό, ανυπεράσπιστη, είχα παραδώσει

02: ένιωθα τόσο μόνη μου (.) ας πούμε, ότι δε μπορώ να μιλήσω σε κανέναν (.) και ήθελα να μιλήσω (.) αλλά ένιωθα μία αίσθηση (.) ότι (.) κά:τι (.) έλεγα στη μάνα μου ότι “ Κάτι έχει μπει μέσα μου και δε μ’αφήνει να μιλήσω!” (.) δηλαδή το είχα εδώ, να το πω αυτό που ήθελα (.) και δεν έβγαине, η φωνή ας πούμε απ’ το στόμα μου (2)

Ειδικότερα, η περίπτωση που αφηγείται η 02. αφορά τη βίωση ασυνήθιστων εμπειριών σε μία προσπάθεια διακοπής της χρήσης ουσιών και η οποία είχε ως αποτέλεσμα για την ίδια, την υπερχείλιση του συναισθηματικού της κόσμου και ενός διάχυτου αισθήματος αδιέξοδου. Αναλύοντας την αφήγηση της 02. στο σύνολο της, καθίσταται σαφές πως το «ξέσπασμα» του ψυχωτικού επεισοδίου και η βίωση ασυνήθιστων εμπειριών έρχονται για να καλύψουν το υπαρξιακό κενό που έχει αφήσει εκτεθειμένο η διακοπή των ουσιών και η βιωμένη απομόνωση της ζώσας καθημερινότητας. Με αυτή τη λογική η μετάβαση σε μία «άλλη», «εξώκοσμη» πραγματικότητα θα λέγαμε ότι εξυπηρετεί, αντίστοιχα, μία παυσίπονη λειτουργία. Υπό αυτή την προοπτική η διάχυτη αίσθηση μοναξιάς που νιώθει η 02. έχει ως αποτέλεσμα την ψυχική λειτουργία που κατασκευάζει έναν φαντασιακό, «ακανόνιστο» κόσμο που παρέχει ένα μαξιλαράκι προστασίας, καθώς λειτουργεί ως μία στρατηγική επιβίωσης σε έναν οδυνηρό κόσμο που κυριαρχεί η μοναξιά και η έλλειψη ουσιαστικών υποστηρικτικών δικτύων και προσώπων αναφοράς. Είναι ιδιαίτερα σημαντική η υπογράμμιση της αμφιθυμικής κατάστασης που σημειώνεται στην περίπτωση της η 02., ανάμεσα στην πηγαία, υπαρξιακή ανάγκη και επιθυμία για επικοινωνία και διάνοιξη ενός τραυματισμένου κοινωνικού εαυτού και την αίσθηση της ανημπόριας έκφρασης, μίας αίσθησης κι ενός καταπιεσμένου λόγου που έχει βυθιστεί στα έγκατα της ανέκφραστης, συσσωρευμένης υπαρξιακής αγωνίας.

Τέλος, η επιτομή της υπαρξιακής αγωνίας, απόλυτης παραίτησης κι επιθυμίας για ολοκληρωτική απόσυρση αποτυπώνεται στην πιο ακραία στρατηγική απόδρασης από μία πραγματικότητα που καθίσταται ανυπόφορη μέσα από τον λόγο του 04. καθώς μοιράζεται με την ομάδα την προσωπική του εμπειρία της αυτοκτονικότητας.

04: και να αυτοκτονήσω ήθελα (.) ναι, έχει τύχει και αυτό (5) Ναι, τώρα αυτό ήτανε (.) βασικά δεν έχει πολύ: πολλά χρόνια απ’ την (.) κατάθλιψη αυτή που είχα περάσει (.) ε

(.) δε μπορούσα να βγω απ' τις ουσίες, τώρα έτσι όπως πάει αυτός ο κύκλος, κι έλεγα δηλαδή: (.) δηλαδή, έφευγα με το αμάξι και το πήγαινα τέρμα, επειδή δεν είχα τα κότσια να το ρίξω σε κολώνα, παρακάλαγα να: φύγει απ' το δρόμο (.) σε τέτοια φάση (.) Ντάξει, και για: να: φτάσεις σε αυτοκτονία είναι λίγος (.) θέλει κότσια και αυτό (γέλιο) δε ξέρω τι τρέλα θέλει, αλλά είχα φτάσει σε σημείο να:

B: ε δεν είναι καλά κότσια αυτά (γελάκι) πάλι καλά που δε τα είχες!

04: Ναι ναι ναι ναι ναι ναι (γελάκι) Αλλά έχει τύχει να παρακαλάω, για να τελειώσει δηλαδή αυτή η ιστορία

3.3.4 Χρήση ουσιών για τη διαχείριση των κατακλυσμιαίων συναισθημάτων και υπαρξιακών κενών

Η ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων και η ανάγνωση των αφηγήσεων των ομιλητών/ριών στο σύνολο τους, ανέδειξαν το γεγονός ότι η χρήση ουσιών και η προοδευτική εξάρτηση από αυτές αποτελεί ένας σταθμός στη βιογραφική πορεία των ατόμων που μπορεί να ερμηνευθεί στα πλαίσια συσσωρευμένων, δυσμενών και τραυματικών εμπειριών ζωής και ιδιαίτερα έντονων, κι ανέκφραστων αρνητικών συναισθημάτων. Συνεχίζοντας τη συζήτηση από εκεί που σταμάτησε στην προηγούμενη υποενότητα και παραθέτοντας το παρακάτω απόσπασμα από την αφήγηση του 01. καθίσταται σαφές πως η χρήση ουσιών συμβάλλει καθοριστικά σε μία προοδευτική διεργασία παραίτησης.

01: και κάποια στιγμή είχε έρθει και η παραίτηση (.) ε γιατί, τι κάθομαι να ασχοληθώ, δεν υπάρχει λόγος να ασχολούμαι με τίποτα, δε βαριέσαι, κάνω δε κάνω κάτι εγώ (.) ο κόσμος θα συνεχίσει να υπάρχει (.) Που: κι αυτό: ντάξει δεν είχε στάνταρ (.) κι απ την άλλη να κάνω εγώ ότι θέλω για πάρτη μου για μένα, για να νιώθω εγώ καλά (.) αλλά ναι (.) μέσα από τις ουσίες, και: περισσότερο από τις ουσίες δηλαδή, εεε, έφτασα στο σημείο της παραίτησης κάποια στιγμή (2)

Παράλληλα, όπως συζητήθηκε αναλυτικά παραπάνω, τα εγκαθιδρυμένα σύνολα δυσλειτουργικών μοτίβων θεώρησης γύρω από τον εαυτό και τους άλλους έχουν ως αποτέλεσμα το πλημμύρισμα αρνητικών συναισθημάτων και την αίσθηση απομόνωσης. Σε αυτή την περίπτωση η χρήση ουσιών αναδύεται από τους ομιλητές/ριες ως μία αντίδραση στην απειλή των κατακλυσμιαίων συναισθημάτων και στη διάχυτη αίσθηση αποκλεισμού, καθώς οι ίδιοι σκιαγραφούν συχνότερα την καταφυγή στις ουσίες ως μία μορφή αυτοϊασης, εν είδει διαχείρισης των αρνητικών συναισθημάτων και των πολλαπλών απειλών γύρω από την αίσθηση προσωπικής ταυτότητας και της σύνδεσης με τους σημαντικούς άλλους.

02: θεωρούσα απλά ότι οι άλλοι είναι κακοί, εγώ είμαι το θύμα, οπότε ας πάω να πιάω αφού ένιωθα το ζόρι (.) Οπότε αυτό (.) το βίωνα δηλαδή κι εκεί (.) κι ακόμα, όταν είμαι δύσκολα πέφτω σε αυτή τη λούπα

01: εε, ήθελα -σχετικά με τη νοηματοδότηση της δικιάς μου ζωής και να βρω το νόημα μου, δεν είχα: (.) βγάλει άκρη; Το ριχνά στις ουσίες στο αλκοόλ και όλα καλά, δατς οκεί (ειρωνικό) Κι ήτανε (γέλιο) Και μετά έβγαине οργή, και έβγαине και η λεύκη, και, όλο αυτό (.) Στεναχώρια, οργή (.) ήτανε συναισθήματα που είναι κοινά, που ναι: (.)

Η αδυναμία κατασκευής προσωπικού νοήματος και η αναζήτηση του μέσα από το χημικό νάρθηκα των ουσιών για την τροποποίηση του συναισθήματος διαγράφονται από τους 01. και 02. ως μία στρατηγική, πρακτικά, μετάθεσης των προβλημάτων. Ειδικά στην περίπτωση του 01. είναι αξιοσημείωτο το πως οι έντονες συναισθηματικές απειλές φαίνεται να οδηγούν σε ένα φαύλο κύκλο αντιδράσεων που «αναζητούν» διέξοδο στη χρήση, καταλήγοντας, ωστόσο, όπως υποστηρίζει, σε μία μεγαλύτερη συσσώρευση του ψυχικού πόνου και στην εν-σώματη αποτύπωση τους διαμέσου του αυτοάνοσου νοσήματος της λεύκης.

Ειδικότερα, παραθέτοντας και πάλι τον ίδιο, η χρήση ουσιών αναπαρίσταται ως μία ενεργός στρατηγική και ως ένα μέσο για την απομόνωση και την απόκρυψη της πραγματικότητας του εύθραυστου εαυτού, της υπαρξιακής και συναισθηματικής απόγνωσης και της αγωνίας πίσω από την απουσία στενών διαπροσωπικών σχέσεων.

01: γιατί ήμουν εγώ στη φάση της χρήσης (.) στην οποιαδήποτε (.) ντάξει (.) δε μπορώ να πω ότι έκανα: η πιο βαριά μου ουσία ήταν η κοκαΐνη αλλά (.) μόνο η κοκαΐνη στην ουσία, αλλά, όπως και να έχει (.) δεν άφηνα να με δει ο άλλος (.) να δει το, το πραγματικό συναίσθημα μου (.) μέχρι εκεί)

Κάτι αντίστοιχο αναφέρεται και από την 02. καθώς αφηγείται την εμπειρία της από μία προηγούμενη απόπειρα διακοπής της χρήσης ουσιών, σκιαγραφώντας τις συνέπειες της έκθεσης της σε πολλαπλές συναισθηματικές απειλές. Παραθέτοντας την ίδια:

02: αυτό: με την απώλεια ελέγχου και με το: και με το: πλημμύρισμα συναισθημάτων (.) το πάθαινα όποτε έκανα off (.)

01: Μμμμμμ

02: δηλαδή εκεί δε μπορούσα καθόλου να διαχειριστώ, ούτε τις σκέψεις μου, ούτε τα συναισθήματά μου, ούτε τίποτα (.) και σε κάποιο τέτοιο off είχα πάθει και: τα: ψυχωτικά επεισόδια κι αυτά, γιατί, εεε, δε μπορούσα να το διαχειριστώ (.) είχα φτάσει σε σημείο να μιλάω με πεταλίδες και: με μέλισσες ξέρω γω, (γελάκι) στο δωμάτιο (.) και: είχα φτιάξει μια δική μου (.) πραγματικότητα (.)

Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται αντιληπτή η «ελεγκτική» λειτουργία των ουσιών για τη «νάρκωση» του συναισθηματικού κόσμου, το «πάγωμα» της ψυχικής έντασης και την απομάκρυνση του χρήστη από επώδυνες μνήμες κι εμπειρίες. Παραθέτοντας πάλι την ίδια:

02: σε εκείνο το off που τα έπαθα αυτά, είχε πεθάνει και ο αδερφός του πατέρα μου από ανακοπή, που ήτανε και ο αγαπημένος μου θεός, και τον είχα: (.) σα πατέρα μου τον είχα ας πούμε (.) και πιο πολύ (.) ε, και:: εκεί: μετά είχα αρχίσει να πέφτω πάρα πολύ (.) εκεί είχα πάρει πρώτη φορά απόφαση να κόψω τα ναρκωτικά (2) τα κοψά έτσι, μόνη μου, μαχαίρι μια μέρα που ξύπνησα:: (.) εκεί τα ‘παθά όλα. -φυσικά- (γελάκι) για 6-7 μήνες (.) και μετά τα ξανάρχισα (.) Δε γινότανε ας πούμε (.) δε μπορούσα να φανταστώ άλλο τρόπο να το κάνω (.)

Είναι πολύ σημαντικό να σημειώσουμε την κυκλικότητα που παρουσιάζει σε αυτό το σημείο η αφήγηση της 02. αναδεικνύοντας τόσο τις λειτουργίες όσο και τους λόγους της χρήσης ουσιών. Αναλυτικότερα πάνω σε αυτό, η απώλεια ενός ιδιαίτερα αγαπημένου προσώπου εναποθέτει σημαντικές συναισθηματικές απειλές στην 02. καθώς κατακλύζεται από αρνητικά συναισθήματα και πένθος, που όπως υπογραμμίζει την «έριξαν» σημαντικά. Σε αυτή τη συνθήκη η ίδια επιλέγει να διακόψει τα ναρκωτικά εν μία νυκτί, μία προσπάθεια που όπως αναφέρει είχε διάρκεια 6-7 επώδυνων μηνών. Αντιδρώντας, όμως, στις συναισθηματικές απειλές της απώλειας ενός αγαπημένου προσώπου με τη διακοπή ουσιών και την έλλειψη ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος η ίδια εκτίθεται σε ακόμα μεγαλύτερο φόρτο συναισθηματικής έντασης, «χάνοντας» τον έλεγχο του εαυτού της. Κι εδώ ολοκληρώνεται η κυκλικότητα, όπου για τη διαχείριση της επώδυνης συναισθηματικής κρίσης η 02. καταφεύγει και πάλι στις ουσίες, προκειμένου να ισορροπήσει ψυχολογικά, καθώς, όπως δηλώνει, η επιλογή της χρήσης φαινόταν να αποτελεί μονόδρομος.

Παράλληλα, ένα άλλο σημείο που σχολιάζεται όσον αφορά τη χρήση ουσιών αφορά τη λειτουργία της ως ένα είδος «πρόσβασης» σε κύκλους «κοινωνικοποίησης». Όπως αναφέρουν οι 05 και 02:

05: και:: στο λύκειο ας πούμε, επειδή πήγα σε τεχνικό λύκειο, ξεκίνησα: το κάπνισμα ας πούμε εεεε, τη χρήση (.) έβλεπα ας πούμε μεγαλύτερα παιδιά ας πούμε που είχαν τσουλούφια, βαμμένα μαλλιά και τέτοια και πήρα κι εγώ παράδειγμα σαν άμυνα ας πούμε, να με θεωρούνε: -

02: Και μετά: ο μοναδικός τρόπος για να:: (.) γιατί, φεύγοντας από κάπου - αφήνω κάτι, πίσω (.) το οποίο έχω χτίσει, κι έχει πάρει χρόνο για να το χτίσω (.) Πηγαίνοντας κάπου αλλού αυτό δε μπορούσα να το αντέξω (.) Ότι τώρα εγώ πρέπει ξανά απ’ το μηδέν (.) Οπότε:: ο πιο εύκολος, κι έτσι: (.) τρόπος να δημιουργήσεις εύκολα σχέσεις, δεσμούς “αδερφικούς” “να μοιράζεσαι σώψυχα” (ειρωνικό γελάκι) και τέτοια ήτανε η χρήση (3)

Ειδικά στην περίπτωση του 05. η αφητηρία της χρήσης αναδύεται ως μία στρατηγική επιλογή για κοινωνική ενσωμάτωση, κι επομένως, για τη διαχείριση δυνάμει απειλητικών καταστάσεων όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός και η αδυναμία συγκρότησης μίας επιθυμητής κατά τα επικρατή πρότυπα ταυτότητας στο νέο σχολικό πλαίσιο.

Κατ' αναλογία και στην περίπτωση της 02. η εμπλοκή σε δίκτυα χρήσης αφορούσε, όπως υποστηρίζει, την ανάγκη της για διαπροσωπική επαφή και ταύτιση, κι επομένως λειτουργούσε, παράλληλα, ως ένα ιδιότυπο μέσο κοινωνικοποίησης για την ίδια. Πάνω σε αυτό, είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της γύρω από τη μετάβαση σε νέα πλαίσια και όπου η διάχυτη αίσθηση ανασφάλειας και η ανάγκη για κάλυψη των διαπροσωπικών της αναγκών φέρονται να την οδηγούσαν στην αναζήτηση δημιουργίας νέων σχέσεων μέσω της χρήσης ουσιών. Ειδικότερα, στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται ο ρόλος που δύναται να επιτελέσει η χρήση ουσιών ως προς το σχηματισμό μικρο-κοινοτήτων που συγκροτούνται στον πυρήνα ενός κοινού ενδιαφέροντος των χρηστών/ριών για τις ουσίες. Υπό αυτή την έννοια, η κεντρική αναπαράσταση της 02. για το ιστορικό της δικής της πορείας εξάρτησης δομείται πάνω σε έναν μηχανισμό αναζήτησης ενός «εύκολου», ευκαιριακού μονοπατιού για ανθρώπινη αλληλεπίδραση, το οποίο και τελικά αποδομεί, καθώς μέσα από τη βιωμένη εμπειρία καταγράφει την πορεία παγίδευσης διαμέσου της χρήσης σε ένα μόρφωμα ανθρώπινων «δεσμών» που θεμελιώνονται σε κίβδηλο περιεχόμενο.

3.4. Θεραπευτικές διαδρομές, νόημα και η ανοικοδόμηση μίας νέας θετικής ταυτότητας

Τέλος, μία διακριτή θεματική που αναδύθηκε από το λόγο των συμμετεχόντων/ουσών αφορά στις θεραπευτικές διαδρομές που έχουν διανύσει μέχρι σήμερα, στην προοδευτική νοηματοδότηση της προσωπικής τους ιστορίας και στις διεργασίες ανοικοδόμησης μίας θετικής αυτό-εικόνας. Όσον αφορά το καταλυτικό σημείο της συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας διακοπής της χρήσης, στην περίπτωση της 02. αυτό σημειώνεται στα πλαίσια αναγνώρισης των απειλών που η εξάρτηση είχε εναποθέσει ως προς την ελεύθερη νοηματοδότηση και τη διαφύλαξη των προσωπικών της αξιών. Παραθέτοντας την ίδια:

02: αλλά εκεί που εγώ ταρακουνήθηκα πιο πολύ απ όλα ήτανε: στη: νοηματοδότηση (.) εεε, εκεί (.) φρίκαρα πάρα πολύ με τον εαυτό μου όταν είδα ότι (.) έχω φτάσει σε σημείο:: να:: μην είμαι εγώ (.) Δηλαδή:: όσα χρόνια ήμουν μες τη χρήση (.) ποτέ δεν ήμουνα: ξέρω γω, παρτά:κίας (.) ποτέ δεν ήμουνα να: καβατζώ:νω (.) ποτέ δεν ήμουνα

για: να (.) ξέρω γω μόνο για μένα (.) δηλαδή με ένοιαζε πολύ ο άλλος, πάντα (...)
Αλλά:: (.) όταν έφτασα σε σημείο να:: λέω:: “ντάξει, ας βγάλω τώρα λίγο απ’ αυτό”
(.) όταν άρχισα ας πούμε, να μη με νοιάζει τι θα βάλει ο άλλος στον οργανισμό του,
νοθευμένο πράγμα, κι αν θα πεθάνει,παρκεί εγώ να μπορώ να είμαι εντάξει ξέρω γω
(.) εκεί λέω, τι κάνεις

Η συνειδητοποίηση της εξάρτησης ως μίας συνθήκης προοδευτικής απώλειας των αξιακών προτύπων και του προσωπικού νοήματος που οδηγεί σε μία αίσθηση παγίδευσης και αλλοτρίωσης του εαυτού αποτελεί κοινός τόπος για τους συμμετέχοντες/ουσες.

04: Ντάξει, αυτό είναι και: το πιο τέτοιο (.) ότι χάνουμε και τις αξίες μας μέσα απ τη χρήση

Παράλληλα, η διαδικασία της απεξάρτησης αποτυπώνεται συνολικά ως μία πορεία μετάβασης από τον ετεροκαθορισμό στον αυτοπροσδιορισμό, ενώ σκιαγραφείται ως μία εξέλιξη που διαμεσολαβείται από μία «ωρίμανση» που λαμβάνει χώρα κατά την εκτύλιξη της θεραπευτικής διαδρομής και που αφορά άμεσα την ανάληψη της ευθύνης από τον εαυτό. Παραθέτοντας τους 05. Και 02. :

05: αποφάσισα να πάω στο πρόγραμμα σαν, ας πούμε: (.) σα::ν (3) σαν εκδίκηση προς όλους ας πούμε, δε το κανα για τον εαυτό μου τόσο πολύ, μέχρι να αποφασίσω να πάω στο κλειστό ας πούμε που είπα εντάξει (.) πόσο εύκολο είναι να ξεφύγεις από (.) το θεωρούσα εύκολο αυτό, ξέρω γω να πας στο κλειστό, να πάρεις και μία νέα οπτική (.) να συνειδητοποιήσεις ότι είναι πάλι αλλιώς, να το αντιμετωπίσεις κι εσύ αλλιώς (.) και να: συνεχίσεις τη ζωή σου ξέρω γω (.) και: τώ:ρα: (.) προσπαθώ το καλύτερο για τον εαυτό μου (.) Αυτά (χαμόγελο)

02: ελπίζω να: είναι αλλιώς από δω και πέρα (.) θα προσπαθήσω δηλαδή εγώ να είναι αλλιώς (.)

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τρόπος που η ζωή των αφηγητών/ριών έχει διαφοροποιηθεί στο σήμερα αποτυπώνεται εναργώς με τη μορφή ενός σαφούς διαχωρισμού μεταξύ ενός άλλου τότε, κι ενός διαφορετικού, συνειδητού, πλέον, τώρα. Τα παρακάτω αποσπάσματα αποτυπώνουν αυτή τη διάκριση χαρακτηριστικά:

04: δε ξέρω πως να το εξηγήσω (.) ε ξέρεις σε σύγκριση με το σήμερα (.) το πως είμαι ή το πως είμαστε, πως θα το διαχειριζόμασταν, τι:: αντιδράσεις θα είχαμε, ξέρω γω σε όλο αυτό, ναι είναι εντάξει, είναι κάτι πολύ: από το ένα άκρο στο άλλο (.) κάπως έτσι, το νιώθω

04: (.) δηλαδή μετά από ένα σημείο δε μπορούσα κιόλας να αντιδράσω (.) όπως στο σήμερα ας πούμε. Ντάξει είμαι και πιο συνειδητοποιημένος (.)

02: Α τώρα άλλαξε (.) Απ' το πολύ το λέγε λέγε ότι ξέρεις κάτι (.) πρέπει να διεκδικείς κι εσύ να έχεις χώρο κάπου (2) απ' το πολύ το πιπίλισμα (.) γιατί στην αρχή δε το πίστευα αυτό (.)

03: Ε, ναι (.) τώρα ξέρω αναγνώρισα τις αξίες μου (.) και ξεκίνησα να το κάνω όταν έπιασα αυτή τη δουλειά που είμαι τώρα, γιατί, έχει να κάνει με ανθρώπους (.) Εγώ ήμουνα νοσηλεύτρια και δούλευα σε ψυχιατρικές κλινικές και δεν έχω κάνει πολλά πράγματα, δηλαδή γενικά δεν έχω δουλέψει ούτε καφέ (.) Οπότε όταν έπιασα αυτή τη δουλειά που είμαι τώρα, εεε, φτιάχνω καφέδες (.) κάτι που δεν έχω ξανακάνει ποτέ και βλέπω ότι τα κατάφερα (.) δηλαδή και με τους συναδέλφους και με το μαγαζί (.) Οπότε ξέρεις, εκεί ξεκίνησα να το βλέπω (3)

Δομώντας το λόγο του στο α' πληθυντικό και αναπαριστώντας με αυτό τον τρόπο την αίσθηση ταύτισης με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, ο 04. αναπαριστά τη θεραπευτική διαδρομή ως ένα καθοριστικό συμβάν με ιδιαίτερη αξία στο σήμερα, που αποδίδεται σαν τον φωτεινό πόλο ενός αντιθετικού δίπολου στο οποίο αντίκεινται οι παρελθούσες, σκοτεινές εμπειρίες της χρήσης.

Όπως σημειώνεται στα παραπάνω αποσπάσματα, η επαναδόμηση του εαυτού θεμελιώνεται σε πορείες νοηματοδότησης για την εύρεση προσωπικού νοήματος που σχετίζονται με την επίτευξη στόχων που αφορούν την αναγνώριση της αξίας του εαυτού, την προσωπική εξέλιξη και την αύξηση του κοινωνικού κεφαλαίου μέσω της συμμετοχής σε δίκτυα εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας.

Παράλληλα, είναι αξιοσημείωτο ότι οι ομιλητές/ριες αναγνωρίζουν στο σήμερα τις βιογραφικές τους διαδρομές ως «γεγενημένες» και δεδομένες πραγματικότητες για τις οποίες, όσο οδυνηρές κι αν είναι, ως καλύτερη επιλογή κρίνεται η συμφιλίωση. Όπως αναφέρει ο 01:

01: Ε εγώ έτσι όπως το νιώθω κι όπως το βιώνω με όλη αυτή την περίοδο που έχω, μέσα στο κλειστό, και με το:: ντάξει δε ξέρω πραγματικά ίσως είμαι και το μεγαλύτερο μέλος της παρέας αλλά λέω ότι: έχουνε γίνει (.) έχουνε γίνει, περασμένα δε τα ξεχνάμε εννοώ (.) περασμένα, και: δε μπορώ να κάνω κάτι να τα αλλάξω, οπότε απλά συνεχίζω (.) κι έχω αυτά τα βιώματα, απλά (.) γνωρίζοντας τα μπορώ να τα (.) μπορώ να διορθώσω τον 01. (.)

Για παράδειγμα στο παραπάνω απόσπασμα ο 01. αποτιμά πως η συνειδητοποίηση των βιογραφικών εκτροχιασμών μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπο αποφυγής για την επανάληψη ανεπιθύμητων συμπεριφορών, κι επομένως, ως ένα εργαλείο για την εξέλιξη του εαυτού. Αντίστοιχα, η θεραπευτική διαδρομή φέρεται ως πρωτεύουσα για την ενδυνάμωση και την σταδιακή κατάκτηση της ανοιχτότητας του εαυτού. Το παρακάτω

απόσπασμα αποτελεί μέρος της τοποθέτησης της 03. στα πλαίσια αποτίμησης της ερευνητικής διαδικασίας και της συζήτησης γύρω από επώδυνες ψυχικές εμπειρίες.

03: το σημαντικό για μένα είναι ότι το λέμε (.) γιατί μέχρι κάποια υποτροπή, θα μιλήσω για μένα, ούτε να τα ξεστομίσουμε μπορούσαμε, ούτε να τα σκεφτούμε θέλαμε, κι όταν ερχότανε τελικά στο μυαλό, δηλαδή κάτι θα κανα, για να μην (.) για να μην το σκέφτομαι. Το ότι είμαστε εδώ, το ότι τα λέμε είναι ότι τα αντιμετωπίζω και (.) και με κάποια έχουμε συμφιλιωθεί (.) εε, το βλέπουμε διαφορετικά. Είμαστε πιο έτοιμοι. Είμαστε έτοιμοι βασικά (.) εγώ έτσι το βλέπω

Η σημασία του μοιράσματος του τραύματος -ως άλλοτε παράγοντας συστολής του εαυτού- ως μέσου ενδυνάμωσης για την εξέλιξη του εαυτού στο σήμερα, και η θετική αποτίμηση της ερευνητικής διαδικασίας σημειώνεται αντίστοιχα και από την 02.

02: (.)μπορεί να ναι και η πρώτη φορά που τα συζήτησα και ούτε θύμωσα:, ούτε - δηλαδή, δεν ένιωσα: αυτή τη δυσφορία, ότι θα πω κάτι κι όλα αυτά, που ένιωθα τις προηγούμενες φορές που τα συζήτησα όλα αυτά. Δηλαδή, οκεί (.) Ναι μόν (.) Αλλά (.) Από δω και πέρα τι κάνουμε (.) δηλαδή: κάπου μετά: άμα τα αφήνουμε και μας στοιχειώνουνε και μας (.) Δε μπορείς να βγεις ποτέ από αυτό. Και δεν αξίζει (.) Δηλαδή, και πέρασα όλα αυτά και από δω και πέρα θα είμαι στον πάτο; (2) Κι επίσης είδα κάτι που έγραφε εκεί και το ένιωσα πάρα πολύ (.) Κάτι για την αλήθεια που είναι επουλωτική (.) το είχαμε δει και την προηγούμενη φορά, είναι πάρα πολύ ωραίο (.) το χω κρατήσει απ' την προηγούμενη φορά [...] Ναι ναι (2) Και προσπαθώ να το εφαρμόζω (.) όσο πιο πολύ (.) Προσπαθώ να το εφαρμόζω πολύ

Καταλήγοντας, παρατίθεται ένα ενδεικτικό απόσπασμα από την τελευταία συνάντηση με τους συμμετέχοντες/ουσες και το οποίο αποτελεί μία σημαντική σύνοψη του περιεχομένου των συναντήσεων που πραγματοποιήθηκαν.

01: (.) όλοι μας το χουμε λίγο πολύ, γιατί μας έχουνε: εγώ όπως το έχω βιώσει πιστεύω ότι είναι οι ευαισθησίες μας τέτοιες (.) έχουμε τόσες ευαισθησίες, που τώρα που είμαστε καθαροί αρχίζουν και μας βγαίνουνε και νιώθουμε πράγματα (.) που τα κρύβαμε (.) μέσα στις ουσίες (.) δηλαδή και αυτό που είπες (.) 01: πόσα κοινά έχουν αυτές οι ιστορίες

02: ναι! αυτό παρατήρησα κι εγώ με εσάς τους δύο

01: πόσο κοινές είναι οι ιστορίες (.) πόσο κοινές είναι όλες οι ιστορίες (.) δηλαδή (.) από που ξεκινάνε ας πούμε τα τέτοια (.) τα: βιώματα (.) εγώ αυτό αρχίζω να αντιλαμβάνομαι (.) από πού ξεκινάνε τα βιώματα (.) και πόσο κοινά είναι τα βήματα που (.) και πως έγινε να καταλήξουμε εδώ:: που:: φτάσαμε (.) πόσο κοινά είναι

Εδώ είναι πολύ σημαντικό ότι ο 01. προβαίνει έμμεσα σε μία συνολική νοηματοδότηση των αφηγήσεων που προέκυψαν κατά την ερευνητική διαδικασία, και που θα πρέπει να ιδωθούν συνολικά ως αναπόσπαστο μέρος της θεραπευτικής διαδρομής που οι συμμετέχοντες/ουσες διασχίζουν και προοδευτικά τείνουν να ολοκληρώσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4. ΚΛΙΝΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

4.1 Συζήτηση & αναλυτική αφαίρεση

Συνοψίζοντας τα παραπάνω αναλυτικά ευρήματα με ένα αδρό, ανακεφαλαιωτικό σχόλιο, θα λέγαμε ότι οι αφηγηματικές κατασκευές που οικοδομήθηκαν στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας κατέστησαν σαφές ότι οι βιογραφικές διαδρομές των συμμετεχόντων/ουσών αμφιροπούν ανάμεσα σε πολλαπλές, επιβεβλημένες μορφές εξουσίας, απειλές και αντιδράσεις στις απειλές που διαπλέκονται στη διαλεκτική συνάντηση της προσωπικής βιογραφίας και των ευρύτερων μακρο-δομών. Μεταφέροντας τις θεωρητικές αξιώσεις του PTMF στην πράξη (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b), και δουλεύοντας με άξονα τις προτεινόμενες ερωτήσεις του πλαισίου στα πλαίσια μίας σπονδυλωτής διαδικασίας εκπαίδευσης και εξοικείωσης των συμμετεχόντων/ουσών με έναν εναλλακτικό τρόπο προβληματισμού γύρω από τις βιογραφικές διαδρομές, η ερμηνεία του πλούσιου εμπειρικού υλικού που παράχθηκε ανέδειξε τέσσερις κεντρικές νοηματικές ενότητες που θεμελιώνονται στη βάση των κοινών τους αφηγηματικών σημείων.

Αναλυτικότερα, λαμβάνοντας ως εφαλτήριο την αναγκαιότητα επανατοποθέτησης του ψυχικού πόνου στις κοινωνικοπολιτικές του ρίζες το ερευνητικό πόνημα επιβεβαιώνει τη συλλογιστική και τη στόχευση του, καθώς οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων/ουσών καταδεικνύουν το ρόλο και τις συνέπειες των διάφορων μορφών αντιξοοτήτων, αφενός ως προς τον τρόπο με τον οποίο δομείται η υποκειμενική αίσθηση, αλλά και ως προς τα ρεπερτόρια δράσης και τα μοτίβα που οι άνθρωποι υιοθετούν προκειμένου να ανταποκριθούν στις ψυχοπιεστικές προκλήσεις που καλούνται να απαντήσουν με βάση τα διαθέσιμα αποθέματα τους.

Ειδικότερα, ένα γενικό σχήμα που ερμηνεύει αντιπροσωπευτικά τα εμπειρικά δεδομένα συγκεράζοντας το πλέγμα συσχετίσεων των επιμέρους θεματικών ενοτήτων, προκύπτει μέσα από την παρατήρηση ότι η συνέργεια πολλαπλών μορφών εξουσίας -ήδη από την πρώιμη, παιδική ηλικία- αποτελεί σημαντικό εκθετικό παράγοντα κινδύνου για τη μετέπειτα επιβάρυνση των ατόμων, καθώς η προοδευτική συσσώρευση και ενδοβολή των πολλαπλών μορφών καταπίσης οδηγεί σε αδυναμία αυτοπροσδιορισμού, απώλεια ελέγχου και στην κυρίευση από έντονα αρνητικά συναισθήματα που με τη σειρά τους, και παράλληλα με την υιοθέτηση δυσλειτουργικών στρατηγικών επιβίωσης, συσκοτίζουν περαιτέρω τον κοινωνικό εαυτό. Παράλληλα, λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση του

Mead και τα δέκα πεδία συγκρότησης του κοινωνικού εαυτού ως τον ενδιάμεσο χώρο σύνθεσης της κοινωνικής και της ατομικής ταυτότητας (Χτούρης, 2020) η ανάλυση ανέδειξε σημαντικές συσχετίσεις των ποιοτήτων αλληλεπίδρασης με τους σημαντικούς άλλους και τον ευρύτερο κοινωνικό κόσμο, ως προς τις συγκρότηση και το βαθμό ανοιχτότητας της υποκειμενικότητας.

Ειδικότερα, όπως διαφάνηκε από το λόγο των ομιλητών/ριών το ξεκίνημα της ζωής τους φαίνεται να συνοδεύεται από πολλαπλές μορφές ασκούμενης εξουσίας επιφέροντας ένα σύνολο καθοριστικών συνεπειών στη μετέπειτα ζωή που αποτυπώνονται μεταξύ άλλων στην απουσία διαπροσωπικής εξουσίας και υποστηρικτικών οικογενειακών δεσμών, την έλλειψη κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου, την επιβολή καταναγκαστικών προτύπων συμπεριφοράς και ιδεολογικών αξιώσεων και τη βίωση συστηματικής κακοποίησης από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στην αναπαράσταση της οικογενειακής δομής ως τον κατεξοχήν φορέα άσκησης ιδεολογικής εξουσίας μέσω της επιβολής νοημάτων αλλά και της διαμόρφωση της συμπεριφοράς στη βάση των κοινωνικών προτύπων, υπό την επήρεια του συντηρητικού κοινωνικού καθεστώτος. Αυτή η τακτική, όπως σημειώθηκε, υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την καθυπόταξη της ατομικής επιθυμίας και τον περιορισμό του εαυτού στις επιβολές των γονεϊκών κανόνων αλλά και για την προοδευτική κατάργηση της αυτεξουσιότητας. Η βίωση επανειλημμένων εξαναγκασμών για τον έλεγχο της συμπεριφοράς, η εσωτερίκευση των εξωτερικών επιβολών και η αδύνατη κατασκευή προσωπικού νοήματος αναδεικνύονται σε μία καθοριστική μορφή συμβολικής βίας που γεννά καταπίεση και ψυχοκοινωνική δυσφορία (Bourdieu & Passeron, 2014).

Παράλληλα, το χαμηλό οικογενειακό οικονομικό κεφάλαιο και η υλική δυσμέμεια φέρονται ως καθοριστικά, αφετηριακά σημεία από τα οποία ξεδιπλώνονται σημαντικότερες απειλές τόσο ως προς την οικονομική επισφάλεια αλλά και ως προς την κοινωνική αποδοχή. Ειδικότερα, το χαμηλό οικογενειακό οικονομικό κεφάλαιο καταγράφεται στο λόγο των συμμετεχόντων/ουσών ως κεντρικός παράγοντας ευαλωτότητας, καθώς οι κοινωνικές συγκρίσεις κατά την παιδική ηλικία διεγείρουν τις κοινωνικές αντιθέσεις που μέσα από την ταξική διαφορά διαφαίνονται ως αναδύμενοι μηχανισμοί αποκλεισμού και ως παράγοντες διαμόρφωσης μίας υποβιβασμένης εικόνας για τον εαυτό. Προχωρώντας σε μία αναλυτική αφαίρεση και λαμβάνοντας υπόψη την καθοριστική λειτουργία των κοινωνικών αποτιμήσεων ως προς τη διαμόρφωση του εαυτού (Mead, 1913, 1934· Χτούρης, 2020), η βίωση κοινωνικού χλευασμού για το κοινωνικο-οικονομικό οικογενειακό στάτους θα λέγαμε ότι σκιαγραφείται ως καθοριστικός αρνητικός παράγοντας για την απομείωση της

αυτό-αξίας, καθώς αναπαράγει την αγωνία γύρω από την κρίση του αντικειμενοποιητικού κοινωνικού βλέμματος (Burkitt, 2008). Εάν, λοιπόν, ανατρέξουμε στο έργο των Marx (βλ. Sève, 1975) και Mead (1934) και στην αναγωγή στην οποία προβαίνουν της «ανθρώπινης ουσίας» (Marx) ή του «εαυτού» (Mead) ως το «αποτέλεσμα των κοινωνικών σχέσεων» (Μαρξ) ή το «οργανωμένο πρότυπο των κοινωνικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων» (Mead), τότε η παραδοχή της υποκειμένης συγκρότησης ως ενός κατεξοχόν προϊόντος διάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων, καθιστά ευκρινές το γεγονός πως η εξώθηση στο κοινωνικό περιθώριο συνεπάγεται την κρίσιμη, αδύνατη συγκρότηση του εαυτού. Το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες/ουσες κάνουν ειδική μνεία στη βιωμένη εμπειρία της υλικής δυσμένειας και στο ρόλο που η απουσία οικονομικού κεφαλαίου αποτιμούν ότι διαδραμάτισε στην εξέλιξη της πορείας τους και στην εμπλοκή τους σε διακινδυνευμένα μονοπάτια ζωής καθιστά πρόδηλες τις συνδέσεις μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψυχικής δυσφορίας επιβεβαιώνοντας τη διεθνή βιβλιογραφία (Hollingshead & Redlich, 1958· Muntaner, Eaton, & Diala, 2000· Ζήση, 2013β· Wilkinson, 1996). Υπό αυτή την προοπτική, οι οικονομικές αντιξοότητες παρέχουν εκτός των άλλων την ερμηνευτική βάση και για την κατανόηση της μετάβασης των ομιλητών/ριών στην αγορά εργασίας ήδη από την εφηβική ηλικία, καθώς η επιθυμία ενίσχυσης του οικονομικού κεφαλαίου τους δικαιολογείται τόσο λόγω των αντικειμενικών οικονομικών απειλών και της ανάγκης για επιβίωση, γίνεται, όμως παράλληλα κατανοητή και στα πλαίσια μίας εναγώνιας επιθυμίας για την αντικατάσταση μίας ανίσχυρης, υποβιβασμένης παιδικής ταυτότητας από μία κοινωνικά επικυρωμένη ισχυρή ταυτότητα.

Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα ότι το σύνολο των συμμετεχόντων/ουσών έχουν υπάρξει θύματα συστηματικής κακοποίησης με τη μορφή ψυχολογικής, λεκτικής, σωματικής, οικονομικής αλλά και σεξουαλικής βίας. Ειδικά όσον αφορά τις γυναίκες συμμετέχουσες, οι συνδέσεις με τις διαστάσεις που λαμβάνει η έμφυλη βία (συμβολικής και πραγματικής) στα πλαίσια του πατριαρχικού συστήματος και της πατριαρχικής τρομοκρατίας (Πεταλιά, 2018) είναι ενδεικτικές, καθώς στην περίπτωση τους σημειώνεται η πιο ακραία μορφή που μπορεί να λάβουν, παραπέμποντας στο επώδυνο βίωμα του βιασμού.

Τα ευρήματα γύρω από τη συστηματική κακοποίηση των ομιλητών/ριών βρίσκονται σε απόλυτη σύμπλευση με τη διεθνή βιβλιογραφία γύρω από τις τραυματικές καταβολές της παιδικής ηλικίας των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης, καθώς παράλληλα, επιβεβαιώνουν το θεωρητικό υπόδειγμα των «Δυσμενών Εμπειριών στην Παιδική Ηλικία» που υποδεικνύει ότι η βίωση αρνητικών γεγονότων, συστηματικής

κακοποίησης, ελλειμματικών δεσμών προσκόλλησης και παραμέλησης αυξάνουν 4 με 12 φορές τον κίνδυνο για διαγνώσεις [κατάθλιψη, ψύχωση κ.α], χρήση παράνομων ουσιών, κατάχρηση αλκοόλ και απόπειρες αυτοκτονιών (Bethell et al., 2019· Cluver et al., 2015· Dube et al., 2003, 2006· Felitti et al., 1998· Guarino et al., 2021· Parks et al., 2022· Smith et al., 2021).

Ωστόσο, πέρα από το τοξικό κακοποιητικό οικογενειακό περιβάλλον, οι αφηγητές/ριες σκιαγραφούν αντίστοιχα τοξικά τα ευρύτερα δίκτυα της κοινωνικής τους ζωής, καθώς οι διάφορες μορφές βίας αναγνωρίζονται τόσο στο σχολικό πλαίσιο, με τη μορφή του σχολικού εκφοβισμού, όσο και στις φιλικές κι ερωτικές τους σχέσεις. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, ότι ο εαυτός αναπαρίσταται ως «μόνιμα εκτεθειμένος σε έναν αστερισμό βίωσης εξαναγκαστικής εξουσίας και βίας» που δεν αφήνει περιθώρια για τη σύναψη στενών και συναισθηματικά ασφαλών δεσμών. Η συγκεκριμένη παρατήρηση αποτελεί ένα πεδίο που έχει απασχολήσει διαχρονικά τους κοινωνικούς επιστήμονες, με το σύνολο των εμπειρικών ευρημάτων να επιβεβαιώνει ότι η απουσία υποστηρικτικών κοινωνικών δικτύων αλληλοϋποστήριξης κι επομένως η έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί καθοριστικό, εκθετικό παράγοντα για την ψυχική επιβάρυνση, καθώς η μη-σύνδεση αφήνει τα κοινωνικά υποκείμενα έκθετα σε πολλαπλάσιους κινδύνους, μεταξύ των οποίων και σε μακροχρόνιες, επώδυνες διαδρομές που ενίοτε καταλήγουν σε μορφές εξάρτησης (Bassett & Moore, 2013· Boeri et al., 2016· De Silva et al., 2005· Ζήση, 2013α· Poortinga, 2005)

Παράλληλα, μέσα από τη συνολική εξέταση των ευρημάτων, η βίωση συχνών ενδοοικογενειακών συγκρούσεων και η αμφιθυμική σχέση με τους γονείς, φαίνεται να είναι αυτή που έβαλε πρώτη τα θεμέλια των συναισθηματικών και υπαρξιακών ελλειμμάτων, καλλιεργώντας μία διάχυτη αίσθηση ανασφάλειας και συναισθημάτων απόρριψης στους συμμετέχοντες/ουσες (Bowlby, 1969). Ειδικότερα, μέσα από το λόγο τους καθίσταται εναργές το γεγονός πως η απουσία υποστηρικτικών δεσμών επενεργεί σημαντικά στη μη διάνοιξη του εαυτού και, έτσι, στη μη-επούλωση του τραύματος, που παραμένει μία χρόνια ανοιχτή πληγή με άμεσες επιπτώσεις στο ψυχοσυναισθηματικό κόσμο και στην ταυτοτική τους συγκρότηση. Πολύ περισσότερο, η απουσία διαπροσωπικής εξουσίας δια μέσου στενών διαπροσωπικών σχέσεων και δικτύων φροντίδας ενέχουν κεντρικό ρόλο ως προς τη συγκρότηση ενός τραυματισμένου, ανασφαλούς κοινωνικού εαυτού και ως προς την κυκλική μετακύληση -από τη βίωση απειλών σε σχεσιακό, κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο, στην αναπαραγωγή/εμπλοκή σε αντίστοιχα, δυσλειτουργικά μοτίβα σύνδεσης-.

Με βάση την ερμηνευτική που παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο PTM, οι κυριότερες δυσλειτουργικές αντιδράσεις στις απειλές που απαντώνται στη βιογραφία των συμμετεχόντων/ουσών αφορούν στην αναπαραγωγή διαταραγμένων προσκολλήσεων και σε στρατηγικές απόδρασης, κοινωνικής απομόνωσης και παραίτησης (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b). Ειδικότερα, η λειτουργία των πρώιμων δεσμών αποτυπώνεται στη βιογραφική διαδρομή των συμμετεχόντων/ουσών μέσα από μοτίβα σύνδεσης που λαμβάνουν είτε τη μορφή «διαταραγμένων προσκολλήσεων» και κακοποιητικών σχέσεων ή τη μορφή της μη-σύνδεσης, δηλαδή ακριβώς της κοινωνικής απόσυρσης. Οι φόβοι απόρριψης, όπως έχουν βιωθεί από την οικογενειακή απόρριψη και την κοινωνική υποβίβαση, καλλιεργούν φόβους σύνδεσης και ωθούν τον εαυτό σε μία διεργασία άμυνας-επίθεσης. Υπό το φόβο του επανα-τραυματισμού οι αφηγητές/ριες μεταφέρουν την εμπειρία ενός εαυτού που αμυνόμενος συστέλλεται, καθώς φοβάται την απόρριψη της αλήθειας του, η οποία στο παρελθόν έχει συστηματικά υποτιμηθεί. Παράλληλα, η «επίθεση» νοείται ως μία αντίδραση που αναπαράγει την υποτίμηση «του άλλου», σε μία επίφαση πλασματικής αυτονομίας, και που πάντως λειτουργεί ως μηχανισμός θωράκισης του πληγωμένου εαυτού στα πλαίσια των στρατηγικών συγκάλυψης του φόβου εκμετάλλευσης και επαναβίωσης επώδυνων εμπειριών.

Υπό αυτό το πρίσμα, η χρήση ουσιών σκιαγραφήθηκε από τους συμμετέχοντες/ουσες ως μία ενεργητική στρατηγική για τη διαχείριση των κατακλυσμιαίων συναισθημάτων και των ψυχοσυναισθηματικών και υπαρξιακών τους κενών. Πολύ περισσότερο, όπως αναδύθηκε στα πλαίσια νοηματοδότησης της εμπειρίας της χρήσης οι λειτουργίες που καταγράφονται γύρω από τις ουσίες αφορούν τόσο σε μία ανάγκη για «ανήκειν» όσο στη λειτουργία τους ως μέσου για την απόκρυψη και συσκότιση, το «κουκούλωμα» του εαυτού και για την κατάπνιξη της υπαρξιακής αγωνίας και των συσσωρευμένων, ανέκφραστων κατακλυσμιαίων αρνητικών συναισθημάτων. Πρόκειται για αυτές τις «γραμμές διαφυγής» (Deleuze & Guattari) που όμως «περιστρέφονται γύρω από μαύρες τρύπες» και που μετατρέπονται προοδευτικά σε γραμμές θανάτου (Μάτσα, 2008). Η εξάρτηση από ουσίες αναδεικνύεται τελικά σε ένα μέσο πλασματικής αυτό-ϊασης που καταλήγει να μετουσιώνει το συναισθηματικό πόνο σε κενό συναίσθημα. Παρά λοιπόν το γεγονός ότι η χρήση αποτυπώνεται, αρχικά, ως μία στρεβλή στρατηγική για την ανάκτηση ελέγχου, τελικά, πολύ περισσότερο, σκιαγραφείται ως μία συνθήκη προοδευτικής παγίδευσης και αλλοτρίωσης του εαυτού.

Νοηματοδοτώντας, παράλληλα, τη ζωή τους όπως είναι διαμορφωμένη στο σήμερα οι αφηγητές/ριες αποτιμούν πως καθοριστικό σημείο για τη διακοπή της χρήσης αποτέλεσε

η συνειδητοποίηση των απειλών που η σχέση εξάρτησης εναπόθετε ως προς την προσωπική αίσθηση, και ειδικότερα, η συνειδητοποίηση της προοδευτικής ρήξης με τα αξιακά πρότυπα που είχαν διαχρονικά συγκροτήσει. Στον αντίποδα, λοιπόν, η απόκτηση αυτοσυνειδησίας γύρω από τις διεργασίες που συνέβαλλαν στον διαιωνιζόμενο ετεροκαθορισμό των θεραπευόμενων, προκύπτει στα πλαίσια ωρίμανσης κατά τη διαδικασία της θεραπευτικής διαδρομής, η οποία και ανάγεται ως κομβική για τη μετάβαση σε θετικές διεργασίες αυτοπροσδιορισμού. Σχετικά με αυτό, είναι χαρακτηριστικό πως τα βιογραφικά αφηγηματικά ενεργήματα των συμμετεχόντων/ουσών δομούνται διχοτομούμενα σε δύο επίπεδα με ενδιάμεσο σημείο αναφοράς τη διαδικασία απεξάρτησης: σε ένα μακρινό παρελθόν που σηματοδοτείται από αρνητικές καταστάσεις στη χρήση και που αναπαρίσταται ως ένα «ακυρωμένο, αντεστραμμένο τότε», και σε ένα παροντικό, κρίσιμο παρόν που χρωματίζεται από μία διεργασία αλλαγής και που νοείται ως μεταβατικό για ένα καλύτερο μέλλον (Τσιώλης, 2006). Αυτή η ρητορική πρακτική, ως αντανάκλαση ενός απαυγάσματος προβληματισμού και θεραπευτικού αναστοχασμού γύρω από την παρελθούσα διασπασμένη, βιωμένη εμπειρία, παραπέμπει τόσο στην κρίση ως βιογραφική ρήξη όσο και ως μετάβαση (Τσιώλης, 2006). Τελικά, η διαδικασία της ανάκαμψης αποτυπώνεται ως μία ενδυναμωτική διαδικασία και ως μία διεργασία συνειδητοποίησης και ανασυγκρότησης του εαυτού για την ενεργό νοηματοδότηση της βιωμένης εμπειρίας και τη συμφιλίωσή με επώδυνες, βιογραφικές ασυνέχειες.

Προσεγγίζοντας συνολικά τις βιογραφικές πορείες των συμμετεχόντων/ουσών, οι πορείες προς την εξάρτηση είναι δυνατόν (και χρειάζεται) να ιδωθούν μέσα από την εννοιολόγηση του Schütze και το θεωρητικό υπόδειγμα του βιογραφικού εκτροχιασμού (Riemann & Schütze, 1987). Η αναγνώριση εντός των αφηγήσεων των ειδοποιών χαρακτηριστικών που συνθέτουν την έννοια του βιογραφικού εκτροχιασμού συναινεί σε αυτό, καθώς σημειώνεται η διαδοχική αφηγηματική αποτύπωση των εξής στοιχείων (Riemann & Schütze, 1987) 1) εξωτερικές παρεμβάσεις που περιορίζουν την αυτενεργό δράση και η ανάδυση ενός πιθανού εκτροχιασμού 2) κατακλυσμαία γεγονότα και κοινωνικές προσδοκίες που αίρουν τη δυνατότητα ελέγχου 3) εσωτερίκευση των κοινωνικών επιβολών και βίωση του εαυτού ως υποχείριου και θύματος 4) μη αναγνώριση της προοδευτικής εσωτερίκευσης της καταπίεσης και αδυναμία αντίδρασης 5) αίσθημα παγίδευσης, αδυναμία αυτοπροσδιορισμού και προσανατολισμού δράσης 6) αδυναμία συγκρότησης σχέσεων αμοιβαιότητας και διακύβευση της ανθρώπινης σύνδεσης 7) συρρίκνωση υπαρξιακού κόσμου και αποχή από το κοινωνικό και πολιτισμικό σώμα 8)

δυναμική, κυκλική αλληλεπίδραση εξωτερικών δυνάμεων και αντιδράσεων σε αυτές που ενισχύουν την αποδιοργάνωση.

Το ξεδίπλωμα των βιογραφικών αφηγήσεων καθιστά, επομένως, πρόδηλο ότι οι ιστορίες ζωής των συμμετεχόντων/ουσών είναι κατάφορτες από τις συνέπειες αλληλοδιαδεχόμενων βιογραφικών ρήξεων, που έχουν οδηγήσει σε βιογραφική αποδιοργάνωση (Τσιώλης, 2006). Αυτή η παρατήρηση είναι κεντρική για να κατανοήσουμε την εξάρτηση ως μία απόληξη μίας μακροχρόνιας διαδρομής οδύνης και μίας εξαρτημένης βιογραφικής τροχιάς (Riemann & Schütze, 1987), που αποτελεί την εμφανή όψη ενός παγόβουνου συσσωρευμένου ψυχικού πόνου, εσωτερικευμένης καταπίεσης και ανυπόφορων και διαταραγμένων κοινωνικών διαδικασιών.

Παράλληλα, τα ευρήματα της μελέτης παρέχουν σημαντικά διαπιστευτήρια για την ανάδειξη της βιογραφικής εξιστόρησης ως μίας κρίσιμης διεργασίας που αποτυπώνει τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην υποκείμενη οργάνωση και την ευρύτερη κοινωνικοπολιτική, καθώς η βιογραφία ανάγεται σε κοινωνικό μόρφωμα, στη μήτρα του οποίου οι λανθάνουσες δομές των πολιτισμικών νοημάτων επενδύουν την πρόσληψη και νοηματοδότηση του ιδιωτικού και κοινωνικού κόσμου.

Τελικά, μέσα από μία αναστοχαστική ανάγνωση, η παρούσα μελέτη παρέχει πλούσιο υλικό γύρω από την ανάδειξη της αλληλεπίδρασης και των διαμεσολαβούμενων δομών άσκησης εξουσίας μεταξύ του εαυτού και του κοινωνικού κόσμου. Διερευνώντας τις έννοιες της εξουσίας, των απειλών, των αντιδράσεων στις απειλές και του νοήματος, αναδείχθηκε ο κεντρικός ρόλος 1) των αντιξοοτήτων, με προεξέχον σημείο την αναγνώριση της υλικής διάστασης των ταξικών και κοινωνικών ανισοτήτων, της οικονομικής δυσμέλειας, του άγχους επιβίωσης, κλπ., 2) των δυσμενών, συγκρουσιακών οικογενειακών περιβαλλόντων και της συναισθηματικής αποστέρησης, της συστηματικής κακοποίησης και των πρακτικών επιβολής νοημάτων 3) των χαμηλών αποθεματικών κεφαλαίου (κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό) 4) της απουσίας υποστηρικτικών δικτύων αμοιβαιότητας και 5) της ιδεολογικής εξουσίας, του συντηρητικού κοινωνικού καθεστώτος και των επιβεβλημένων κοινωνικών προτύπων, αφενός στον τρόπο που δομείται η προσωπικότητα ως προς την υποκειμενική αίσθηση ελέγχου και ως προς τα διαθέσιμα αποθέματα δύναμης, αλλά και ως προς τα ρεπερτόρια δράσης και τα μοτίβα που οι άνθρωποι υιοθετούν προκειμένου να ανταποκριθούν το κατά δύναμιν στις προκλήσεις που καλούνται να απαντήσουν.

Ολοκληρώνοντας τη διαδικασία της αναλυτικής αφαίρεσης των ευρημάτων και μεταφέροντας τις τελικές αποτιμήσεις και την οπτική των συμμετεχόντων/ουσών γύρω από την ερευνητική διαδικασία και την εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου, έγινε κατανοητό

ότι αυτή προσομοιάζει με μία μορφή ώθησης για μία ιστορική αναδρομή που, ούσα πλαισιωμένη και δομημένη στη βάση του εννοιολογικού τρίπτυχου (εξουσία-απειλή-νόημα) προσφέρει ένα στέρεο έδαφος για κριτική συνειδητοποίηση και αναστοχασμό πάνω στη βιογραφική πορεία και τη διαχρονική εξέλιξη του εαυτού. Παράλληλα, σύμφωνα με τους ίδιους/ες η κοινοποίηση των βιωμάτων γύρω από επώδυνες ψυχικές εμπειρίες κρίθηκε ιδιαίτερα ευεργετική καθώς διαμέσου της συζήτησης και μέσα από το «μοίρασμα του τραύματος» (που μέχρι πρότινος αποτελούσε παράγοντας απόκρυψης του εαυτού) σημείωσαν την αίσθηση διάνοιξης του. Πολύ περισσότερο, η συνάντηση των ατόμων σε ένα νέο διαλογικό πεδίο κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική, καθώς η συνειδητοποίηση της κοινότητας των βιωμάτων φαίνεται πως δημιουργεί τους όρους για μία περισσότερο «ασφαλή» επιστροφή στην προσωπική βιογραφία, που μέσα από τον αναστοχασμό και την κριτική συνειδητοποίηση δύναται να ενισχύσει την πορεία για την αναδιάταξη του κοινωνικού εαυτού.

4.2 Περιορισμοί

Η έλλειψη μίας σαφούς μεθοδολογίας για τον ερευνητικό βηματισμό στα πλαίσια εφαρμογής του θεωρητικού μοντέλου, αλλά και η απουσία αντίστοιχων εμπειρικών μελετών αποτέλεσαν οπωσδήποτε σημαντικές προκλήσεις για την εκπόνηση του παρόντος πονήματος. Οι προκλήσεις αυτές κρίθηκε σκόπιμο να αντιμετωπιστούν με βάση τις αρχές της ανοιχτότητας, του ευέλικτου ερευνητικού σχεδιασμού και της διαρκούς αναστοχαστικότητας γύρω από τις ερευνητικές επιλογές. Επιπλέον, το γεγονός πως οι περισσότερες κοινωνιο-λογικές μελέτες είναι θεωρητικά επικεντρωμένες αποτέλεσε επίσης μία άλλη σημαντική πρόκληση, καθώς η παρούσα ερευνητική πρόταση δομήθηκε πάνω σε έναν εφαρμοσμένο άξονα προσανατολισμένο στη δράση. Παράλληλα, δεδομένης της ευαίσθητης φύσης αλλά και των πλούσιων σε βιοματικό νόημα ιστοριών που εξιστορήθηκαν, η ερμηνευτική προσέγγιση από μία ερευνητική, ακαδημαϊκά ενήμερη σκοπιά, αποτελεί οπωσδήποτε μία ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία. Από αυτή την άποψη, το να «φορευθούν» αυθαίρετες ερμηνείες στις βιογραφικές τροχιές των αφηγητών/ριών δεν αποτέλεσε σε καμία περίπτωση ερευνητική πρόθεση, κι ελπίζω, η προσεκτική συναρμογή των εμπειρικών δεδομένων με εμπειρικά τεκμηριωμένα βιβλιογραφικά ευρήματα να προσέγγισε ικανοποιητικά τη στόχευση της μελέτης, ήτοι την περαιτέρω νοηματοδότηση

και σύνδεση της κοινωνιοψυχολογικής θεωρίας με την κοινωνική πραγματικότητα και τις πραγματικές διαστάσεις που μπορεί να λάβει ο ψυχικός πόνος.

Πάνω σε αυτό, θα ήθελα, επιπλέον, να επισημάνω ότι το παρόν πόνημα δε φέρει σε καμία περίπτωση ως στόχευση τη διατύπωση απόλυτων, αιτιοκρατικών συσχετίσεων, παρά την εμβάθυνση στη μοναδικότητα των βιογραφικών σημείων των αφηγητών/ριών και την κριτική διερεύνηση των μεταξύ τους συναφειών, σε μία προσπάθεια ανάδειξης και επανατοποθέτησης του ψυχικού πόνου στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Η αποφυγή των συνολικών γενικεύσεων και τυποποιήσεων εκφράζεται ακόμα και μέσα από την προοπτική των μεθοδολογικών επιλογών, δεδομένης της ομοιογένειας και του μικρού μεγέθους του δείγματος και της προσέγγισης του εμπειρικού υλικού μέσα από την ιδιογραφική και σε βάθος μελέτη των αφηγήσεων. Τέλος, το γεγονός πως η ίδια ερευνήτρια συνέλεξε και ανέλυσε το υλικό, αλλά και η ενεργός εμπλοκή κατά τη διαδικασία παραγωγής των δεδομένων, θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη ως προς την πρόσληψη, νοσηματοδότηση και αποτύπωση των αποτελεσμάτων -που φέρουν αναπόφευκτα- προσωπικά και κοινωνικοπολιτισμικά φίλτρα.

Ως προς τη στόχευση της μελέτης σχετικά με την κριτική συνειδητοποίηση των συμμετεχόντων/ουσών, η εξοικείωση με τις έννοιες του θεωρητικού πλαισίου αποτιμήθηκε από τους ίδιους/ες ως σημαντικά ευεργετική, καθώς η αναστοχαστική σύνδεση της προσωπικής ιστορίας με τις έννοιες της εξουσίας, της απειλής, και των αντιδράσεων στις απειλές αξιολογήθηκε ως μία χρήσιμη προσθήκη για την επανερμηνεία κρίσιμων βιογραφικών σημείων. Ειδικότερα, η θετική λειτουργία του πλαισίου εντοπίζεται στο ότι προσφέρει μία περισσότερο οργανωμένη δομή που προσκαλεί τα υποκείμενα να περιεργαστούν τη βιωμένη εμπειρία τους πέρα από τα στενά φίλτρα της προσωπικής ευθύνης, διευρύνοντας τον φακό εστίασης από το μικρό-επίπεδο της υποκειμενικής ερμηνείας στο μέσο-και στο μακρο-επίπεδο της κοινωνικής πράξης. Ωστόσο, δεδομένων των περιορισμών της παρούσας μελέτης -χρονικών κι από άποψη ερευνητικής εστίασης- δε μπορεί να εκφραστεί με βεβαιότητα αν πέρα από τον εντοπισμό των σχέσεων εξουσίας, οι συμμετέχοντες/ουσές συνέλαβαν τους εξειδικευμένους μηχανισμούς λειτουργίας των δομών εξουσίας και το ρόλο τους μέσα σε αυτές. Η κριτική συνειδητοποίηση αποτελεί άλλωστε μία απαιτητική, δεσμευτική διαδικασία, κι άρα προκύπτει λογικά ότι ένας σύντομος ψυχο-εκπαιδευτικός κύκλος, εν είδει εργαστηρίου, δε θα μπορούσε να πραγματοποιήσει μία τέτοια μεγαλεπήβολη στόχευση, παρά μόνο να ερεθίσει διεγείροντας κάποιες τέτοιες ανησυχίες.

4.4 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα & εφαρμογές

Συνεχίζοντας την παραπάνω προβληματική, και με στόχο την εμφάνιση στα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες των εξουσιαστικών δομών, μία πρόταση θα μπορούσε να αφορά το σχεδιασμό περισσότερο εντατικών και πλαισιωμένων εργαστηρίων που διεισδύουν περαιτέρω στους μηχανισμούς εξουσίας, στην αναλυτική αποδόμηση και στην ενδυνάμωση των υποκειμένων, ως συλλογικών υποκειμένων. Ένα αντίστοιχο, ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράδειγμα που παρουσιάζει αρκετά κοινά με το παρόν πόνημα καταγράφεται από την Harle (2019) στη μεταπτυχιακή της μελέτη με τίτλο «*The Ideal Society Workshop: an experiment in creating a new method that contributes to reclaiming Participatory Action Research for emancipation, critical consciousness and citizen power*». Ειδικότερα, πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, το συγκεκριμένο πόνημα αφορά τη διεξαγωγή 3ωρων, συμμετοχικών εργαστηρίων, που, στη βάση των αρχών της Κριτικής Ουτοπικής Έρευνας Δράσης (Coghlan & Brydon-Miller, 2014· Egmoose, Gleerup & Nielsen, 2020· Husted & Tofteng, 2015· Raider et al., 2021· Tofteng & Husted, 2014) και προσκαλώντας τους/τις συμμετέχοντες/ουσες να αναστοχαστούν γύρω τα χαρακτηριστικά «της ιδανικής μελλοντικής κοινωνίας» έχει στόχο να προαγάγει τη εκδημοκρατισμένη, συμμετοχική λήψη αποφάσεων, την κριτική συνειδητοποίηση γύρω από ζητήματα εξουσίας και ανισοτήτων και την ενίσχυση της πορείας προς την αυτεξουσιότητα και την χειραφέτηση (Harle, 2019).

Όσον αφορά τη διατύπωση προτάσεων που απορρέουν από την παρούσα μελέτη, ειδικότερα ως προς το πεδίο των εξαρτήσεων, η σχετική εμπειρία που αποκόμισα μου δίνει τη δυνατότητα να αξιολογήσω τη δύναμη συμβολή του θεωρητικού μοντέλου ως ιδιαίτερα θετική. Αυτή η προσωπική παρατήρηση τεκμηριώνεται τόσο από τις θετικές αξιολογήσεις των συμμετεχόντων/ουσών, όσο κι από τις ιδιαίτερα θετικές στάσεις των εργαζομένων που γνώρισαν την ιδέα. Από τις πρώτες αλλά και μέχρι τις τελευταίες συζητήσεις με τους επαγγελματίες, μου κατέστη σαφές πως μέσα από τη χρόνια εμπειρία τους οι ίδιοι/ες αναγνωρίζουν το ζήτημα της εξουσίας ως κομβικό στις βιογραφικές πορείες και εκτροχιάσεις των ανθρώπων που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξάρτησης. Μία πρόταση, λοιπόν, που συγκροτήθηκε στα πρώτα στάδια της διατύπωσης της παρούσας ερευνητικής πρότασης, και που, παρότι δεν εφαρμόστηκε σε αυτή την περίπτωση, θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε κάποιο μελλοντικό εγχείρημα, αφορά την εκπαίδευση των επαγγελματιών του πεδίου των εξαρτήσεων πάνω στις αρχές του PTM με σκοπό τη μεταφορά των ιδεών του από τους ίδιους τους εργαζόμενους στο πεδίο της καθημερινής τους πρακτικής. Μία τέτοια προσέγγιση θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, η αποκτώμενη γνώση θα μπορούσε

να συνοδεύσει συνολικά την επαγγελματική τους πρακτική, εμπλουτίζοντας την φαρέτρα των αναλυτικών και θεραπευτικών εργαλείων γύρω από την προσέγγιση των ιδιαίτερα (ψυχοκοινωνικά) επιβαρυσμένων ανθρώπων που προσέρχονται σε δομές απεξάρτησης.

Παράλληλα, μία άλλη ιδέα που αφορά και την παρούσα προβληματική, αποτελεί η διερεύνηση των εννοιών του PTMF μέσω καλλιτεχνικών μεθόδων και πρακτικών. Για παράδειγμα, ενδεικτικά, μία σκέψη που όμως δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας, ήταν η δημιουργία ενός συμμετοχικού collage δύο επιφανειών, κι όπου με τη χρήση πολλαπλών μέσων (χρώματα, υφάσματα, κείμενα, εικόνες κλπ) θα μπορούσαν να αποτυπωθούν αφενός οι μορφές εξουσίας, απειλών, και αντιδράσεων που οι συμμετέχοντες/ουσες αναγνωρίζουν στην προσωπική τους ιστορία, κι αφετέρου, αντίστοιχα, οι δυνάμεις/δυνατότητες που οι ίδιοι/ες αποτιμούν ότι βοήθανε στην ανάκαμψη και ενδυνάμωση τους.

Η πρόσφατη έκδοση του PTMF αλλά και η διαμεσολάβηση της πανδημικής συνθήκης -που έχει επιφέρει σημαντικούς περιορισμούς όσον αφορά τις δυνατότητες διαζώσης εκπόνησης εμπειρικών μελετών στο πεδίο- έχουν ως αποτέλεσμα οι ιδέες του πλαισίου να μην έχουν εφαρμοστεί στο βαθμό που θα μπορούσαν⁴². Λαμβάνοντας υπόψη την αναλυτική κι ερμηνευτική δυναμική του θεωρητικού πλαισίου PTM, αλλά και το κάλεσμα της συγγραφικής ομάδας για την περαιτέρω εμπειρική τεκμηρίωση των προτεινόμενων αρχών του, είναι σημαντικό να διατυπωθούν περαιτέρω προτάσεις εφαρμογής.

Ειδικότερα, δεδομένου ότι το μοντέλο και οι εννοιολογικές του προκείμενες έχουν αναφορά σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ενδεικτικά 1) σε εκπαιδευτικά πλαίσια: για την ευαισθητοποίηση, υποστήριξη και ενδυνάμωση των μαθητών/ριών-φοιτητών/ριών τόσο σε επίπεδο παρέμβασης, αλλά και σε επίπεδο πρόληψης, 2) από ομάδες αυτοβοήθειας: δουλεύοντας για παράδειγμα, πάνω στις ερωτήσεις του πλαισίου και κατασκευάζοντας εναλλακτικές, θετικές αφηγήσεις 3) σε αντίστοιχες μελέτες και ερευνητικές προτάσεις φοιτητών/ριών, 4) σε κοινοτικές δομές, κέντρα ημέρας, φορείς, δημόσιες υπηρεσίες, κλπ. που υποστηρίζουν πληθυσμούς σε ευάλωτοτητα 5) σε επίπεδο επαγγελματικών πρακτικών (πχ. σε εποπτικές ομάδες) για τη διερεύνηση των

⁴² Παρόλα αυτά, όπως σημειώθηκε στην υποενότητα 1.4.2 καταγράφεται ένας σημαντικός αριθμός εμπειρικών μελετών που τεκμηριώνουν τη χρησιμότητα μεταφοράς του θεωρητικού πλαισίου στην πράξη. Η συζήτηση εδώ αφορά ειδικότερα την περαιτέρω εξέλιξη και τον πολλαπλασιασμό αντίστοιχων εγχειρημάτων.

δυναμικών και των σχέσεων εξουσίας καθώς και 6) σε πεδία και κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν ακόμα εφαρμοστεί (πχ. σε άτομα με αναπηρίες) κλπ.

Συνολικά, θέτοντας ως κεντρική επιδίωξη την απομάκρυνση από ατομικιστικές θεωρήσεις και τη μετατόπιση σε περισσότερο διευρυμένα, ολιστικά πλαίσια κατανόησης και αντιμετώπισης της ψυχικής δυσφορίας, η μεταφορά των προτεινόμενων θεωρητικών ιδεών στο πεδίο της δράσης θα μπορούσε να αφορά σε «ταξίδια νοήματος», ενώ, οπωσδήποτε, μία πρόταση αποτελεί η συναρμογή των ιδεών με την ανάληψη κοινωνικοπολιτικής ή/και ακτιβιστικής δράσης για τη διαπραγμάτευση των κοινωνικών ανισοτήτων και των δομικών κενών, και τη δημιουργία αντι-αφηγήσεων γύρω από τον εαυτό, τη ζωή και τον κόσμο (Johnstone & Boyle, 2018a, 2018b)

Μία σκέψη..

Καταλήγοντας, θα ήθελα, ορμώμενη από τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις να καταθέσω μία προβληματική προς αναστοχασμό. Δεδομένου ότι το επιστημονικό ενδιαφέρον τα τελευταία δύο χρόνια είναι εστιασμένο βασικά στη διερεύνηση των συνεπειών της πανδημίας σε όλο το φάσμα της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης, πολλαπλά είναι τα επιστημονικά εγχειρήματα που έχουν αποπειραθεί να καταγράψουν τις πανδημικές επιπτώσεις όσον αφορά την ψυχολογική επιβάρυνση των πολιτών (βλ. ενδεικτικά Bourmistrova et al., 2022· Robinson et al., 2022). Σε αυτό το πνεύμα, μία πρόσφατη, εμπειρισταωμένη μελέτη, λαμβάνοντας ως δείγμα 156.000 ανθρώπους που έχουν νοσήσει από τον covid-19, επισημαίνει ότι σε βάθος ενός χρόνου η λοίμωξη από τον ιό αποδεικνύεται κρίσιμος παράγοντας για την ψυχική υγεία, καθώς διαπιστώθηκε πως οι νοσήσαντες/σες φέρουν αύξηση σε ποσοστό 60% του κινδύνου διάγνωσης με κάποια «ψυχική διαταραχή» ή/και της χρήσης συνταγογραφούμενων ψυχο-φαρμάκων (Xie, Xu & Al-Aly, 2022). Μάλιστα, σύμφωνα με τον επικεφαλής της ερευνητικής ομάδας Al-Aly «οι λοιμώξεις Covid-19 έχουν πιθανώς συμβάλει σε περισσότερες από 14,8 εκατομμύρια νέες περιπτώσεις διαταραχών της ψυχικής υγείας παγκοσμίως». Ανάμεσα σε αυτές τις διαταραχές αναγνωρίστηκαν αυξημένες πιθανότητες διάγνωσης «αγχωδών διαταραχών» (+35%), «καταθλιπτικών διαταραχών» (+40%) , «διαταραχών ύπνου» (+41%) και άλλων, ενώ, ιδιαίτερα, ο κίνδυνος διάγνωσης εντοπίστηκε αυξημένος κατά 86% για ανθρώπους που είχαν νοσηλευτεί λόγω επιπτώσεων της λοίμωξης (Sauerwein, 2022· Xie, Xu & Al-Aly, 2022). Παράλληλα, ανάμεσα στις διαταραχές που καταγράφονται σημειώνεται ότι οι άνθρωποι που έχουν αναρρώσει από τον ιό εμφάνισαν 34% αυξημένες πιθανότητες «να αναπτύξουν διαταραχές της χρήσης οπιοειδών» και 20% «για διαταραχές χρήσης μη

παράνομων ουσιών ή αλκοόλ», ενώ, σε μία προσπάθεια διαχείρισης του άγχους η χρήση αντικαταθλιπτικών και βενζοδιαζεπινών σημείωσε αύξηση κατά 55% και 65% αντίστοιχα, (Sauerwein, 2022· Xie, Xu & Al-Aly, 2022). Όμοια, οι εγχώριες αναλύσεις (Θωμαΐδης, 2020) προβαίνουν σε αντίστοιχα συμπεράσματα καθώς ενδεικτικά σημειώνεται η πενταπλάσια κατανάλωση κοκαΐνης και η αυξημένη κατά 57% χρήση αντικαταθλιπτικών μεταξύ 2019-2020 (EMCDDA, 2021· Θωμαΐδης, 2020).

Επιστρέφοντας όμως στον Al-Aly (2022) έχει ιδιαίτερη σημασία να σταθούμε στο συμπέρασμα στο οποίο προβαίνει ο υψηλά ιστάμενος καθηγητής επιδημιολογίας, καθώς, σε μία προσπάθεια ερμηνείας των ευρημάτων της μελέτης γύρω από τη σχέση μεταξύ ψυχικής υγείας και του ιού Sars-cov-2 ο ίδιος παρατηρεί ότι *«Δεν είμαστε σίγουροι γιατί συμβαίνει αυτό, αλλά μια από τις κεντρικότερες υποθέσεις είναι ότι ο ιός μπορεί να εισέλθει στον εγκέφαλο και να διαταράξει τους κυτταρικούς νευρώνες, οδηγώντας σε ψυχικές διαταραχές»*. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Και σε τι συμπεράσματα θα καταλήγαμε άραγε εάν είχαμε πρόσβαση στις αφηγήσεις ανάρρωσης και τη βιωμένη εμπειρία της ασθένειας από την οπτική των ίδιων των νοσήσαντων/σων;

Αυτή η φαινομενικά άσχετη με την παραπάνω συζήτηση, αναλυτική παρατήρηση, έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς η «αθώα» αξίωση του καθηγητή κρίνεται καθοριστική και ενδεικτική του κυρίαρχου ερμηνευτικού παραδείγματος. Ιδιαίτερα η τακτική φυσικοποίησης αυτών των αναγωγικών συνδέσεων δια στόματος υψηλά ιστάμενων προσώπων που διαθέτουν κοινωνικό κύρος αποτελεί το κλειδί για την ενίσχυση της επιχειρηματολογικής τους ισχύος, τη διάχυση τους στα μέσα ενημέρωσης και κατ'επέκταση την αφιλτράριστη αναπαραγωγή τους στην κοινωνική συνείδηση που συντηρεί στρεβλές ποιότητες συνείδησης.

Είναι όμως τελικά έτσι τα πράγματα; Εάν δε λάβουμε υπόψη το υπαρξιακό άγχος που γεννά η πανδημική συνθήκη, καθώς караδοκεί ο θεμελιώδης φόβος του θανάτου, εάν δεν εστιάσουμε στις συνέπειες της κοινωνικής αποστασιοποίησης και της διάρρηξης των ανθρώπινων δεσμών⁴³, και εάν, τέλος, δε δούμε την πολιτική πίσω από την πανδημική συνθήκη στις πραγματικές της διαστάσεις -ως γεννήτρια νέων- και ως μοχλό επιτάχυνσης εγκαθιδρυμένων κοινωνικών ανισοτήτων (Zissi & Chtouris, 2020· Jaspal & Breakwell,

⁴³ Πάνω σε αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των δεικτών κατανάλωσης ουσιών, η οποία και κάμπτεται σημαντικά την καλοκαιρινή περίοδο, όπου αίρονται τα μέτρα προστασίας για τη διασπορά του ιού (EMCDDA, 2021· Θωμαΐδης, 2020).

2022), τότε, είμαστε καταδικασμένοι να διαιωνίζουμε πυρηνικά οντολογικά και επιστημολογικά σφάλματα στην προσέγγιση του ψυχικού πόνου.

Η πανδημία αποτελεί μόνο ένα παράδειγμα καθώς το νεοφιλελεύθερο σύστημα [ανα]παράγει τον κανόνα της υπαρξιακής αγωνίας και της κοινωνικής διάρρηξης. Προσεγγίζοντας τα υποκείμενα μέσα από το θεωρητικό υπόδειγμα του πλαισίου Εξουσία-Απειλή-Νόημα, η παρούσα μελέτη αισιοδοξεί ότι κατάφερε, μέσα από τη βιωμένη εμπειρία τους, να καταγράψει μία άλλη οπτική, μία αντι-αφήγηση που συγκρούεται με το κυρίαρχο αφήγημα γύρω από την εξάρτηση, υποδεικνύοντας πως οι ρίζες του προβλήματος ξεμακραίνουν πολύ πιο πέρα από την ερμηνευτική επιφάνεια μίας εγκεφαλικής βλάβης, στις δομές της κοινωνικής ζωής και στους δομικούς μηχανισμούς του συστήματος.

Εάν, λοιπόν, αυτή η οπτική προσέφερε ένα λιθαράκι στην αποδόμηση του κυρίαρχου ερμηνευτικού παραδείγματος που θέτει την εξάρτηση ως μία νοσολογική αυθυπαρξία, κι εάν κατάφερε να διασαλεύσει την εγκαθίδρυση της εξάρτησης ως μίας -εκ των υπολοίπων- ψυχ-ιατρικής διαταραχής, τότε μπορούμε να διατηρούμε τις βάσιμες υποψίες μας ότι στο απύθμενο βάθος του ψυχικού πόνου οι γενεσιουργίες ρίζες απλώνονται στη συλλογική, ύπαρξη, κι άρα, είναι μάλλον αληθές, ότι για την πραγματική αντιμετώπιση των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων καμία μεσοβέζικη, διαχειριστική λογική δε μπορεί να φανεί μακροπρόθεσμα αποτελεσματική.

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΣΕΝΑΡΙΟ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

«Η τέχνη δίνει τα μέσα για την επανέυρεση αυτού του χαμένου ουτοπικού ορίζοντα. Γιατί η τέχνη ενυπάρχει στη ζωή και φανερώνει την ουτοπική διάσταση του μέλλοντος»

(Μάτσα, 2008:110)

Έχοντας αναλύσει εκτενώς στο Α & Β μέρος το θεωρητικό υπόβαθρο, τη στόχευση, την ερευνητική διαδικασία και τα ευρήματα της παρούσας μελέτης, στο Γ μέρος επιχειρείται η σύνταξη ενός πρωτοκόλλου για την προτεινόμενη παρέμβαση μέσω τέχνης που θα επιχειρήσει να μετουσιώσει την ερευνητική συλλογιστική και τα απότοκα των αναλυτικών ευρημάτων σε μία μορφή πράξης, με στόχο την κοινωνική ενδυνάμωση και τη διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Κάτω από την ομπρέλα που συγκεράζονται η επιστήμη με την τέχνη συγκεντρώνονται ήδη εξ' ορισμού στοιχεία και διαδικασίες που προκρίνουν έναν παρεμβατικό τρόπο ύπαρξης και δράσης που συγκρούεται με ηγεμονικά εγκατεστημένους τρόπους θεώρησης του κοινωνικού κόσμου. Ειδικότερα όσον αφορά το πεδίο των κοινωνικών επιστημών, και πολύ περισσότερο το πεδίο της Ψυχολογίας, η αξιοποίηση της τέχνης ως μεταμορφωτική και χειραφετική δύναμη έχει συνδράμει στη δημιουργία συμβολικών χώρων που δίνουν βήμα την έκφραση των άμεσα ενδιαφερόμενων, ψυχικά δυσφορούντων και διαχρονικά καταπιεσμένων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η τέχνη και ειδικότερα στην «ακτιβιστική», «πολιτική» και «συμμετοχική της διάσταση, μπορεί να αποτελέσει την πρώτη ύλη για την ύφανση του μίτου της κοινωνικής αλλαγής, η παρούσα πρόταση αφορά σε μία καλλιτεχνική πρακτική που συγκροτείται φέροντας εστιασμένο πολιτικό και κοινωνικό στόχο, και που επιχειρεί να συμβάλλει σε διεργασίες κριτικής συνειδητοποίησης για τη διασάλευση της καθεστηκυίας τάξης και των κυρίαρχων συστημάτων σκέψης γύρω από την προσέγγιση του ψυχικού πόνου.

Το έναυσμα για την παρούσα δράση προκύπτει ως αποτέλεσμα της προβληματικής που έχει διατρέξει συνολικά την παραπάνω ερευνητική εργασία, και η οποία έχοντας εγκληματιστεί με ένα νέο θεωρητικό μοντέλο, επιχείρησε να αναδείξει την αναγκαιότητα επανατοποθέτησης του ψυχικού πόνου στις κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές του ρίζες.

Αν και ο αρχικός σχεδιασμός αφορούσε τη συνδιαμόρφωση ενός καλλιτεχνικού πρωτοκόλλου, οι περιορισμένοι χρόνοι αλλά και οι δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι συμμετέχοντες/ουσες καθώς προετοιμάζονται να ολοκληρώσουν το πρόγραμμα του 18ΑΝΩ και να «επανεπταχθούν» στο κοινωνικό σύνολο -κι ως εκ τούτου

προτεραιότητα τους αποτελεί η διασφάλιση των όρων μίας αξιοπρεπούς διαβίωσης- υπέδειξαν την ανάγκη η διαμόρφωση της καλλιτεχνικής πρακτικής να σχεδιαστεί από την ερευνήτρια ως διαμεσολαβήτρια, για τη γεφύρωση της αποκτηθείσας γνώσης μέσω της κοινο-ποίησης στο κοινωνικό σύνολο.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα αναλυτικά ευρήματα μέσα από τη συναρμογή των επιμέρους αφηγήσεων δημιουργούν μία μέγα-αφήγηση που λειτουργεί ως αντι-αφήγηση (counter-narrative) (Miller, Liu & Ball, 2020) στόχος της παρέμβασης αποτελεί η μετουσίωση του θεωρητικού υποστρώματος σε ένα εκφραστικό μέσο, ώστε να βρει χώρο έξω από τα όρια της ακαδημαϊκής κοινότητας, και άρα, να καταστεί συνολικά προσβάσιμο.

Ανατρέχοντας στον ορισμό των αντι-αφηγήσεων πρόκειται για νέες-ιστορίες που κατασκευάζονται σκόπιμα και με στόχο την αμφισβήτηση των εγκαθιδρυμένων ιστοριών, που αποτελούν ηγεμονικές κατασκευές συγκροτημένες στη βάση των κυρίαρχων ιδεολογιών και οι οποίες είναι καθοριστικές για τη συντήρηση του εκάστοτε status quo. Στον αντίποδα, οι αντι-αφηγήσεις οικοδομούνται ως αφηγηματικά ενεργήματα που εδράζονται σε ιστορίες αντίστασης και που επιχειρούν να καλλιεργήσουν την κριτική συνειδητοποίηση και νέες μορφές συλλογιστικής (Bell, 2009).

Ειδικότερα, θα επιχειρηθεί η δημιουργία μίας ψηφιακής αφήγησης (Chan & Sage, 2021· Goodman, 2019· Yi, 2017). Ως ψηφιακή αφήγηση ορίζεται μία μικρού μήκους (1-5 λεπτά) ταινία, που αξιοποιεί πολλαπλά μέσα (multimedia) συνδυάζοντας εικόνες, ήχους, φωτογραφίες, μουσική, κείμενο κλπ., στην προσπάθεια της να μεταφέρει μία ιστορία, μια πρόταση ή μία καινούρια προοπτική (Gladstone & Stasiulis, 2019). Ειδικότερα, όταν η ψηφιακή αφήγηση αξιοποιεί το μέσο των κινουμένων σχεδίων, τότε ορίζεται ως video-animation.

Σε κάθε περίπτωση, πυλώνας της ψηφιακής αφήγησης αποτελεί η εξιστορούμενη ιστορία, που ασχέτως των μέσων που θα επιστρατεύσει είναι αναγκαίο να έχει μία βασική δομή. Πάνω σε αυτό, τα στάδια που προβλέπεται να ακολουθηθούν αφορούν:

- **Τη συγγραφή της Ιστορίας:** όπου θα καθοριστεί το ακριβές περιεχόμενο και η πλοκή της ψηφιακής αφήγησης.
- **Τη διαμόρφωση του σεναρίου:** δηλαδή ακριβώς την κατάτμηση της ιστορίας σε διαφορετικά στιγμιότυπα, τα οποία στη συνέχεια θα συνδυαστούν με άλλα πολυμέσα.
- **Την εικονογράφηση του σεναρίου:** τη διαμόρφωση του «storyboard» και τη λήψη αποφάσεων γύρω από τους τρόπους οπτικοποίησης των αφηγηματικών σημείων.
- **Τη σύνθεση των πολυμέσων:** που αφορά την αναζήτηση και ενσωμάτωση των πολυμέσων στην ιστορία, όπως έχει διαμορφωθεί.

- **Τη δημιουργία της ψηφιακής αφήγησης:** την αξιοποίηση κάποιου κατάλληλου λογισμικού για την συρραφή της ψηφιακής αφήγησης.
- **Την κοινοποίηση της ψηφιακής αφήγησης:** που περιλαμβάνει τη δημοσίευση του υλικού σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ή και πιθανά την προώθηση σε φορείς που υποστηρίζουν ομάδες ευαλωτότητας.

Για παράδειγμα μία σχετική ψηφιακή αφήγηση θα μπορούσε να αφορά ένα σύντομο βίντεο (2 λεπτών) πολλών εναλλασσόμενων χαρακτήρων που αφηγούνται σε α' πρόσωπο, σημεία της ιστορίας τους και τα οποία αποτυπώνουν ενδεικτικά τις διάφορες μορφές εξουσίας που έχουν υποστεί, τις απειλές που έχουν βιώσει και τις αντιδράσεις τους σε αυτές τις απειλές. Το βίντεο θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα εικονογράφησης (ζωγραφική) και επενδυμένο, πέρα από την αφήγηση, με μία συνοδευτική, παρασκηνακή μουσική. Τέλος, ιδιαίτερη μέριμνα θα δοθεί ώστε το αποτέλεσμα της ψηφιακής αφήγησης να αποτελεί μία οπτική ιστορία (visual narrative) που να είναι επιδραστική, ενόσω, παράλληλα, να διεγείρει κριτικούς προβληματισμούς που να καλούν σε περαιτέρω αναστοχασμό ή και ανάληψη δράσης.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bell, L. A. (2009). The Story of the Storytelling Project: An Arts-Based Race and Social Justice Curriculum. *Storytelling, Self, Society*, 5(2), 107–118.
<http://www.jstor.org/stable/41949023>
- Boyd, S., Murray, D., SNAP, & MacPherson, D. (2017). Telling our stories: heroin-assisted treatment and SNAP activism in the Downtown Eastside of Vancouver. *Harm reduction journal*, 14(1), 27. <https://doi.org/10.1186/s12954-017-0152-3>
- Chitat, C. & Sage, M. (2021) A narrative review of digital storytelling for social work practice, *Journal of Social Work Practice*, 35:1, 63-77, DOI: 10.1080/02650533.2019.1692804

- Coughlan, H., Quin, D., O'Brien, K., Healy, C., Deacon, J., Kavanagh, N., Humphries, N., Clarke, M. C., & Cannon, M. (2021). Online Mental Health Animations for Young People: Qualitative Empirical Thematic Analysis and Knowledge Transfer. *Journal of medical Internet research*, 23(2), e21338. <https://doi.org/10.2196/21338>
- De Vecchi, N., Kenny, A., Dickson-Swift, V., & Kidd, S. (2016). How digital storytelling is used in mental health: A scoping review. *International Journal of Mental Health Nursing*, 25(3), 183-193.
- Forceville, C., & Paling, S. (2021). The metaphorical representation of depression in short, wordless animation films. *Visual Communication*, 20(1), 100–120. <https://doi.org/10.1177/1470357218797994>
- Gladstone, B. M., & Stasiulis, E. (2019). Digital storytelling method.
- Goodman, A. (2019). Digital Storytelling With Heroin Users in Vancouver. *International quarterly of community health education*, 39(2), 75–89. <https://doi.org/10.1177/0272684X18811187>
- Green, M.C. (2002). *Narrative Worlds, Real Impact: How Stories Affect Beliefs*. IGEL, Pecs, Hungary.
- Lenette, C., Brough, M., Schweitzer, R. D., Correa-Velez, I., Murray, K., & Vromans, L. (2019). ‘Better than a pill’: digital storytelling as a narrative process for refugee women. *Media Practice and Education*, 20(1), 67-86.
- Martín-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. (A. Aron & S. Corne, Eds.). Harvard University Press.

- Meadows, D. (2003). Digital Storytelling: Research-Based Practice in New Media. *Visual Communication*, 2(2), 189–193. <https://doi.org/10.1177/1470357203002002004>
- Miller, R., Liu, K., & Ball, A. F. (2020). Critical Counter-Narrative as Transformative Methodology for Educational Equity. *Review of Research in Education*, 44(1), 269–300. <https://doi.org/10.3102/0091732X20908501>
- Park, E., Forhan, M. & Jones, C.A. (2021). The use of digital storytelling of patients' stories as an approach to translating knowledge: a scoping review. *Res Involv Engagem* 7, 58 <https://doi.org/10.1186/s40900-021-00305-x>
- Park, E., Forhan, M., & Jones, C. A. (2021). The use of digital storytelling of patients' stories as an approach to translating knowledge: a scoping review. *Research involvement and engagement*, 7(1), 1-19.
- Sachiyo Ito-Jaeger, Elvira Perez Vallejos, Thomas Curran, Velvet Spors, Yunfei Long, Antonia Liguori, Melaneia Warwick, Michael Wilson & Paul Crawford. (2021). Digital video interventions and mental health literacy among young people: a scoping review, *Journal of Mental Health*, DOI: 10.1080/09638237.2021.1922642
- Vivienne, S. (2016). *Digital Identity and Everyday Activism. Sharing Private Stories with Networked Publics.* Palgrave Studies in Communication for Social Change. SpringerLink.
- Whitley, R., Sitter, K.C., Adamson, G. et al. (2020). Can participatory video reduce mental illness stigma? Results from a Canadian action-research study of feasibility and impact. *BMC Psychiatry* 20, 16 <https://doi.org/10.1186/s12888-020-2429-4>
- Zhou, Yi. (2017). "MDD, What and How: A Motion Graphics Short Film" Thesis. Rochester Institute of Technology. Accessed from

<https://www.youtube.com/watch?v=Ipp0oLNVeB4>

https://www.youtube.com/watch?v=Wn2odA_QSxo

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aherne, C., Moloney, O. & O'Brien, G. (2019). Youth mental health and the Power Threat Meaning Framework: Jigsaw's systems perspective. *Clinical Psychology Forum*, 313, 3-7.

Aherne, C., Moloney, O., O'Donoghue, K., & Horgan, L. (2020). Society's Anxiety. *Clinical Psychology Today*, 24 June 2020.

Albee, G. W. (1982). Preventing psychopathology and promoting human potential. *The American psychologist*, 37(9), 1043–1050. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.37.9.1043>

Alexander, B. K. (2010). *The Globalization of Addiction: A Study in Poverty of the Spirit*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Alexander, B. K. (2004) An historical analysis of addiction. In: P. Rosenqvist, J. Blomqvist, A. Koski-Jannes & L. Olesjo (eds.) *Addiction and life course*. Nordic Council for Alcohol and Drug Research, publication no. 44.

Alexander, B. K. (2008). *The globalization of addiction. A study in poverty of spirit*. New York: Oxford University Press.

Alexander, B. K. (2012). Addiction: The urgent need for a paradigm shift. *Substance Use & Misuse*, 47(13-14), 1475-1482.

Alexander, B. K., & Schweighofer, A. R. F. (1988). Defining "addiction." *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 29(2), 151–162. <https://doi.org/10.1037/h0084530>

- Allen, J., Balfour, R., Bell, R., Marmot, M. (2014). Social Determinants of mental health. *International Review of Psychiatry*, 26(4), 392-407.
<https://doi.org/10.3109/09540261.2014.928270>
- Allsopp, K., & Kinderman, P. (2017). A proposal to introduce formal recording of psychosocial adversities associated with mental health using ICD-10 codes. *The Lancet Psychiatry*, 4(9), 664-665.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th edn DSM-5)*. Washington, DC: Author.
- Angermeyer, M. & Matschinger, H. (2005). Labeling – stereotype – discrimination: An investigation of the stigma process. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40, 391–395.
- Archer M., Bhaskar R., Collier A., Lawson T. & Norrie A. (eds) (1998) *Critical Realism: Essential Readings*. Routledge, London
- Badiou, A. (2001). *Ethics: An essay on the understanding of evil*. London: Verso.
- Bagnoli, A., Clarke, A. (2010). Focus groups with young people: A participatory approach to research planning. *Journal of Youth Studies*, 13, 109–119.
- Bakhtin, M. M. 1. (2017). *Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του: για τη λαϊκή κουλτούρα του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης (1η εκδ.)*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Ball, M. & Ritchie, R. (2020, November). *Suicide Narratives: Healing Through Knowing*. Humane Clinic. Available at: https://347bfde2-4e74-4217-8add-4f465285cc4f.filesusr.com/ugd/7fe266_3a6c33079e264624a7c727382273cecf.pdf

- Bamberg, M. & Andrews, M. (Eds.). (2004). Considering counter narratives: Narrating, resisting, making sense (pp. 351-371). Amsterdam: John Benjamins.
- Barnwell, G., Stroud, L., & Watson, M. (2020) Critical reflections from South Africa: Using the Power Threat Meaning Framework to place climate-related distress in its socio-political context. *Clinical Psychology Forum*, 332, August 2020.
- Basaglia, F. (2008). *Εναλλακτική ψυχιατρική: ενάντια στην απαισιοδοξία της λογικής για την αισιοδοξία της πράξης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Bassett, E., & Moore, S. (2013). Mental Health and Social Capital: Social Capital as a Promising Initiative to Improving the Mental Health of Communities. In (Ed.), *Current Topics in Public Health*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/53501>
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Bentall, R. P. (2004). *Madness explained: Psychosis and human nature*. London: Penguin.
- Bentall, R. P. (2009). *Doctoring the mind: Is our current treatment of mental illness really any good?* New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814791486.001.0001>
- Bethell, C., Jones, J., Gombojav, N., Linkenbach, J., & Sege, R. (2019). Positive childhood experiences and adult mental and relational health in a statewide sample: Associations across adverse childhood experiences levels *JAMA Pediatrics*, 173 (11) (2019), 10.1001/jamapediatrics.2019.3007
- Boeri, M., Gardner, M., Gerken, E., Ross, M., & Wheeler, J. (2016). "I Don't Know What Fun Is": Examining the Intersection of Social Capital, Social Networks, and Social Recovery. *Drugs and alcohol today*, 16(1), 95–105. <https://doi.org/10.1108/DAT-08-2015-0046>

- Bourdieu, P. (2006). *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφ. – επιμ. Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (2014). *Η αναπαραγωγή: στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος* (1η εκδ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourmistrova, N. W., Solomon, T., Braude, P., Strawbridge, R., & Carter, B. (2022). Long-term effects of COVID-19 on mental health: A systematic review. *Journal of affective disorders*, 299, 118–125. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.11.031>
- Bowlby, J.(1969). *Attachment and loss: Attachment* (vol. 1). New York: Basic Books.
- Boyle, M. (2020). Power in the Power Threat Meaning Framework, *Journal of Constructivist Psychology*, DOI: 10.1080/10720537.2020.1773357
- Bracken, P., Fernando, S., Alsaraf, S., Creed, M., Double, D., Gilberthorpe, T., Hassan, R., Jadhav, S., Jeyapaul, P., Kopua, D., Parsons, M., Rodger, J., Summerfield, D., Thomas, P. & Timimi, S. (2021). Decolonising the medical curriculum: psychiatry faces particular challenges, *Anthropology & Medicine*, 28:4, 420-428, DOI: 10.1080/13648470.2021.1949892
- Bradbury, H. (2015) (3rd edition) *The SAGE handbook of action research*. SAGE Publications.
- Bradley B. (2014) Experience. In: Teo T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_104
- Brailas, A., Avani, S., Gkini, C., Deilogkou, M., Dimitriadis, G., Thravalou, E., Fouka, E., & Koskinas, K. (2019). Group work, reflective practice and blogging in academic teaching: Developing peer learning networks. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/338226335_Group_work_reflective_practice_and

[_blogging_in_academic_teaching_Developing_peer_learning_networks](#) [accessed Feb 05 2022].

Braun, V., & Clarke, V. (2021). Can I use TA? Should I use TA? Should I not use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches. *Counselling and Psychotherapy Research*, 21(1), 37-47.

Braun, V., Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qual. Res. Sport Exerc. Health* 11(4), 589–597 (2019). <https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1628806>

Braun, V., Clarke, V. (2020) One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qual. Res. Psychol.* (2020). <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>

Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N. & Terry, G. (2019). Thematic Analysis. In Pranee Liamputtong (ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences*. Springer Singapore. pp. 843-860.

Brockmeier, J. (2009). Reaching for meaning: Human agency and the narrative imagination. *Theory and Psychology*, 19(2), 213–233.

Burkitt, I. (2008). *Social selves: Theories of self and society* . SAGE Publications Ltd, <https://dx.doi.org/10.4135/9781446212769>

Byrne, D. (2021). A worked example of Braun and Clarke’s approach to reflexive thematic analysis. *Qual Quant* (2021). <https://doi.org/10.1007/s11135-021-01182-y>

Byrne, L. (2017). Lived experience and personal narrative: pathways to connection. *Text: Journal of Writing and Writing Courses*, 38, 1–11. <http://www.textjournal.com.au/speciss/issue38/Byrne.pdf>

- Carlson, D. (2014) Stressful Life Events. In: Michalos A.C. (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_2880
- Carr, M., (2021). Moments of Discomfort: Poststructuralist Reflexivity and Researcher Subjectivity. In: Academy of Management, 29 July -4 August 2021, Virtual.
- Castel, R., Castel, F., & Lovell, A. (1982). The psychiatric society. New York, NY: Columbia University Press.
- Chamberlain, C., Clark, Y., Hokke, S., Hampton, A., Atkinson, C., & Andrews, S. (2021). Healing the Past by Nurturing the Future: Aboriginal parents' views of what helps support recovery from complex trauma: Indigenous health and well-being: Targeted primary health care across the life course. *Primary Health Care Research & Development*, 22, E47. doi:10.1017/S1463423621000463
- Chioneso, N. A., Hunter, C. D., Gobin, R. L., McNeil Smith, S., Mendenhall, R., & Neville, H. A. (2020). Community Healing and Resistance Through Storytelling: A Framework to Address Racial Trauma in Africana Communities. *Journal of Black Psychology*, 46(2–3), 95–121. <https://doi.org/10.1177/0095798420929468>
- Clements, K., Rossowski, S., Naismith, D., Hardy, K. A., & Dusome, D. (2020). Lived Experience Narrative as Practice: Describing the Work of Community Mental Health Activists/Advocates. *Journal of Recovery in Mental Health*, 3(2), 4–24. Retrieved from <https://jps.library.utoronto.ca/index.php/rmh/article/view/34618>
- Cluver, L., Orkin, M., Boyes, M. E., & Sherr, L. (2015). Child and Adolescent Suicide Attempts, Suicidal Behavior, and Adverse Childhood Experiences in South Africa: A Prospective

- Study. *The Journal of adolescent health* : official publication of the Society for Adolescent Medicine, 57(1), 52– 59. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.03.001>
- Coghlan, D., & Brydon-Miller, M. (2014). Critical Utopian Action Research. In *The SAGE encyclopedia of action research* (Vols. 1-2). London, : SAGE Publications Ltd doi: 10.4135/9781446294406
- Coghlan, D., & Brydon-Miller, M. (2014). *The Sage encyclopedia of action research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Cohen, B. M. Z. (2016). *Psychiatric hegemony: A Marxist theory of mental illness*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-46051-6>
- Cohen, S., Murphy, M., & Prather, A. A. (2019). Ten Surprising Facts About Stressful Life Events and Disease Risk. *Annual review of psychology*, 70, 577–597. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-102857>
- Collins, N. (2019). The ‘Own my life’ course: Building literacy with women about trauma through the Power Threat Meaning Framework. *Clinical Psychology Forum*, 313, 38-41.
- Coppock, V., & Hopton, J. (2000). *Critical Perspectives on Mental Health* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203129593>.
- Corrigan, P. W. (2014). Erasing stigma is much more than changing words. *Psychiatric Services*, 65, 1263–1264
- Corrigan, P.W., Watson, A.C., & Miller, F.E. (2006). Blame, shame and contamination: The impact of mental illness and drug dependence stigma on family members. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 239-246.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design* (5th ed.). SAGE

- Crowley, R. M. (1939). Psychoanalytic literature on drug addiction and alcoholism. *Psychoanalytic Review*, 26, 39–54.
- Dafermos, M., Marvakis, A., Mentinis, M., Painter, D., & Triliva, S. (2013). Critical psychology in a changing world: Building bridges and expanding the dialogue. *Annual Review of Critical Psychology*, 10, 1-33.
- David, E. J. R. (Ed.). (2014). *Internalized oppression: The psychology of marginalized groups*. Springer Publishing Company.
- Davies, E., Read, J. and Shevlin, M. (2021). The Impact of Adverse Childhood Experiences and Recent Life Events on Anxiety and Quality of Life in University Students. *Higher Education*. <https://doi.org/10.1007/s10734-021-00774-9>
- Davies, J. B. (1997). *The myth of addiction*. Amsterdam, Netherlands: Harwood Academic Publishers.
- Davies, J. (2017). *The Sedated Society [electronic resource] : The Causes and Harms of our Psychiatric Drug Epidemic / edited by James Davies*. (1st ed. 2017.). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-44911-1>
- Davis, C. (2016). *Focus Groups: Applying Communication Theory through Design, Facilitation, and Analysis* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315298511>
- De Silva MJ, McKenzie K, Harpham T, Huttly, SR. (2015). Social capital and mental illness: a systematic review. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2005;59 619-627.
- De Vos J. (2014) Psychologization. In: Teo T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_247.
- Debord, G. (2016). *Η κοινωνία του θεάματος* (1η έκδ.). Αθήνα: Μεταίχμιο

Deleuze, G. (1992). Postscript on the Societies of Control. *October*, 59, 3–7.

<http://www.jstor.org/stable/778828>

Deleuze, G., & Guattari, F. (1977). *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: ο αντί-οιδίπους*. Αθήνα:

Ράππας : Κέδρος.

Deleuze, G., and Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*. Trans.

Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Dennis, F. (2019). Making problems: The inventive potential of the arts for alcohol and other

drug research. *Contemporary drug problems*, 46(2), 127–138.

<https://doi.org/10.1177/0091450919845146>

Derrida, J. (1973) *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*.

Evanston, IL:

Derrida, J., & Foucault, M. (1994). *Τρέλα και φιλοσοφία*. Αθήνα: Ολκός.

Dillard, N. (2020). Designing Research to Dismantle Oppression: Utilizing Critical Narrative

Analysis & Critical Participatory Action Research in Research on Mothering and Work and

Beyond. *Journal of International Women's Studies*, 21(7), 47-60. Available at:

<https://vc.bridgew.edu/jiws/vol21/iss7/5>

Dole, V. P. & Nyswander, M. E. (1980). Methadone maintenance: A theoretical perspective. In

D. J. Lettieri, M. Sayers, & H. W. Pearson (Eds.), *Theories on drug abuse: Selected contemporary perspectives* (pp. 256-261). NIDA Research Monograph 30. Washington,

D.C.: U.S. Government Printing Office.

- Dorvil, S. R., Vu, M., Haardörfer, R., Windle, M., & Berg, C. J. (2021). Experiences of Adverse Childhood Events and Racial Discrimination in Relation to Depressive Symptoms in College Students. *College student journal*, 45(3), 295–308.
- Dreier, O. (2011). Personality and the conduct of everyday life. *Nordic Psychology*, 63(2), 4–23. <https://doi.org/10.1027/1901-2276/a000030>
- Dube, S. R., Felitti, V. J., Dong, M., Chapman, D. P., Giles, W. H., & Anda, R. F. (2003). Childhood abuse, neglect, and household dysfunction and the risk of illicit drug use: the adverse childhood experiences study. *Pediatrics*, 111(3), 564–572. <https://doi.org/10.1542/peds.111.3.564>
- Dube, S. R., Miller, J. W., Brown, D. W., Giles, W. H., Felitti, V. J., Dong, M., & Anda, R. F. (2006). Adverse childhood experiences and the association with ever using alcohol and initiating alcohol use during adolescence. *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 38(4), . <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2005.06.006>
- Egmose, J., Gleerup, J., & Nielsen, B. S. (2020). Critical Utopian Action Research: Methodological Inspiration for Democratization? *International Review of Qualitative Research*, 13(2), 233–246. <https://doi.org/10.1177/1940844720933236>
- Fals-Borda, O. (1987) The Application of Participatory Action-Research in Latin America. *International Sociology*, 2(4), pp. 329–347.
- Fanon, F. (1971). *Της γης οι κολασμένοι*. Αθήνα: Κάλβος.
- Faris, R. E. L., & Dunham, H. W. (1965). *Mental disorders in urban areas: An ecological study of schizophrenia and other psychoses*. Chicago: University of Chicago Press.

- Faulkner, A. and Basset, T. (2012). "A helping hand: taking peer support into the 21st century", *Mental Health and Social Inclusion*, Vol. 16 No. 1, pp. 41-47.
<https://doi.org/10.1108/20428301211205892>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 14(4), 245–258.
[https://doi.org/10.1016/s0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/s0749-3797(98)00017-8)
- Finlay, C., Patel, S. & Evans, J. (2021). Assessing Psychosocial Distress in Cystic Fibrosis: Validation of the ‘Distress in Cystic Fibrosis Scale’. *J Clin Psychol Med Settings* (2021).
<https://doi.org/10.1007/s10880-021-09825-w>
- Flick, U. (2017). *Εισαγωγή στην ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.
- Flynn, A. & Polak, N. (2019). Incorporating the Power Threat Meaning Framework into an autism and learning disability team. *Clinical Psychology Forum*, 313, 42-46.
- Flynn, M. B. (2021). Global capitalism as a societal determinant of health: A conceptual framework. *Social Science & Medicine*, 268. (Link)
- Foucault, M. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας* (1η έκδ.). Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. (2004). *Η ιστορία της τρέλας*, Αθήνα, Ηριδανός.
- Foucault, M. (2012). *Ετεροτοπίες: και άλλα κείμενα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M., & Κουράκης, Ν. Ε. (2008). *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Κέδρος.

- Foucault, M. (2010). *Οι μη Κανονικοί: Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975* (μτφρ. Σ. Σιαμανδούρας). Αθήνα: βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Fox, D. R., & Prilleltensky, I. (2003). *Κριτική Ψυχολογία: εισαγωγή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Frances, A. (2013). Saving normal: An insider's revolt against out-of-control psychiatric diagnosis, DSM-5, big pharma and the medicalization of ordinary life. *Psychotherapy in Australia*, 19(3), 14–18.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Seabury Press
- Fritz, J. M. & Rhéaume, J. (2014). *Community Intervention: Clinical Sociology Perspectives*. Springer, New York, NY. <https://doi.org/10.1007/978-1-4939-0998-8>
- Fritz, J. M. (2021). *International Clinical Sociology*. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54584-0>
- Fritz, Jan M. (1989). "The History of Clinical Sociology," *Sociological Practice: Vol. 7: Iss. 1*, Article 11. Available at: <http://digitalcommons.wayne.edu/socprac/vol7/iss1/11>
- Fryer, D., & Fox, R. (2015). *Community psychology: Subjectivity, power, collectivity*. In I. Parker (Ed.), *Handbook of critical psychology* (1st ed., pp. 145-154). Routledge.
- Fyson, R., Morley, K. & Murphy, A. (2019). Using the Power Threat Meaning Framework in social work education. *Clinical Psychology Forum*, 313, 33-37.
- Gaines A. D. (1992). From DSM-I to III-R; voices of self, mastery and the other: a cultural constructivist reading of U.S. psychiatric classification. *Social science & medicine* (1982), 35(1), 3–24. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(92\)90115-7](https://doi.org/10.1016/0277-9536(92)90115-7)

- Garvin, C., Tolman, R., Macgowan, M. (2016). *Groupwork research*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Georgaca, E. and Zissi, A.(2017). Biographical trajectories of people struggling with severe distress: Mapping the social determinants of recovery in psychosis. *Annual Review of Critical Psychology*, 13, pp.1-20.
- Glassner, B., & Freedman, J. A. (1979). *Clinical sociology*. New York: Longman.
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα: σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας* (1η εκδ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Griffiths, A. (2019). Reflections on using the Power Threat Meaning Framework in peer-led systems. *Clinical Psychology Forum*, 313, 9-14.
- Griffiths, H. & Baty, F. (2019). Bringing the outside in: Clinical psychology training in socially aware assessment, formulation, intervention and service structure. *Clinical Psychology Forum*, 313, 20-24.
- Guarino, H., Mateu-Gelabert, P., Quinn, K., Sirikantraporn, S., Ruggles, K. V., Syckes, C., Goodbody, E., Jessell, L., & Friedman, S. R. (2021). Adverse Childhood Experiences Predict Early Initiation of Opioid Use Behaviors. *Frontiers in sociology*, 6, 620395. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.620395>
- Habermas, J. (1981). *The theory of communicative action*. Boston: Beacon Press.
- Harle, E. (2019). *The Ideal Society Workshop: an experiment in creating a new method that contributes to reclaiming Participatory Action Research for emancipation, critical consciousness and citizen power*. Department of Sociology, School of Social Work.LUND UNIVERSITY Available at <https://lup.lub.lu.se/student->

- papers/search/publication/8988412Teo, T. (2009). Philosophical concerns in critical psychology. In D. Fox, I. Prilleltensky & S. Austin (Eds.), *Critical psychology: An introduction* (2nd ed.) (pp. 36-53). London: Sage.
- Harper, D. (1996). Deconstructing 'paranoia': towards a discursive understanding of apparently unwarranted suspicion. *Theory & Psychology*. 6 (3), pp. 423-448.
- Harper, D. J. & Cromby, J. (2020) From 'What's Wrong with You?' to 'What's Happened to You?': an Introduction to the Special Issue on the Power Threat Meaning Framework, *Journal of Constructivist Psychology*.
- Harper, D. J. & Cromby, J. (2020). From 'What's Wrong with You?' to 'What's Happened to You?': an Introduction to the Special Issue on the Power Threat Meaning Framework, *Journal of Constructivist Psychology*, DOI: 10.1080/10720537.2020.1773362
- Hart, C.L. (2017). Viewing addiction as a brain disease promotes social injustice. *Nature Human Behaviour*, 1.
- Hasin, D. S., O'Brien, C. P., Auriacombe, M., Borges, G., Bucholz, K., Budney, A., Compton, W. M., Crowley, T., Ling, W., Petry, N. M., Schuckit, M., & Grant, B. F. (2013). DSM-5 criteria for substance use disorders: recommendations and rationale. *The American journal of psychiatry*, 170(8), 834–851. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12060782>
- Holland, S. (1988). Defining and experimenting with prevention. In S. Ramon & M.Giannichedda (Eds.). *Psychiatry in transition: The British and Italian experiences* London: Pluto Press
- Holland, S. (1991). From private symptom to public action. *Feminism and Psychology* 1 (1), 58-62

- Holland, S. (1992). From social abuse to social action: a neighbourhood psychotherapy and social action project for women. In J. Ussher & P. Nicolson (Eds.), *Gender Issues in Clinical Psychology*. London, Routledge (12) (PDF) Marginalization. Available from: https://www.researchgate.net/publication/318604829_Marginalization [accessed Jan 24 2022].
- Hollingshead, A. B. and Redlich, F. C. (1958) *Social Class and Mental Illness*. New York: Wiley.
- Hultsch, D. F. (1980). Implications of a dialectical perspective for research methodology. *Human Development*, 23(4), 217–267. <https://doi.org/10.1159/000272574>
- Husted, M., & Tofteng, D. M. B. (2015). Critical utopian action research and the power of future creating workshops. Abstract from ALARA 9th Action Learning Action Research and 13th Participatory Action Research World Congress, Pretoria, South Africa.
- Illouz, E. (2008). *Saving the Modern soul: Therapy, emotions, and the culture of self-help*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Jaspal, R., & Breakwell, G. M. (2022). Socio-economic inequalities in social network, loneliness and mental health during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(1), 155–165. <https://doi.org/10.1177/0020764020976694>
- Jenkinson, H., Leahy, P., Scanlon, M., Powell, F., & Byrne, O. (2019). The Value of Groupwork Knowledge and Skills in Focus Group Research: A Focus Group Approach With Marginalized Teens Regarding Access to Third-Level Education. *International Journal of Qualitative Methods*. <https://doi.org/10.1177/1609406919881853>
- Jodelet, D. (1991). *Madness and Social Representations*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Johnstone, L. & Boyle, M. with Cromby, J., Dillon, J., Harper, D. et al. (2018b). The Power Threat Meaning Framework: Overview. Leicester: British Psychological Society. Available from www.bps.org.uk/PTM-Overview.

Johnstone, L. & Boyle, M. with Cromby, J., Dillon, J., Harper, D. et al. (2018a). The Power Threat Meaning Framework: Towards the identification of patterns in emotional distress, unusual experiences and troubled or troubling behaviour, as an alternative to functional psychiatric diagnosis. Leicester: British Psychological Society. Available from www.bps.org.uk/PTM-Main.

Johnstone, L. (2021, Ιανουάριος, 14). Webinar - Πέρα από την ψυχιατρική διάγνωση. Διαδικτυακό Εργαστήριο - Παρουσίαση Power Threat Meaning Framework. Hearing Voices, Athens. Ανακτήθηκε στις 12 Μαΐου 2021 από <http://www.hearingvoices.gr/index.php/el/videos/175-ptmf>.

Johnstone, L., Boyle, M., Cromby, J. et al. (2019). Reflections on responses to the Power Threat Meaning Framework one year on. *Clinical Psychology Forum*, 313, 47-54.

Kagan, C., & Burton, M. (2001). Critical community psychological praxis for the 21st century. IOD Research Group, Manchester Metropolitan University.

Kagan, C., Burton, M., Duckett, P., Lawthom, R., & Siddiquee, A. (2011). *Critical community psychology*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell

Kennedy, H., & Mead, S. (2019). Narrative practice and intentional peer support: A conversation between Hamilton Kennedy and Sherry Mead. *International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, (4), 50–55. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.846706551294791>

- Kessler RC, McLaughlin KA, Green JG, et al (2010) Childhood adversities and adult psychopathology in the WHO World Mental Health Surveys. *British Journal of Psychiatry*, 197: 378–85. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.080499>
- Khantzian, E.J. (1980). An ego/self theory of substance dependence: a contemporary psychoanalytic perspective. *NIDA research monograph*, 30, 29-33 .
- Kim, Y., Lee, H., & Park, A. (2022). Patterns of adverse childhood experiences and depressive symptoms: self-esteem as a mediating mechanism. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 57(2), 331–341. <https://doi.org/10.1007/s00127-021-02129-2>
- Klingemann, H., & Storbjrk, J. (2016). The treatment response: systemic features, paradigms and socio-cultural frameworks. In T. KolindB. Thom, & G. Hunt *The SAGE Handbook of drug and alcohol studies* (pp. 260-286). SAGE Publications Ltd, <https://www.doi.org/10.4135/9781473921986.n15>
- Kraepelin, E. (1883). *Compendium der Psychiatrie* . Leipzig: Abel.
- Kröll, T. (2019). People and social uncertainty: Critical Psychology’s orientation theory meets Bourdieu. *Annual Review of Critical Psychology 2019*, Vol. 16, pp. 268-281
- Krueger, R., Casey, M. (2009). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kutchins, H., & Kirk, S. A. (1997). *Making us crazy: DSM : the psychiatric bible and the creation of mental disorders*. New York: Free Press.
- Lainas, S. (2010).Alternative approaches of addiction and dominant scientific perspectives. *AnnGen Psychiatry* 9, S17 (2010). <https://doi.org/10.1186/1744-859X-9-S1-S17>

- Laing, R. D. (1967). *The politics of experience and the bird of paradise*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Laing, R. D. (1975). *Ο διχασμένος εαυτός: υπαρξιακή μελέτη της ψυχοδιανοητικής υγείας και αρρώστιας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Laing, R. D., & Μαραγκόπουλος, Α. (1984). *Η φωνή της εμπειρίας*. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Leavy, P., & Λέτσιου, Μ. (2020). *Η Καλλιτεχνική Δημιουργία ως μέθοδος: Έρευνα Μέσω της Τέχνης*. Gutenberg, Αθήνα
- Leeming, D., Lucock, M., Shibazaki, K., Pilkington, N., & Scott, B. (2022). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Those Supported in the Community with Long-Term Mental Health Problems: A Qualitative Analysis of Power, Threat, Meaning and Survival. *Community mental health journal*, 1–13. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10597-021-00932-4>
- Lettieri, D. J., Sayers, M., & Pearson, H. W. (1980). *Theories on drug abuse: Selected contemporary perspectives*. Rockville, Md: Dept. of Health and Human Services, Public Health Service, Alcohol, Drug Abuse, and Mental Health Administration.
- Levitt, H. M., Morrill, Z., Collins, K. M., & Rizo, J. L. (2021). The methodological integrity of critical qualitative research: Principles to support design and research review. *Journal of Counseling Psychology*, 68(3), 357–370. <https://doi.org/10.1037/cou0000523>
- Macedo, D. (2014) *Conscientization*. In Coghlan, D. & Brydon-Miller, M. *The SAGE Encyclopedia of Action Research* (pp. 180-182) SAGE Publications: London.

- MacNeil C, Mead S. (2005). A Narrative Approach to Developing Standards for Trauma-Informed Peer Support. *American Journal of Evaluation*. 2005;26(2):231-244. doi:10.1177/1098214005275633
- Madara, E. J. (1990). Maximizing the potential for community self-help through clearinghouse approaches. *Prevention in Human Services*, 7(2), 109– 138. https://doi.org/10.1300/J293v07n02_07
- Mankowski, E. S., & Rappaport, J. (2000). Narrative concepts and analysis in spiritually-based communities. *Journal of Community Psychology*, 28(5), 479–493.
- Marmot, M. (2004). Το σύνδρομο του κοινωνικού στάτους: Πως η κοινωνική θέση επηρεάζει την υγεία και τη μακροζωία μας, Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Martikainen, P., Stansfeld, S., Hemingway, H., Marmot, M. (1999). Determinants of socioeconomic differences in change in physical and mental functioning. *Social Science & Medicine* 49, 499-507
- McAdams, D. P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, 5(2), 100–122. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100>
- McLean, K. C., & Syed, M. (2016). Personal, master, and alternative narratives: An integrative framework for understanding identity development in context. *Human Development*, 58(6), 318–349. <https://doi.org/10.1159/000445817>
- McNamee, S., & Gergen, K. J. (Eds.). (1992). *Therapy as social construction*. Sage Publications, Inc.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago:University of Chicago Press.

- Mead, G. H. (1913). "The Social Self", *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 10,(1913) :374-380.
- Mentinis, M. (2013). (eds). *Capitalist realism and the future of critical psychology: Four theses for a radical social science. Annual Review of Critical Psychology. vol.10. Critical Psychology in Changing World. P22-33. Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/251237488_This_World_Is_not_Enough_The_Dialectics_of_Critical_Psychology στις 19 Ιανουαρίου 2022.*
- Milani, T. & Richardson, J. (2021) *Discourse and affect, Social Semiotics*, 31:5, 671-676, DOI: 10.1080/10350330.2020.1810553
- Mills, C. (2014). *Decolonizing global mental health: The psychiatrization of the majority world. Routledge/Taylor & Francis Group.*
- Moncrieff, J. (2008). *Neoliberalism and biopsychiatry: A marriage of convenience. In C. I. Cohen & S. Timimi (Eds.), Liberatory psychiatry: Philosophy, politics and mental health (pp. 235–255). Cambridge University Press.*
- Moncrieff, J. (2009). *The myth of the chemical cure: A critique of psychiatric drug treatment (Revised edition.). New York: Palgrave Macmillan.*
- Morrow R. (1994) *Critical Theory and Methodology. Sage, Newbury Park, CA.*
- Muntaner, C., Eaton, W. W., & Diala, C. C. (2000). *Social Inequalities in Mental Health: A Review of Concepts and Underlying Assumptions. Health, 4(1), 89–113. <https://doi.org/10.1177/136345930000400105>*
- Nelson, G. B., & Prilleltensky, I. (2010). *Community psychology: In pursuit of liberation and well-being. Basingstoke, UK:Palgrave Macmillan.*

Neuman, W. Lawrence. (2014). *Social Research Methods: qualitative and quantitative approaches* (Ed. 7th). Harlow: Pearson Education Limited.

NHS. (n.d.). Overview - Selective serotonin reuptake inhibitors (SSRIs). NHS choices. Retrieved February 12, 2022, from <https://www.nhs.uk/mental-health/talking-therapies-medicine-treatments/medicines-and-psychiatry/ssri-antidepressants/overview/>

Nikopaschos, F., & Burrell, G. (2020, January 22). Using the Power Threat Meaning Framework (PTMF) to inform team formulation in an adult acute inpatient setting. [Paper presentation]. Division of Clinical Psychology Annual Conference 2020: New Adventures in Clinical Psychology: Personal, Professional and Political Partnerships. Solihull, England. <https://www.bps.org.uk/events/division-clinical-psychology-annual-conference-2020>.

O'Toole, C. (2019). Time to teach the politics of mental health: Implications of the Power Threat Meaning Framework for teacher education. *Clinical Psychology Forum*, 313, 15-19.

O'Sullivan, R., Leavey, G., & Lawlor, B. (2022). We need a public health approach to loneliness. *BMJ (Clinical research ed.)*, 376, o280. <https://doi.org/10.1136/bmj.o280>

Own my Life Courses: <https://www.ownmylifecourse.org/what/>.

Palmer, G, Fernández, J, Lee, G., Masud, H., Hilson, S., Tang, C, Thomas, D, Clark, L, Guzman, B, & Bernai, I. (2019). *Oppression and power*. Online book. Pressbooks. <https://press.rebus.community/introductiontocommunitypsychology/chapter/oppression-and-power/>

Pant, M. (2014). Participatory action research. In Coghlan, D. & Brydon-Miller, M. (Eds.), *The SAGE encyclopedia of action research* (pp. 583-588). SAGE Publications: Thousand Oaks, CA

- Paradiso, J., & Quinlan, E. (2021). Mental Health Caregiver's Experiences From the Perspective of the Power Threat Meaning Framework. *Journal of Humanistic Psychology*.
<https://doi.org/10.1177/00221678211041789>
- Parker, I. (1994). Reflexive research and the grounding of analysis: Social psychology and the psy-complex. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 4(4), 239–252.
<https://doi.org/10.1002/casp.2450040404>
- Parker, I. (2005). *Qualitative psychology : introducing radical research*. New York : Open University
- Parker, I. (2018). *Επανάσταση στην ψυχολογία: από την αλλοτρίωση στη χειραφέτηση*. Αθήνα: Oposito.
- Parker, I., Γεωργάκα, Ε., Harper, D., McLaughlin, T., & Stowell-Smith, M. (2007). *Αποδομώντας την ψυχοπαθολογία*. Αθήνα: Gutenberg
- Parks, M. J., Roesler, J., Menanteau, B., Raguet, M., & Eisenberg, M. E. (2022). The Intersection of Depressive Symptoms, Adverse Childhood Experiences, and Protective Factors Among Adolescents: Epidemiological Evidence from Minnesota, 2016 and 2019. *Adversity and resilience science*, 1–16. Advance online publication.
<https://doi.org/10.1007/s42844-022-00052-2>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice* (4th edition) Print.
- Payton, A. R. (2009). Mental Health, Mental Illness, and Psychological Distress: Same Continuum or Distinct Phenomena? *Journal of Health and Social Behavior*, 50(2), 213–227.
<https://doi.org/10.1177/002214650905000207>

- Pearlin, L.I. (1989). The sociological study of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 241-256.
- Peele, S. (1989). *Diseasing of America: Addiction treatment out of control*. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Peele, S. (1990). Addiction as a cultural concept. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 602, 205-220.
- Perese, E.F. (2007). Stigma, poverty and victimisation: Roadblocks to recovery for individuals with severe mental illness. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 13, 285–295
- Poortinga W. Social capital: an individual or collective resource for health? *Social Science & Medicine* 2005;62 292-302.
- Prilleltensky, I. (1999). Critical psychology foundations for the promotion of mental health. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 95-112.
- Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression, and liberation: The promise of psychopolitical validity. *Journal of community psychology*, 36(2), 116-136.
- Prilleltensky, I., & Gonick, L. (1996). Politics Change, Oppression Remains: On the Psychology and Politics of Oppression. *Political Psychology*, 17(1), 127–148.
<https://doi.org/10.2307/3791946>
- Prins, E. H. (2008). Maturing Out and the Dynamics of the Biographical Trajectories of Hard Drug Addicts. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 9(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-9.1.322>

- Pyle, M. & Morrison, A. (2013). 'It's just a very taboo and secretive kind of thing': Making sense of living with stigma and discrimination from accounts of people with psychosis. *Psychosis*, 6, 195–205.
- Raider-Roth, M., Gold, M., Brydon-Miller, M., & Dorph, G. Z. (2021). Moving Toward a Utopian Future One Step at a Time: Taking Our Future Creating Workshop Online. *Journal of Participatory Research Methods*, 2(1). <https://doi.org/10.35844/001c.18689>
- Rappaport, J., (1993). Narrative Studies, Personal Stories, and Identity Transformation in the Mutual Help Context. *Journal of Applied Behavioral Science*, 29, 239-256.
- Ratner C. (2014) Macro Cultural Psychology. In: Teo T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_413
- Read, D.J., Bentall, P.R., Mosher, L., Read, J., & Dillon, J. (Eds.). (2013). *Models of Madness: Psychological, Social and Biological Approaches to Psychosis* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203527160>
- Read, J., and Harper, D. (2020). The power threat meaning framework: addressing adversity, challenging prejudice and stigma and transforming services. *Journal of Constructivist Psychology*.
- Reason, P. (Ed.). (1994). *Participation in Human Inquiry*. London : Sage Publications.
- Redekop, C. (1975). Communal groups: Inside or outside the community? In J. Klinton (Ed.), *The American community, creation and revival* (pp. 135–161). Aurora, Ill.: Social Science and Sociological Resources. Τέλος φόρμας
- Reis et al., (2019) Surviving Prison: Using the Power Threat Meaning Framework to explore the impact of long-term imprisonment. *Clinical Psychology Forum* 313.

- Reith, G. (2018). *Addictive Consumption: Capitalism, Modernity and Excess* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429464447>
- Rhodes, T. and Coomber, R. (2010). *Qualitative Methods and Theory in Addictions Research*. In *Addiction Research Methods* (eds P.G. Miller, J. Strang and P.M. Miller). <https://doi.org/10.1002/9781444318852.ch5>
- Riemann, G., & Schütze, F. (1987). Trajectory as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes. In D. Maines (Ed.), *Social organization and social process: Essays in Honor of Aselm Strauss* (pp. 333-357). New York: Aldine de Gruyter.
- Ryan, W. (1976). *Blaming the victim*. New York: Vintage Books
- Robinson, E., Sutin, A. R., Daly, M., & Jones, A. (2022). A systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies comparing mental health before versus during the COVID-19 pandemic in 2020. *Journal of affective disorders*, 296, 567–576. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.09.098>
- Rose, N. (2006). Disorders without borders? The expanding scope of psychiatric practice. *BioSocieties*, 1(4), 465–484.
- Sachs-Ericsson, N. J., Rushing, N. C., Stanley, I. H., & Sheffler, J. (2016). In my end is my beginning: developmental trajectories of adverse childhood experiences to late-life suicide. *Aging & mental health*, 20(2), 139–165. <https://doi.org/10.1080/13607863.2015.1063107>
- Sagan, O. (2017) Narratives of loneliness and mental ill health in a time of neoliberalism. In: Sagan, O. & Miller, E. (eds.) *Narratives of Loneliness: Multidisciplinary Perspectives from the 21st Century*. Abingdon: Routledge, pp. 88-100.
- Sapouna, L. (2016). Education for critical practice in mental health: opportunities and challenges. *Critical and radical social work*, 4, 59-76.

- Sartre, J. -P. (1943). *Being and nothingness: A phenomenological essay on ontology* (H. Barnes, Trans.). New York, NY: Washington Square Press. \
- Sauerwein, K., (2022). COVID-19 survivors face increased mental health risks up to a year later | Washington University School of Medicine in St. Louis. [online] Washington University School of Medicine in St. Louis. Available at: <<https://medicine.wustl.edu/news/covid-19-survivors-face-increased-mental-health-risks-up-to-a-year-later/>> [Accessed 17 February 2022].
- Scharff, C. (2011). Towards a pluralist methodological approach: Combining performativity theory, discursive psychology and theories of affect. *Qualitative Research in Psychology*, 8(2), 210–221.
- Schulze, B. & Angermeyer, M. (2003). Subjective experiences of stigma. *Social Science & Medicine*, 56, 299– 312.
- Shaffer, H.J., LaPlante, D.A., LaBrie, R.A., Rachel, C., Kidman, R.C., Donato, A.N. & Stanton, M.V. (2004). Toward a Syndrome Model of Addiction: Multiple Expressions, Common Etiology. *Harv Rev Psychiatry*, 12, 367–374
- White, W. (2001). Addiction disease concept: Advocates and critics. *Counselor*, 2(1)
- SHIFT Recovery Community, 2020. Using the Power threat meaning framework in self-help group of people with experience of mental and emotional distress. *Journal of Constructivist Psychology*.
- Smail, D. J. (2005). *Power, interest and psychology: Elements of a social materialist understanding of distress*. Ross-On-Wye, England: PCCS Books.
- Small, B. (2014) Internalized Oppression. In: Teo T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_677

- Smith, B. T., Brumage, M. R., Zullig, K. J., Claydon, E. A., Smith, M. L., & Kristjansson, A. L. (2021). Adverse childhood experiences among females in substance use treatment and their children: A pilot study. *Preventive medicine reports*, 24, 101571. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2021.101571>
- Smith, G. D., Bartley, M., & Blane, D. (1990). The Black report on socioeconomic inequalities in health 10 years on. *BMJ (Clinical research ed.)*, 301(6748), 373–377. <https://doi.org/10.1136/bmj.301.6748.373>
- Souto-Manning, M. (2014). Critical narrative analysis: The interplay of critical discourse and narrative analyses. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 27(2), 159- 180.
- SpringerLink (Online service), Sonn, C. C., & Montero, M. (2009). *Psychology of Liberation: Theory and Applications*. New York, NY: Springer New York : Imprint: Springer.
- Stapleton, K., & Wilson, J.W. (2017). Telling the Story: Meaning making in a community narrative. *Journal of Pragmatics*, 108, 60-80.
- Steffen, V. (1997). Life stories and shared experience. *Social science & medicine*, 45 1, 99-111
- Steier, F. (Ed.). (1991). *Research and reflexivity*. Sage Publications, Inc.
- Struck, S., Stewart-Tufescu, A., Asmundson, A., Asmundson, G., & Afifi, T. O. (2021). Adverse childhood experiences (ACEs) research: A bibliometric analysis of publication trends over the first 20 years. *Child abuse & neglect*, 112, 104895. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104895>
- Surís, A., Holliday, R., & North, C. S. (2016). The Evolution of the Classification of Psychiatric Disorders. *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, 6(1), 5. <https://doi.org/10.3390/bs6010005>

- Surkalim, D. L., Luo, M., Eres, R., Gebel, K., van Buskirk, J., Bauman, A., & Ding, D. (2022). The prevalence of loneliness across 113 countries: systematic review and meta-analysis. *BMJ (Clinical research ed.)*, 376, e067068. <https://doi.org/10.1136/bmj-2021-067068>
- Sweeney, A., Filson, B., Kennedy, A., Collinson, L., & Gillard, S. (2018). A paradigm shift: relationships in trauma-informed mental health services. *BJPsych advances*, 24(5), 319–333. <https://doi.org/10.1192/bja.2018.29>
- Szasz, T. (1960). The myth of mental illness. *American Psychologist*, 15, 113-18. doi: 10.1037/h0046535
- Szasz, T. S., & Laing, R. D. 1. Δύο δοκίμια για την ψυχιατρική καταπίεση (2η εκδ.). Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Tennant, C. (2002). Life events, stress and depression: a review of recent findings. *The Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 36(2), 173–182. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2002.01007.x>
- Teo, T. & Afşin, B. (2020) The Impossible Conditions of the Possibility of an Alter-Global Psychology. In: Sundararajan L., Hwang KK., Yeh KH. (eds) *Global Psychology from Indigenous Perspectives*. Palgrave Studies in Indigenous Psychology. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-35125-0_10.
- Teo, T. (1999) Methodologies of Critical Psychology: Illustrations from the Field of Racism. *Annual Review of Critical Psychology*, 1, 119-134.
- Teo, T. (2005). *The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory* . Springer.

- Teo, T. (2019). Beyond reflexivity in theoretical psychology: From philosophy to the psychological humanities. In T. Teo (Ed.), *Re-envisioning theoretical psychology: Diverging ideas and practices* (pp. 273-288). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan
- Tofteng, D., & Husted, M. (2014). Critical Utopian Action Research. In D. Coghlan & M. Brydon-Miller (Eds.), *The SAGE encyclopedia of action research* (pp. 230–232). SAGE Publications.
- Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
- Wada K. (2022) Medicalization of grief: Its developments and paradoxes. In J.N. Lester & M. O'Reilly (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Critical Perspectives on Mental Health*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-12852-4_36-1(Link)
- West, R. (2001). Theories of addiction [Editorial]. *Addiction*, 96(1), 3–13. <https://doi.org/10.1046/j.1360-0443.2001.96131.x>
- Whitaker, L., Smith, F. L., Brasier, C., Petrakis, M., & Brophy, L. (2021). Engaging with Transformative Paradigms in Mental Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(18), 9504. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph18189504>
- White, W. & Cloud, W. (2008). Recovery capital: A primer for addictions professionals. *Counselor*, 9(5), 22-27.
- White, W. (2000). Addiction as a Disease: Birth of a Concept. *Counselor*, 51, 73.
- White, W. (2014). *Slaying the dragon: The history of addiction treatment and recovery in America*. Bloomington, IL.: Chestnut Health Systems

- White, W. L. (1998). *Slaying the dragon: The history of addiction treatment and recovery in America*. Chestnut Health Systems/Lighthouse Institute.
- White, W. L. (2006). Recovery: The next frontier. In W. L. White, E. Kurtz, & M. Sanders (Eds.), *Recovery management* (pp. 1–6). Chicago, IL:Great Lakes Addiction Technology Transfe
- White, W., Evans, A.C. & Lamb, R. (2009). Reducing addiction-related social stigma. *Counselor*, 10(6), 52-58. r Center (ATTC) Network.
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2009). *The spirit level: Why more equal societies almost always do better*, London: Allen Lane.
- Wilkinson, R. G. (1996). *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. London: Routledge.
- Wilkinson, S. (1998). Focus groups in feminist research: Power, interaction, and the co-construction of meaning. *Women’s Studies International Forum*, 21, 111–125.
- Willig, C. (2015). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην Ψυχολογία. Αθήνα: Gutenberg
- Wilson, V., & McCormack, B. (2006). Critical realism as emancipatory action: the case for realistic evaluation in practice development. *Nursing philosophy : an international journal for healthcare professionals*, 7(1), 45–57. <https://doi.org/10.1111/j.1466-769X.2006.00248.x>
- World Health Organization (1993). *The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: Diagnostic criteria for research*. Geneva: Author.
- Wright, A., Jorm, A. & Mackinnin, A. (2011). Labeling of mental disorders and stigma in young people. *Social Science and Medicine*, 73, 498–506.
- Xie Y, Xu E, Al-Aly Z. (16 February 2022). Risks of mental health outcomes in people with covid-19: cohort study *BMJ* 2022; 376 :e068993 doi:10.1136/bmj-2021-068993

Zissi, A., & Chtouris, S. (2020). Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154, 65-73. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.23229>

Αδαμοπούλου, Ε. & Γαβριηλίδου, Δ. (2014). Οι διαστάσεις μιας ψυχοκοινωνικής παρέμβασης για το πρόβλημα της εξάρτησης σε μια τοπική κοινωνία: Το παράδειγμα του Προγράμματος Προαγωγής Αυτοβοήθειας Σητείας. *Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Κοινωνικής Κλινικής Ψυχολογίας των Εξαρτήσεων και των Ψυχοκοινωνικών Προβλημάτων. Τμήμα Ψυχολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο ikee.lib.auth.gr/record/134308/files/GRI-2014-12333.pdf*

Αλεξίου, Θ. (2013). Κοινωνική Τάξη και Ψυχική Υγεία: Μεθοδολογικά Ζητήματα (σελ. 33-52). *Ερευνητικό Πρόγραμμα-ΑΡΙΣΤΕΙΑ: Ανισότητες και ψυχική καταπόνηση: κοινωνικές συνθήκες*,

Αποστόλου, Α. και Δημητριάδου, Κ. (2012). Πώς κατανοείται, ερμηνεύεται και χρησιμοποιείται από τα μέλη των Ναρκομανών Ανωνύμων (ΝΑ) σήμερα η ιδέα της εξάρτησης ως νόσος. *Διπλωματική Εργασία. Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Κοινωνικής - Κλινικής Ψυχολογίας Εξαρτήσεων Και Ψυχοκοινωνικών Προβλημάτων, Τμήμα Ψυχολογίας. Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε στις 13/01/2022 από ikee.lib.auth.gr/record/131333/files/GRI-2013-10084.pdf*

Αυγητίδου, Σ. (2006). Ποιοτική κοινωνική έρευνα και κριτικός ρεαλισμός. στο *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων*. Εκδόσεις Κριτική.

Γεωργάκα, Ε. & Ζήση, Α. (2018). Ανάκαμψη στη ψύχωση: Αφηγήσεις διαχείρισης ακραίων ψυχικών εμπειριών. *Σύναψις*, 49, 89-95.

Γεωργάκα. Ε. (2016, Μάρτιος). Οδεύοντας προς μία ψυχοκοινωνική κατανόηση και αντιμετώπιση των επώδυνων ψυχικών εμπειριών: Η συμβολή του Δικτύου Ανθρώπων που Ακούνε Φωνές. 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο του Κλάδου Κλινικής Ψυχολογίας και Ψυχολογίας της Υγείας της ΕΛΨΕ. Σχολή Δημόσιας Υγείας, Αθήνα.

Δαφέρμος, Μ. (2002). Η Πολιτισμική-ιστορική Θεωρία του Vygotsky. Αθήνα: Ατραπός.

Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας, & Μεντίνης, Μ. (2013). Επανορίζοντας το ψυχοκοινωνικό: κείμενα κριτικής κοινωνικής ψυχολογίας. Αθήνα: Επίκεντρο.

Ευρωπαϊκή έκθεση για τα ναρκωτικά Τάσεις και εξελίξεις. Emcdda.europa.eu. (2021). Retrieved 17 February 2022, from https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13838/2021.2256_EL_0906.pdf.

Ζαφειρίδης, Φ. (2001α). Ψυχική υγεία και καπιταλιστική ανάπτυξη. Θεωρητικό υπόβαθρο Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών της Κοινωνικής Κλινικής Ψυχολογίας των Εξαρτήσεων. Στο: Ζαφειρίδης, Φ. (2009), Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές κοινότητες, ομάδες αυτοβοήθειας (σελ. 203 – 209). Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

Ζαφειρίδης, Φ. (2009). Εξαρτήσεις και κοινωνία. Αθήνα: Κέδρος.

Ζαφειρίδης, Φ. (2009). Τα ανοικτά ερωτήματα της διαδικασίας της κοινωνικής (επαν)ένταξης των εξαρτημένων. Στο: Ζαφειρίδης, Φ. (2009), Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές κοινότητες, ομάδες αυτοβοήθειας. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

Ζαφειρίδης, Φ. Λαϊνάς, Σ. Γκιουζέπας, Στ. (2004). Το πρόβλημα των ναρκωτικών και ο νέος ρόλος του επιστήμονα υγείας. Εισήγηση στην επιστημονική ημερίδα με θέμα: Ουσιοεξάρτηση και ο ρόλος του επαγγελματία υγείας. Διοργάνωση: Κέντρο Πρόληψης Βέροιας «Η Πρόσβαση», Βέροια 11 Απριλίου 2004. Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/38111878/Ζαφειρίδης_Φ_Λαϊνός_Σ_Γκιουζέπας_Στ_2004_Το_πρόβλημα_των_ναρκωτικών_και_ο_νέος_ρόλος_του_επιστήμονα_υγείας

Ζαφειρίδης, Φ., & White, W. L. (2018). Για τις αιτίες και τη θεραπεία των εξαρτήσεων: απαντώντας στις ερωτήσεις του Αμερικανού εξαρτησιολόγου William L. White. Αθήνα: Πεδίο.

Ζαχαράκη, Τ. (2021). Η βιωμένη εμπειρία εξαρτημένων παραβατών σε θεραπεία σε σχέση με τη ζωή και τον εαυτό τους στην παραβατικότητα. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Ποινικό Δίκαιο και Εξαρτήσεις, Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Διαθέσιμο στο ikee.lib.auth.gr/record/327101?ln=e1

Ζήση, Α. (05.05.2018). Οι όψεις και οι σημασίες της κοινότητας στην σύγχρονη Ελλάδα. Ημερίδα της Έδρας Unesco του Παν/μιου Μακεδονίας και του Ινστιτούτου Ψυχολογίας και Υγείας, Δήμος Θεσσαλονίκης.

Ζήση, Α. (2012). Κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και ψυχική υγεία: Η ψυχοκοινωνική εξήγηση. Στο: Χ. Οικονόμου & Μ. Σπυριδάκης (Επιμ.) Ανθρωπολογικές και Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις της Υγείας (σελ. 107-131). Αθήνα:

Ζήση, Α. (2013α). Κοινωνία κοινότητα και ψυχική υγεία. Αθήνα: Gutenberg.

Ζήση, Α. (2016). Γεγονότα ζωής, χρόνιες αντιξοότητες και ψυχική υγεία: Μια ανασκόπηση. Σύναψις, 40, 20-29.

Ζήση, Α. (2020). Αυτοστιγματισμός και ψυχική ασθένεια: Θεωρητική πλαισίωση και σύντομη επισκόπηση ευρημάτων. Περιοδικό Κοινωνική Εργασία. Τεύχος 138. 3-21. Ανακτήθηκε από https://www.researchgate.net/publication/357394222_AUTOSTIGMATISMOS_KAI_PSYCHIKE_ASTHENEIA_THEORETIKE_PLAISIOSE_KAI_SYNTOME_EPISKOPES_E_EUREMATON στις 12 Ιανουαρίου 2022.

- Ζήση, Α. (Κύρια Ερευνήτρια) (Ιανουάριος, 2013β). Έκθεση 1 (Παραδοτέο Αριστεία ΕΕ1): Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. Αριστεία I InMeD: «Ανισότητες και ψυχική καταπόνηση: Κοινωνικές συνθήκες, δρώντες και ιδεολογίες των επαγγελματιών στη σύγχρονη Ελλάδα». Τμήμα Κοινωνιολογίας: Παν/μιο Αιγαίου.
- Ζήση, Α. (Κύρια Ερευνήτρια) (Μάιος, 2013β). Έκθεση 2 (Παραδοτέο Αριστεία ΕΕ2): Μεθοδολογικός σχεδιασμός – Κατάρτιση ερευνητικού σχεδίου. Αριστεία I InMeD: «Ανισότητες και ψυχική καταπόνηση: Κοινωνικές συνθήκες, δρώντες και ιδεολογίες των επαγγελματιών στη σύγχρονη Ελλάδα». Τμήμα Κοινωνιολογίας: Παν/μιο Αιγαίου.
- Ζήση, Α., & Χίου, Β. (2015). Υλικές συνθήκες, κοινωνικό κεφάλαιο και ψυχική υγεία των παιδιών και των εφήβων: Μια σύντομη επισκόπηση. *Ψυχολογία*, 22(1), 30-43
- Θωμαΐδης, Ν. (2020). Στα αντικαταθλιπτικά και τα... ναρκωτικά το έριξαν οι Αθηναίοι στην καραντίνα: Τι δείχνουν τα λύματα της Ψυττάλειας - Νίκος Θωμαΐδης. Νίκος Θωμαΐδης. Retrieved 17 February 2022, from <https://nikosthomaiddis.gr/%CF%83%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B8%CE%BB%CE%B9%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%BD%CE%B1%CF%81%CE%BA%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA/>.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα. www.kallipos.gr
- Ιωσηφίδης, Θ. (2017). Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών. Αθήνα: Τζιόλα.

- Κασσέρη, Ζ. (2020). Διεξάγοντας μια ποιοτική έρευνα στο πεδίο των εξαρτήσεων. Διλήμματα και προκλήσεις. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών (Τριμηνιαία επιστημονική επιθεώρηση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας). Τόμος ΙΗ΄, Τεύχος 72, σελ. 88-115.
- Λαϊνάς, Σ. (2013). Ψυχοκοινωνικές Παρεμβάσεις και Αυτοβοήθεια στον τομέα των Εξαρτήσεων. Το παράδειγμα του Προγράμματος Προαγωγής Αυτοβοήθειας στο Α.Π.Θ. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τμήμα Ψυχολογίας.
- Λαϊνάς, Σ. (2020). Η κρίση στο πεδίο των εξαρτήσεων και η άκριτη αποδοχή της υφιστάμενης συνθήκης. Είναι αναγκαία μια συνολική αναθεώρηση των επιστημονικών οπτικών και πρακτικών μας; Εισήγηση στο 7ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρίας/ΕΚΕ. Αθήνα, 23-25/9/2020.
- Μάτσα, Κ. (2001). Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές ...: το αίνιγμα της τοξικομανίας. Αθήνα: Αγρας.
- Μάτσα, Κ. (2008). Ψυχοθεραπεία και τέχνη στην απεξάρτηση: το "παράδειγμα" του 18 ΑΝΩ. Αθήνα: Αγρας.
- Μάτσα, Κ. (2013). Παρίες ανάμεσα στους παρίες: τοξικομανείς και ψυχοπαθολογία. Αθήνα: Άγρας.
- Μεγαλοοικονόμου, Θ. (2019). Ρωγμές, Ρήγματα και Αντιστάσεις στην Κυρίαρχη Ψυχιατρική. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.
- Μπαϊρακτάρης, Κ. (2007). Η διάχυση της εξάρτησης και η διαχείριση της απεξάρτησης. Κοινωνία και ψυχική Υγεία, 5, 14 -17.
- Μπαϊρακτάρης, Κ. (2007). Ψυχική υγεία και κοινωνική παρέμβαση. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Μπαϊρακτάρης, Κ. (2008). Burnout: Η ψυχολογικοποίηση της αλλοτρίωσης. Κοινωνία και ψυχική Υγεία, 9, 82 – 89.

Μπαϊρακτάρης, Κ. Δικαίου, Μ. Ζαφειρίδης, Φ. (2010). Εισηγητική Έκθεση για την ανακήρυξη του Peter Lehmann σε επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο Κ. Μπαϊρακτάρης (Επιμ. Έκδοσης), Πρακτικά του Ευρωπαϊκού Συνεδρίου κατά των Διακρίσεων και του Στιγματισμού. Για μια Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση προσανατολισμένη στο Χρήστη και για το Δικαίωμα για Εναλλακτικές Λύσεις, (σελ. 35 –54). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

Παπαστάμου, Σ. (2011). Ψυχολογικοποίηση Επιπτώσεις των ψυχολογικών ερμηνειών στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής. Αθήνα. Εκδόσεις Πεδίο.

Πεταλιά, Μ. (2018). Συσχετισμοί βίας και εξάρτησης: Περιπτώσεις Κακοποιημένων Γυναικών. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Ποινικό Δίκαιο και Εξαρτήσεις. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <https://ikee.lib.auth.gr/record/299714?ln=el>

Πετρίδου, Η. Πρεμίδης, Γ. και Φίγγου, Ε. (2017). Οι Αναπαραστάσεις του Προσωπικού μιας Θεραπευτικής Δομής Υποκατάστασης Οπιοειδών για την Ουσία και το Χρήστη Ουσιών. Επιστημονική επετηρίδα - Τμήμα Ψυχολογίας ΑΠΘ. τόμ.12 σ.30-56.

Πουλημάς, Μ. (2016), Νεομαρξιστικές προσεγγίσεις της κοινωνικής δομής. Η «νέα μεσαία τάξη» και το κοινωνικό υποκείμενο στον Ε. Ο. Wright, Τμήμα Κοινωνιολογίας/Πανεπιστήμιο Αιγαίου, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.

Σιδηροπούλου, Α. (2007). Γνώση, ιδεολογία και κυριαρχία στον Habermas. Μεταπτυχιακή Εργασία. Τμήμα Κοινωνιολογίας. Σχολή Κοινωνικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Κρήτης. Διαθέσιμο στο <https://voidnetwork.gr/wpcontent/uploads/2016/09/%CE%93%CE%BD%CF%89%CC%81>

%CF%83%CE%B7%CE%99%CE%B4%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CC%81%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%9A%CF%85%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CC%81%CE%B%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BDHabermas%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%91%CE%BD%CE%B8%CE%B7%CC%81%CF%82%CE%A3%CE%B9%CE%B4%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%85%CC%81%CE%BB%CE%BF%CF%85-.pdf

Τσίγκανου, Ι. (2020). Βιωμένη εμπειρία και τροχιές ζωής ουσιοεξαρτημένων γυναικών στην Ελλάδα της κρίσης. Μια προκαταρκτική εμπειρική διερεύνηση. Μέρος του: Όψεις ουσιοεξάρτησης στην Ελλάδα της Κρίσης. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Διαθέσιμο στο <https://www.ekke.gr/services/publication/viomeni-empiria-kai-trochies-zois-ousioexartimenon-ginaikon-stin-ellada-tis-krisis-mia-prokatarktiki-empiriki-diereunisi>

Τσιώλης, Γ. (2006). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα. Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην κοινωνική ποιοτική έρευνα. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Φίσερ, Μ. (2015). Καπιταλιστικός Ρεαλισμός. Υπάρχει άραγε εναλλακτική; Εκδόσεις Futura.

Χτούρης, Σ. (2004). Ορθολογικά, συμβολικά δίκτυα: Global states και εθνικά Χόμπιτ. Αθήνα: Νήσος.

Χτούρης, Σ. (2020). Δίκτυα Συνεργασίας Καινοτομίας Απασχόληση και Κοινωνικής Παρέμβασης. Επίλυση Προβλημάτων. Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα. Παραδόσεις Κλινική Κοινωνιολογία, Βασικές Έννοιες και Αρχές. Παράδοση (6). Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Σχολή Καλών Τεχνών Παν. Δυτικής Μακεδονίας.

Χτούρης, Σ. (2020). Κοινωνικός Εαυτός ως δίκτυο. Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα. Παραδόσεις Κλινική Κοινωνιολογία, Βασικές Έννοιες και Αρχές. Παράδοση (7). Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Σχολή Καλών Τεχνών Παν. Δυτικής Μακεδονίας

Διαδικτυακές Πηγές

«Για μία Κριτική και Ριζοσπαστική Ψυχολογία» <https://criticalpsygreece.wordpress.com/>

«Δίκτυο Κριτικής Ψυχολογίας» <http://criticalpsy-net.blogspot.com/>

18ΑΝΩ: <http://www.18ano.gov.gr/profil-18ano/>

Community Psychology Network: <http://www.compsy.org.uk/>

Own my Life Courses: <https://www.ownmylifecourse.org/what/>.

Power	Threat	Meaning	Framework	Summary:
https://www.bps.org.uk/sites/www.bps.org.uk/files/Policy/Policy%20-%20Files/PTM%20Summary.pdf/ .				

SCRA [Society for Community Research and Action] <http://www.scra27.org/>

Selective serotonin reuptake inhibitors (SSRIs). <https://www.nhs.uk/mental-health/talking-therapies-medicine-treatments/medicines-and-psychiatry/ssri-antidepressants/overview/>

Όψεις ουσιοεξάρτησης στην Ελλάδα της κρίσης https://www.ekke.gr/publication_files/opsis-ousioexartisis-stin-ellada-tis-krisis.

Πρόγραμμα Προαγωγής Αυτοβοήθειας <https://www.selfhelp.gr/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α.

• ΣΥΜΒΟΛΑ ΜΕΤΑΓΡΑΦΗΣ

Σύμβολο	Επεξήγηση
(4)	Οι αριθμοί ανάμεσα στις παρενθέσεις δηλώνουν το χρόνο σιωπής σε δευτερόλεπτα
(.)	Η τελεία ανάμεσα σε παρενθέσεις δηλώνει σύντομη διακριτή παύση στην ομιλία, πιθανόν όχι μεγαλύτερη από ένα δευτερόλεπτο
_____	Η υπογράμμιση δηλώνει έμφαση μέσω της ανύψωσης του τόνου της φωνής ή/και της έντασης του
:	Η άνω και κάτω τελεία δηλώνει προέκταση του αμέσως προηγούμενου ήχου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΤΕΧΝΩΝ

**ΔΙ- ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ- ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ»**

Έντυπο ενημέρωσης

Έχετε προσκληθεί να συμμετάσχετε στην ποιοτική κοινωνική έρευνα που θα διεξαχθεί από τη μεταπτυχιακή φοιτήτρια Βικτώρια Κατσιαμάκη (Ψυχολόγος, ΑΠΘ) υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας κα. Ζήση Αναστασία στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας για το ΔΠΜΣ «Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη». Το έντυπο που κρατάτε στα χέρια σας θα σας δώσει πληροφορίες για την έρευνα προκειμένου να μπορέσετε ενημερωμένα να αποφασίσετε για το αν θα συμμετέχετε ή όχι σε αυτή την έρευνα. Αν αποφασίσετε να συμμετάσχετε, θα σας ζητηθεί να υπογράψετε αυτό το έντυπο.

Η έρευνα με τίτλο «Προς μία κοινωνιακή διατύπωση της ψυχικής δυσφορίας με βάση το θεωρητικό πλαίσιο *Power-Threat-Meaning*: μελέτη αποτίμησης και πρόταση εφαρμογής στο φορέα *απεξάρτησης 18ΑΝΩ*» θα διεξαχθεί προκειμένου να διερευνηθεί, μέσα από τη συμμετοχή ατόμων σε διαδικασία απεξάρτησης, τον ρόλο αλλά και τον τρόπο βίωσης των διαφορετικών μορφών εξουσίας, των απειλών που αυτές έχουν διαχρονικά εναποθέσει στα άτομα, αλλά και του τρόπου απόκρισης τους απέναντι σε αυτές τις απειλές. Πιο συγκεκριμένα, η ερευνητική διαδικασία θα προσπαθήσει, μέσα από μία σειρά τριών (3) συναντήσεων συμμετοχικού, ψυχοεκπαιδευτικού χαρακτήρα, και με τελικό στόχο την κατασκευή και νοηματοδότηση της προσωπικής ιστορίας των συμμετεχόντων/ουσών, να φωτίσει τις δυναμικές αλληλεπίδρασης των ποικίλων τρόπων που έχει ασκηθεί η εξουσία (ως επιβολή δύναμης) στη βιογραφία των ανθρώπων και τη σύνδεση τους με βιογραφικούς εκτροχιασμούς, εξετάζοντας παράλληλα, εάν οι πορείες προς την εξάρτηση μπορούν να επανανοηματοδοτηθούν ως πιθανές αντιδράσεις στην/στις απειλή/ες.

ΜΕ ΠΟΙΟ ΤΡΟΠΟ ΘΑ ΣΥΜΜΕΤΕΧΩ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΤΙ ΘΑ ΜΟΥ ΖΗΤΗΘΕΙ ΝΑ ΚΑΝΩ;

Ο ερευνητικός σχεδιασμός προβλέπει την πραγματοποίηση 3 συναντήσεων (2-2,5 ώρες) με ψυχοεκπαιδευτικό χαρακτήρα. Σε αυτές τις συναντήσεις που είναι εν γένει ανοιχτές στη συνδιαμόρφωση με τα μέλη, προβλέπεται γενικά:

- Α) η παρουσίαση από την ερευνήτρια του υπό μελέτη θεωρητικού πλαισίου, η εξοικείωση με τις έννοιες της εξουσίας, της απειλής και του νοήματος, η εξάσκηση-εφαρμογή του πλαισίου

σε μία μελέτη περίπτωσης,

- Β) η εξάσκηση και εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου στην προσωπική βιογραφία, η συζήτηση στην ομάδα,
- Γ) Η συναρμογή του υλικού που έχει προκύψει από τις προηγούμενες συναντήσεις στην κατασκευή της προσωπικής αφήγησης/ιστορίας και η τελική συζήτηση στα πλαίσια της ερευνητικής διαδικασίας (focus group/εστιασμένη συζήτηση): μία χαλαρή συζήτηση πάνω σε έναν μικρό αριθμό ερωτημάτων που θα έχει προετοιμάσει η ερευνήτρια. Διαμόρφωση συμμετοχικής παρέμβασης μέσω τέχνης

ΠΟΙΟΣ ΩΦΕΛΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΕΧΩ ΚΑΠΟΙΟ ΟΦΕΛΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

- Τα *προβλεπόμενα οφέλη για εσάς* αφορούν ενδεικτικά: την ενδυνάμωση σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο μέσα από την εκπαίδευση σε ένα νέο θεωρητικό μοντέλο, τη συνειδητοποίηση στοιχείων που αφορούν τον εαυτό, την οικοδόμηση περισσότερο ελπιδοφόρων, θετικών αφηγήσεων, την ενίσχυση των διεργασιών προς την ανάκαμψη.
- Παράλληλα, μέσα από την αξιοποίηση *καλλιτεχνικών μεθόδων* θα διερευνήσουμε τη δυνατότητα της τέχνης να λειτουργήσει ως εργαλείο ενδυνάμωσης για τη δικτύωση, τη δημιουργική αλληλεγγύη, την ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου, και οπωσδήποτε την ανάδειξη της οπτικής και της φωνής των ίδιων των θεραπευόμενων.
- Συνολικά, η παρούσα έρευνα επιθυμεί να ενημερώσει και να υποστηρίξει στην πράξη εναλλακτικά πλαίσια κατανόησης της ψυχικής δυσφορίας και του φαινομένου της εξάρτησης, υπηρεσίες (Ψ) υγείας, την εκπαίδευση επαγγελματιών, την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και τη διεκδίκηση της ισότητας μέσα από τον αγώνα για κοινωνική δικαιοσύνη.
- Τέλος, η συμβολή σας στη μελέτη θα καταγραφεί ως μία εγχώρια προσπάθεια εφαρμογής του θεωρητικού μοντέλου *καθώς δεν έχει, μέχρι σήμερα, εφαρμοστεί στην Ελλάδα.*

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΚΙΝΔΥΝΟΙ (Η ΚΟΣΤΟΣ/ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ) ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

- Η συμμετοχή σας στην έρευνα δεν συνεπάγεται κάποιο κόστος ή επιβάρυνση για σας εκτός από το χρόνο που θα διαθέσετε για τη συμμετοχή σας σε αυτή.
- Ωστόσο, δεδομένου ότι θα κληθείτε να προβληματιστείτε γύρω από σημεία της ζωής σας είναι πιθανό να αισθανθείτε αμηχανία/ δυσαρέσκεια/ αναστάτωση κλπ.

ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΝΩΡΙΖΩ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

- Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική. Υπάρχει δυνατότητα για αποχώρηση ανά πάσα στιγμή της ερευνητικής διαδικασίας. όπως επίσης για απόσυρση της συμμετοχής και εκ των υστέρων, εάν το θελήσετε.
- Στο πλαίσιο της έρευνας θα σας ζητηθούν για ερευνητικούς λόγους τα παρακάτω δεδομένα, η συμπλήρωση των οποίων είναι προαιρετική [όνομα/ψευδώνυμο, στοιχεία επικοινωνίας, επίπεδο εκπαίδευσης, επάγγελμα, κλπ].
- Το υλικό που θα τεθεί προς ανάλυση θα προκύψει από τις συναντήσεις μας στις οποίες η ερευνήτρια θα κρατά χειρόγραφες *σημειώσεις* [ημερολόγιο πεδίου] ενώ, κατόπιν

συμφωνίας και ενημέρωσης, κάποιες από τις συζητήσεις μας θα ηχογραφηθούν προκειμένου να μεταφερθούν στο γραπτό λόγο, κι έπειτα τα ηχητικά αρχεία θα καταστραφούν

- Οι συμμετέχοντες/ουσες θα μπορέσουν να έχουν πρόσβαση στο κείμενο της αφήγησής και σε ό,τι κείμενα δημοσιοποιηθούν μετά την ανάλυση του υλικού.
- Έχετε τη δυνατότητα να συμμετέχετε **επώνυμα ή ανώνυμα**. Εάν επιλέξετε να συμμετέχετε ΑΝΩΝΥΜΑ, οι πληροφορίες που θα δώσετε θα κωδικοποιηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να μην είναι δυνατόν να αποκαλυφθεί η ταυτότητά σας σε τρίτους.
- Η ερευνήτρια δεσμεύεται ότι θα τηρήσει την εχεμύθεια κι εμπιστευτικότητα όλων των πληροφοριών που θα δοθούν.
- Αποτελέσματα αυτής της έρευνας πιθανά να χρησιμοποιηθούν σε επιστημονικές δημοσιεύσεις, παρουσιάσεις ή ανακοινώσεις σε συνέδρια. Τα αποτελέσματα θα παρουσιαστούν σε συνοπτική μορφή και το όνομα ή η ταυτότητά σας δεν θα μπορούν να προσδιοριστούν σε καμία δημοσίευση.

Για οποιαδήποτε πληροφορία ή συζήτηση σχετικά με την έρευνα, παρακαλώ απευθυνθείτε στην ερευνήτρια Βικτώρια Κατσιαμάκη

vkatsiamaki@gmail.com | 6955812714

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΤΕΧΝΩΝ

ΔΙ- ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ- ΚΛΙΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ»

Έντυπο συγκατάθεσης

Έχω διαβάσει και έχω κατανοήσει το περιεχόμενο του Εντύπου
Πληροφόρησης

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Μου δόθηκε αρκετός χρόνος για να αποφασίσω αν θέλω να
συμμετέχω σε αυτή τη συζήτηση

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Έχω λάβει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τη διαχείριση των
προσωπικών μου δεδομένων

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και μπορώ
να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να δώσω εξηγήσεις
και χωρίς καμία συνέπεια.

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Κατανοώ ότι αν αποχωρήσω από την έρευνα τα δεδομένα μου θα
καταστραφούν.

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Κατανοώ ότι μπορώ να ζητήσω να καταστραφούν οι
πληροφορίες που έδωσα στο πλαίσιο της έρευνας

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Γνωρίζω με ποιόν μπορώ να επικοινωνήσω αν επιθυμώ
περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα

ΝΑΙ **ΟΧΙ**

Με βάση τα παραπάνω συναινώ να συμμετέχω στην έρευνα και στις συναντήσεις που
προβλέπονται.

Όνοματεπώνυμο συμμετέχοντος/ συμμετέχουσας ή Αρχικά	Υπογραφή Ημερομηνία
Όνοματεπώνυμο ερευνήτριας:	
Υπογραφή	Ημερομηνία

Δηλώνω τη συγκατάθεσή μου για τη συμμετοχή μου στην ποιοτική έρευνα με θέμα «Προς μία κοινωνιακή διατύπωση της ψυχικής δυσφορίας με βάση το θεωρητικό πλαίσιο *Power-Threat-Meaning*: μελέτη αποτίμησης και πρόταση εφαρμογής στο φορέα απεξάρτησης *18ΑΝΩ*», που πραγματοποιεί η Βικτώρια Κατσιαμάκη στο πλαίσιο εκπόνησης της διπλωματικής της εργασίας με επιβλέπουσα καθηγήτρια την κα Αναστασία Ζήση, για το ΔΠΜΣ 2020-21 «Εφαρμοσμένη Κλινική Κοινωνιολογία και Τέχνη» που υλοποιείται από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και το Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

Βεβαιωθείτε ότι είστε σύμφωνοί/ες με τα εξής, και σημειώστε τις απαντήσεις σας στον παρακάτω πίνακα:

Έχω λάβει το έντυπο ενημέρωσης, στο οποίο περιγράφονται ο σκοπός της μελέτης, η διαδικασία της συνέντευξης και οι δεοντολογικές εγγυήσεις που δίνει η ερευνήτρια. Κατόπιν αναλυτικής ενημέρωσης από την ερευνήτρια, έχω κατανοήσει τι είναι η μελέτη, τι ζητείται από μένα και πώς θα χρησιμοποιηθεί η συνέντευξη που θα δώσω. Κατανοώ ότι η ερευνήτρια έχει την υποχρέωση να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα της αξιοποίησης του υλικού εντός του ειδικού πλαισίου μεταπτυχιακής έρευνας. Κατανοώ επίσης ότι μπορώ να διακόψω τη συνέντευξη οποιαδήποτε στιγμή, να αποσύρω τη συμμετοχή μου και να έχω πρόσβαση στο κείμενο της αφήγησής μου και σε ό,τι κείμενα δημοσιοποιηθούν μετά την ανάλυση των συνεντεύξεων.

ΦΥΛΛΟ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

1. Κωδικός Αριθμός: (συμπληρώνεται από την ερευνήτρια)

2. Ονοματεπώνυμο/ Αρχικά: _____

4. Ηλικία: _____

5. Εκπαιδευτικό Υπόβαθρο _____

6. Επάγγελμα: _____

7. Οικογενειακή/ Προσωπική Κατάσταση: _____

8. Οικονομική κατάσταση: _____